

MAGYAR NYELV

117. ÉVF.

2021. NYÁR

2. SZÁM

A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*

1. A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) című kiadvány szerzői, PÉNTEK JÁNOS és BENŐ ATTILA a magyar nyelv romániai (erdélyi) helyzetéről tévhitectől mentes, tényekre és kritikus szemléletre épülő objektív képet tárnak elénk. A 2020-as évben e kötettel vált teljessé A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat, mely KONTRA MIKLÓS szerkesztésében 1998-tól adja közre a nyolc országban végzett, magyar nyelvvel kapcsolatos szociolingvisztikai kutatások eredményeit.

Ez a sorrendben hatodik kiadvány a korábban megjelent kötetekhez¹ viszonyítva, ahogy KONTRA MIKLÓS sorozatszerkesztői előszavában (19–21) is megálapítja, hasonlóságokat és eltéréseket is tartalmaz. Hasonlósága a lehetőségekhez mérten az előző kötetek szerkezetéhez való igazodásából ered, mássága pedig főként a terepadatok időbeli, földrajzi és egyéb szociolingvisztikai eltéréseiből származik.

Az időbeli eltérés azzal magyarázható, hogy a sorozat korábbi kötetekben, a horvátországit leszámítva, a 20. század végi nyelvéllapotokról kapunk képet, az erdélyi kötet viszont a magyar nyelv múlt század végi helyzetének leírása mellett már azokat a folyamatokat is bemutatja, melyek Erdélyben napjaink nyelvi változásaihoz vezettek. Ez a többlet főként a terepmunkálatok és a kötet megjelenésének eltérő időpontjával függ össze. A szerzők ugyan elsődlegesen, a többi Kárpát-medencei régió kötetéhez hasonlóan, az 1996-ban gyűjtött adatokra támaszkodtak,² de mivel ez a kutatás csupán kis mintavétellel zajlott, a nyelvi helyzet leírását egy 2009-es reprezentatív, több mint 4000 adatközlőre kiterjedő mintavétel adataival is kiegészítették. Ezáltal a szerzőknek vállalniuk kellett „annak számbavételét is, hogy mi történt, mi történik ebben az új évezredben elindult új világban, hová vezettek ezek a nyelvi folyamatok az azóta eltelt közel két évtizedben” (28).

* PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA, A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár–Budapest, 2020. 474 lap.

¹ Kárpátalja (CSERNICKÓ 1998), Vajdaság (GÖNCZ 1999), Szlovákia (LANSTYÁK 2000), Ausztria és Szlovénia (SZÉPFALUSI–VÖRÖS–BEREGSZÁSZI 2012), Horvátország (FANCSALY – GÜTI – KONTRA – MOLNÁR LJUBIČ – OSZKÓ – SIKLÓSI – ŽAGAR SZENTESI 2016).

² A kötetben feltüntetett adatokat az „1996, RSS-kutatás” megjelölés különbözteti meg.

A másik eltérés a nyelvi tér másságával és szociolingvisztikai sajátosságaival kapcsolatos. Erdély területi nagyságával és tekintélyesebb magyar lélekszámával a kisebb Kárpát-medencei magyar közösségekhez képest nyelvében is önállóbb életet él, s ez a különbözőség természetesen a kötet tartalmában is megjelent.

2. A bevezető rész (23–31) tisztázza a kiadvány témájának és alapfogalmainak meghatározását, a kutatás módszertani körülményeit és feltételeit, valamint az adatok közreadásának és szemléltetésének módját. Szerkezete a sorozat korábbi köteteihez és a téma multidiszciplináris jellegéhez igazodva nyolc főfejezetre oszlik, melyek nemcsak a magyar nyelv és közösség bemutatását, hanem a nyelv működési feltételeit meghatározó külső tényezők s a hatásukra kialakult nyelvi, illetve nyelvhasználati folyamatok és sajátosságok leírását is tartalmazzák.

A kutatómódszertan összefoglalása mindkét időpont (1996, 2009) mintavételével kapcsolatban ismerteti többek között az adatközlők számát és szociolingvisztikai sajátosságait, vagyis az életkor, nem, iskolai végzettség, foglalkozás, anyanyelv és vallás szerinti megoszlását. Bemutatja továbbá a terepmunka helyszínéül szolgáló erdélyi és a kontrollvizsgálatot biztosító magyarországi kutatópontokat, valamint településtípus szerinti megoszlásukat. Az azonban nem derül ki, hogy az 1996-os adatgyűjtés magyarországi kontrolltelepüléseit milyen elvek mentén választották ki, s miért Győr-Moson-Sopron, illetve Pest megyei településekre esett a választás. Célravezetőbb lett volna, ha a földrajzi tényezőket szem előtt tartva az erdélyi nagyrégióhoz térbelileg közelebb álló anyaországi kutatópontokra, nyelvjáróterületre esik a választás.

Az erdélyi kutatópontok megfontolt kiválasztása viszont szakmailag átgondolt és megalapozott, az egyes régiók településeinek kiválasztásában a magyar anyanyelvi beszélők aránya is érvényesült. E változó neve az elemzés folyamán: TÖMB_SZÓRVÁNY.

Az adatfeldolgozással kapcsolatban felmerülhet az 1996-os és a 2009-es adatok összevetési lehetősége is, de a szerzők eltekintettek a valóságosidő-elemzéstől, hiszen a két különböző időpontban végzett adatgyűjtés mind a kutatási célokat, mind pedig a mintavétel nagyságát tekintve lényegesen eltér egymástól.

3. A Népek és nyelvek Erdély múltjában című főfejezet (33–58) a régióban beszélt nyelvek sorsát a meghatározó extralingvális tényezők felől közelíti meg. Erdély területi kiterjedésének és népességföldrajzának bemutatása után történelmi sorsfordulókon keresztül tárja elénk a térség államjogi, nyelv-, gazdaság- és művelődéspolitikai, valamint népességföldrajzi változásait. Ezenkívül az erdélyi magyarság történetében és az anyanyelvűség terjedésében fontos szerepet betöltő reformációnak és egyházpolitikának is jelentős figyelmet szentel. Mindez a következetes tudományköziség érvényesítése mentén történik, mely által lehetővé válik a multilingvális Erdély nyelvi folyamatainak tárgyilagosabb feltárása és értelmezése.

A történelmi korszakok közül Erdély össznépessége számára az 1867-es kiegyezést követő évtizedek időszaka volt a legkedvezőbb, hisz nemcsak a magyarok, hanem a románok és a szászok esetében is lélekszámbeli és szellemi gyarodást hozott. A kötetben a béke félévszázadának nevezett dualizmus korában

mindhárom etnikum lélekszáma nőtt, szellemi életükben felzárkózás következett be, s a tudományos, művelődési és oktatási intézményrendszerük is fejlődött. A különböző fokú oktatási intézmények számának gyarapodásával Erdélyben nőtt az írni-olvasni tudók száma: e tekintetben a német nemzetiség volt a legkedvezőbb helyzetben 63,2%-kal, a magyar írástudók aránya 31,4%, a románoké 8,9% volt.

Ezt az általános fejlődést és a „magyar nyelv felemelkedésének és kiteljesedésének korszakát”-t a 20. század drámai történéseinek sorozata szakította meg. A trianoni döntés következtében meghúzott határok teljesen megváltoztatták az utódállamokba került magyarok, így az erdélyiek jogi helyzetét is, a kötet találó alfejezetcímével kifejezve: Államiságból államnélküliségbe kerültek (56). Ettől kezdve a nyelv a beszélőközségekkel együtt alárendelt jogi státuszba került. A kötelezővé vált kétnyelvűség Romániában is az államnyelvet tette dominánssá, megindult a magyar nyelv máig tartó területi és funkcionális visszaszorítása. A kisebbségi nyelvben felerősödő divergens folyamatok következményeként egy kétnyelvű, államnyelvi átvételekkel és erőteljesebb nyelvjárásiassággal jellemezhető, archaikusabb magyar nyelvváltozat alakult ki. A múlt század 20-as éveiben elkezdődött kedvezőtlen helyzet és folyamat, bár az egyes politikai korszakokban eltérő intenzitással, de máig tart.

4. Köztudott, hogy a nyelvek nyelvpolitikai helyzetét és súlyát erőteljesen befolyásolja a beszélők lélekszáma, kisebbségi helyzetben még a részaránya is. A második főfejezet a romániai magyar népesség néhány 21. század eleji jellemzőjéről nyújt átfogó képet: ismerteti a lélekszámukat, földrajzi elhelyezkedésüket, az általuk lakott települések szerkezetét, gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyaikat, valamint a téma szempontjából ugyancsak nagy jelentőséggel bíró beszélői azonosságtudatukat és attitűdjüket.

A romániai magyarok lélekszáma a 2011-es népszámlálás adatai szerint az ország 20 121 641 lakosának csupán a 6,1%-a, számszerűsítve 1 227 623 fő. Erdély területén viszont 18,39% a magyarok aránya, s ez a részarány már sokkal valósabb nyelvkörnyezeti képet tár elénk, de az állam a nyelvpolitikai döntéseknél nem ebből, hanem a magyar közösség számára kedvezőtlen országos arányból indul ki.

A népszámlálási adatok egyik további, Romániában csak a magyarokkal kapcsolatos statisztikai sajátossága, hogy nagyobb a magyar anyanyelvűek, mint a magyar nemzetiségűek száma.³ E mögött több ok, köztük a nemzetiségváltás ténye húzódhat meg.

A 2000 utáni években az erdélyi magyarok „demográfiai regressziójáról” (62) beszélhetünk. A nép fogyatkozás okait a szociológusok főként a természetes fogyásban, a születés- és halálozásszám aránytalanságában látják (36,8%), melyben a vegyes házasságokban született gyermekek asszimilációs vesztesége is megjelenik. Mindenesetre a magyarság asszimilációs vesztesége túlnyomórészt a román többség nyeresége.

³ Ez a jelenség nem ismeretlen a szlovákiai magyar kisebbség körében sem, a 2001-es népszámláláskor ugyanis a magyar anyanyelvűek jelentős hányada nemzetiségként nem a magyart, hanem a szlovákot vagy a romát tüntette fel (GYURGYÍK 2006: 19–24).

A szakemberek a népfogyatkozás meghatározó okának a külföldre irányuló negatív migrációs egyenleget tartják (60,8%). A társadalomkutatók és a nyelvészek viszont eltérően ítélik meg az asszimilációs veszteség arányát, az előbbieket viszonylag alacsonyra becsülik (4,8%), az utóbbiak nagyobb mértékűnek tartják, szerintük a nyelvészeti elemzések alapján ez az apadás 20%-ra tehető (79–82).

A kisebbségi nyelvek kedvező vagy kedvezőtlen helyzetét a beszélői lélekszámuk mellett a népesség földrajzi elhelyezkedése is meghatározza. A négy fő erdélyi régió közül legtöbbször a Székelyföldön (38%), Közép-Erdélyben (kb. 20%) és a Partiumban (17%) élnek, de jelentős a szórványok 10% alatti magyarsága is. A legtöbb bizonytalanság a moldvai magyarok lélekszámával kapcsolatos, mely több okra, így például a népszámlálás kérdésfeltevésére is visszavezethető.

A kisebbség nyelvének megtartását az is befolyásolja, hogy az érintett közösség mennyire alkot számszerű többséget az adott településen és térségben, illetőleg falu- vagy városalak-e. Az erdélyi magyarok helyzete ebből a szempontból kedvező, hiszen az 54,14%-uk az általa lakott közigazgatási egység területén többségi helyzetben él.

A településtípus fontosságára azokból az adatokból következtethetünk, melyek szerint a városi magyar népesség fogyása Erdélyben (is) gyorsabb, egy évtized alatt kétszerese, háromszorosa a falvak magyarságcsökkenésének. Az erdélyi magyarok helyzete e tekintetben is kedvező, a falu- és városiak aránya kiegyensúlyozott, hozzávetőleg fele-fele arányban oszlik meg (65).

A magyar nyelv használata és a szaknyelvek működése szempontjából nem lényegtelen az erdélyi magyarok gazdasági-társadalmi szerkezetének az utóbbi évszázadban történő hátrányos megváltozása, melynek egyik előidézője az asszimilációs célokat követő román kisebbségpolitika.

A felsorolt tényezőkön kívül a nyelvek helyzetére az érintett közösség azonosságtudata és nyelvi attitűdje is hatással van. „Az erdélyi magyarok azonosságtudata ugyanazt a modellt követi, mint a többi Kárpát-medencei külső régió magyar népességéé: ebben nem az állampolgárságnak, hanem a nyelvnek, a szimbolikusan fölértékelődő anyanyelvnek van meghatározó szerepe” (71).

De megtudhatjuk a továbbiakban azt is, melyek az erdélyi magyarság identitását alakító egyéb tényezők, milyen változást mutatnak az egyes identitáselemek a kettős identitásban, hogyan kapcsolódik egymáshoz a regionális identitás és a nyelvjárás, s miben különbözik a magyarság azonosságtudata a magyar (anyanyelvű) cigányok és a románok identitásától.

5. A Nyelvváltozatok és regiszterek című főfejezetben (83–109) a szerzők az erdélyi magyar közösség kódkészletét mutatják be.

A magyar standard erdélyi változata az anyaországitól a 20. század hét évtizedes elszigeteltsége alatt mind nyelvrendszeri, mind pedig pragmatikai síkon eltérő útra kényszerült. Pragmatikai szempontból az új államilakulatban – a többi közép-európai magyar kisebbséghez hasonlóan – megváltozott a magyar nyelv, különösen a standard mozgástere, használati köre leszűkült, számos nyelvhasználati szintéren a tiltott státuszba került. Nyelvrendszeri síkon az anyaországitól eltérően megőrizte archaikus és regionális színezetét, s befogadta a beszélők kétnyelvűségéből fakadó kontaktuselemeket és -jelenségeket.

A regionális köznyelv, a nyelvjárások és a standard köztes nyelvi alakulata a legtöbb erdélyi város magyar nyelvének beszélt változata, mely magától értedően nem mentesülhet egyrészt a standardban működő folyamatoktól, másrészt a nyelvjárásból és a kétnyelvűségből származó sajátosságoktól sem.

Az erdélyi magyarok nyelvi repertoárjában jelentős szerepet töltenek be a nyelvjárások, melyek kutatásában a Kolozsváron működő nyelvészeti iskola a 20. század második felében jelentős eredményeket ért el. E kutatások óta eltelt fél évszázad alatt azonban az erdélyi nyelvjárások is folyamatosan változtak, s az újabb kutatások szerint e változásokat a magyarországitól eltérően nem annyira a standard, hanem a kontaktushelyzet és az egyéb globális tendenciák határozzák meg.

A romániai magyar nyelvjárások hat magyar nyelvjárási régióba sorolhatók, melyek közül három teljes egészében Románia területére esik (az Erdély határain kívül eső moldvai, a székely és a mezőségi nyelvjárási régió), három viszont átnyúlik az országhatáron (az északkeleti, a Tisza–Körös-vidéki és a dél-alföldi).

A moldvaira mint nyelvszigetre az archaikus sajátosságok megőrzésének és a román nyelvi környezet hatásának a kettőssége jellemző. E nyelvjárások jövőjét alapvetően az fenyegeti, hogy beszélőinek száma az asszimiláció és a főleg nyugatra irányuló migráció következtében rohamosan fogy.

Az anyanyelvi környezet a magyar közösség számára leginkább a székely nyelvjárási régióban biztosított, de peremhelyzetben és a nyelvhatár közelében bizonyára itt is vannak különbségek. Bár az elmúlt negyedszázadban az iskolázottság, a mobilitás és a média hatásaként mind a magyar standard, mind az államnyelv terjedőben van, de a székely közösséghez való tartozás feltétele továbbra is a helyi nyelvjárási norma betartása. A különböző attitűdvizsgálatokból közismert, hogy a székely nyelvjárás presztízse nemcsak beszélői körében, hanem az egész magyar nyelvterületen magas, és a székelységben ez feltehetően a jövőben is megtartó erő lehet.

Más helyzetben van viszont a mezőségi nyelvjárási régió: elszórványosodott településekre és szigetekre bomlott, korábbi beszélői túlnyomórészt asszimilálódtak. A kiterjedt kétnyelvűség közepette nyelvjárásukban szintén számos régiség, archaikus forma őrződött meg.

Az országhatáron átnyúló három nyelvjárási régió egyike az északkeleti, mely közismerten három országhatáron is áthúzódik, ezért több szempontból is tanulságos kutatási terepe a szociolingvisztikának. Egyrészt az itt élő magyar nyelvjárások a három ország különböző nyelveivel változatos kontaktusokat hoztak létre, másrészt már az eddigi hármashatár menti (magyar–ukrán–román) kutatások is tanúsították az országhatár elkülönítő szerepét (P. LAKATOS 2012).

Az északkeleti régiótól délre található a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió. Ez az országhatáron átnyúló, szinte Kolozsvárig, sőt Biharra, az Érmellékre stb. kiterjedő terület régebben feltehetően összefüggő, magyar nyelvű tájegységet alkotott, de a török hódoltság és más pusztító események hatására ez a nyelvi egység fellazult, kisebb-nagyobb tájegységekre szakadt, s a térség etnikai és nyelvi arculata is megváltozott. E kisebb-nagyobb tájegységek vegyes vagy tiszta magyar településein szintén ez a dialektus él.

A dél-alföldi nyelvjárási régiót, mely ugyancsak három ország területén helyezkedik el, a török hódoltság utáni betelepítések következtében kialakult nyelvi-nyelvjárási sokszínűség jellemzi, de a lakosok többsége az *ő-ző* nyelvjárást beszéli. A régió kedvező földrajzi fekvése és kulturális lehetőségei, a magyar országhatár közelsége és az anyaországi média követése az itt beszélt nyelvjárássoknak a standardhoz való közeledését idézte elő, de a Partium és a Bánság szórványosodását az előnyös körülmények sem tudták kivédeni.

A kiadvány a sorozat előző köteteihez képest részletesen ismerteti a nyelvés nyelvjárászigeteket is (90–92). Jelentős részük a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, csupán a moldvai magyar nyelvsziget található a saját nyelvterületén kívül. A nyelvszigetek magyar nyelvűségére általában a divergencia és az archaizmusok megőrzése jellemző, de nem ritka a sajátos neologizmusok létrehozása sem. A beszélők magyar nyelvhasználatában a kiterjedt kétnyelvűség és az intenzív nyelvi kapcsolatok következtében magas a kontaktuselemek száma, anyanyelvükben pedig gyakori a lexikális hiány és a nyelvi bizonytalanság.

A szerzők a nyelvszigeteken kívül részletesen foglalkoznak a szórványmagyarság identitását és nyelvhasználatát érintő kérdésekkel is (92–96). Kitérnek a szórvány meghatározásának nehézségeire, s fontosnak tartják, hogy a fogalom meghatározásakor a népességszám aránya mellett a kritériumrendszer egyéb összetevői (a vegyes házasságok 20% fölötti aránya, az anyanyelvi értelmiség és iskola hiánya stb.) is megkülönböztető jegyként szolgáljanak. A nyelvi szórványlét további általánosítható tünete, hogy az adott közösség a tőle eltérő nyelvi környezetben nem képes olyan önszerveződésre, mellyel biztosíthatná nyelve átörökítését és folytonosságát.

A szaknyelvek helyzete (96–103) szintén sok hasonlóságot mutat a többi magyar kisebbség szaknyelvi változatainak állapotával (l. CSERNICKÓ 1998: 203–204; LANSTYÁK 2000: 156–157), hiszen Erdélyben is ez a leggyengébb szegmense a magyar kisebbség verbális repertoárjának, de a leépülés mértéke itt enyhébb. A másodnyelv fokozott hatásából és dominanciájából fakadó leépülés és elkülönülés, a közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek előfordulása azonban az erdélyi magyar szaknyelvben sem vitatható.

A szépirodalmi nyelv (103–107) mint stiláris regiszter az egyes nyelvváltozatokkal szembeni áteresztő képességénél fogva sajátos helyzetben van, mind egyik változattól meríthet, s a magyar alkotók többsége él is ezzel a lehetőséggel. Az erdélyi irodalom képviselői azonban az anyaországi kortársaikhoz képest szorosabban kötődnek nyelvi gyökereikhez, különösen a nyelvjárásokhoz. Nem csupán *couleur locale*-ként alkalmazzák a nyelvjárást, s nem is a beszéd külsőségeit, hanem a beszédmódot tartják követendőnek. A nyelvjárás többfunkciójúságát bizonyítják Lakatos Demeter, Duma István András stb. művei, melyekben a moldvai nyelvjárás nem csupán stilisztikai eszköze, hanem a mű egészének a kizárólagos nyelvi kifejezőeszköze. Ezek az alkotások is azt igazolják, hogy a szépirodalom művelésére nem csupán a köznyelv alkalmas.

A harmadik fő szerkezeti egységet egy újszerű modell, az átlagos erdélyi magyar beszélő verbális repertoárjának leírása zárja (107–109). E jellemzés az érin-

tett közösség szociológiai profiljából indul ki, mely a domináns demográfiai változók (életkor, munkaerőpiaci státusz, foglalkozás, munkahelyi nyelvhasználat, iskolázottság, a lakhely településtípusa, családi állapot, házastárs nemzetisége) általánosítására épül. Mindezek alapján az átlagos erdélyi magyar beszélő verbális repertoárja a következőképp jellemezhető: vernakuláris nyelvváltozata a nyelvjárás, nyelvhasználatában jelen vannak a megőrzött archaizmusok, legalább társalgási szinten beszéli az államnyelvet, szaknyelvi közléseiben jelentkezik a román dominancia, mind a magyar, mind a román nyelvhasználatában megmutatkoznak a nyelvi hiány és bizonytalanság jelei, kétnyelvűsége magyardomináns, és a kommunikációs helyzetektől függően vagy a magyar, vagy a román nyelv tölti be a közös kód szerepét.

6. A román nyelvpolitikát tárgyaló, negyedik főfejezet (111–173) törvény-szövegek, rendeletek metanyelvi elemzése alapján vizsgálja az idevágó intézkedéseket. Az elemzés általános tanulsága, hogy Románia nyelvpolitikájának kiindulópontjaként, sok más utódállamhoz hasonlóan, ugyancsak a nyelvi ideológiák szolgálnak, s közülük főként a lingvicizmus, a nyelvi nacionalizmus és a nyelvi homogenizmus érvényesül. Erre építve a román nyelvpolitika egyik alappillére a homogén nemzetállam, az egy állam – egy hivatalos nyelv ideológiája. A másik ideológiai pillér, hogy a kisebbségi nyelvi jog nem kollektív, hanem egyéni, ez viszont erős ellentétben van a nyelv közösségi jellegével.

Mivel a nyelvhasználat jogi szabályozása Erdélyben is a kisebbségi lét számos területét érinti, e fejezet a román nyelvpolitika következményeit a különböző nyelvhasználati színtereken belül vizsgálja. Magában foglalja az anyanyelv hivatalos érintkezésben való érvényesítésének lehetőségeit és akadályait, a különböző tulajdonnevek használatának jogi háttérét és mindennapi gyakorlatát, továbbá a nyelvpolitikának a gazdaságra, az oktatásra, a kultúrára és a hitéletre gyakorolt hatásának sajátosságait is.

A tulajdonnevek használatán belül a magyarok nyelvi jogait legkevésbé a személynévhasználattal kapcsolatos törvények sértik, a legtöbb gondot a magyar személynevek helyesírásának „államnyelvűsítése”, főként a román betűk használata és a „lehulló ékezet” okozza. A nevek világában a legtöbb korlátozás a cuius regio, eius nomen ideológiájából fakadóan a földrajzi nevekhez kapcsolódik, mely különösen a helységnevek használatában nyilvánul meg, de a belterületi nevek és a közigazgatási kétnyelvű megnevezéseinek is érezteti hatását.

A nyelvpolitikát tárgyaló főfejezet központi témája a romániai oktatásban érvényesülő kisebbségpolitika (128–156). Magyar vonatkozásban a szerzők az 1990-es évek utáni három időszak oktatáspolitikáját vizsgálják, s megállapításuk szerint az erdélyi magyar oktatást az 1996-tól kezdődő második, majd a 2001-től számítható harmadik időszak reformfolyamatai érintették kedvezően. Bár a magyar oktatás fejlesztését és az anyanyelv használatát korlátozó intézkedéseket e folyamatok teljesen nem szüntették meg, de legalább enyhítették. Például a 2011-ben módosított Oktatási törvény szüntette meg azt a több évtizedig fenntartott diszkriminatív intézkedést, hogy Románia történelmét és földrajzát a magyar iskolákban is románul kellett tanítani.

A romániai magyar közösség 1990-től vívott harcának kiemelkedő eredménye, hogy a szórványvidékeket leszámítva a magyar közoktatást teljesen lefedő anyanyelvi iskolahálózatot hozott létre. Ennek a jövőbeni sikeres fenntartása egyrészt a tanulók számától, másrészt a pedagógusok munkájának eredményességétől függ. A jelenlegi helyzet ugyanis csökkenő diáklétszámról, növekvő iskola-elhagyásról, esélyegyenlőtlenségről is szól, s az ennek következtében kialakult társadalmi szakadékok az elitiskolák és a perifériára került oktatási intézmények szembenállása még tovább fokozza.

A pedagógusok felől pedig leginkább az általános tanárhiány fenyeget. A tanárok csökkenő számán kívül a pályára való alkalmatlanságuk és felkészületlenségük is veszélyt jelent. Ezen a továbbképzések javíthatnának, ám a kurzusok hatékonysága, különösen a magyar oktatás vonatkozásában, nagyon is megkérdőjelezhető. A leggyakoribb hátráltató tényező, hogy „az, ami akkreditált, hivatalos, elismert, esetleg éppen nemzetközi, az szakmailag tartalmatlan és érdektelen, az pedig, aminek köze van a magyar oktatáshoz, az nem számít bele az ötévenkénti kötelező penzumba” (145).

A legnagyobb veszélynek az iskolák szórványhelyzetben vannak kitéve, itt szűnik meg ugyanis a legtöbb magyar iskola, holott szórványban lenne a legnagyobb szükség az anyanyelvű oktatás nyelv- és közösségmegtartó erejére. A magyar iskolák megszűnése, melynek legfőbb oka a diákhány, a többi külső régióban is fejtörést okoz, hiszen az anyanyelvi iskola hiánya az asszimiláció rohamos felgyorsulásához vezet.⁴

A romániai magyar felsőoktatás a trianoni döntést követő egy évszázadban a politikai sorsfordulóktól függően hol kedvező, hol pedig kedvezőtlen helyzetben volt. Az 1959-ben kezdődő sorvasztást csupán az 1989-es rendszerváltás állította meg, s ekkor indulhatott el a romániai magyar felsőoktatás újabb rehabilitációja és fejlesztése. Az 1990 utáni időszak extenzív fejlesztésének viszont árnyoldalai is vannak, az intézmények létszámbeli bővülése ugyanis az oktatás színvonalának csökkenésével járt. A közösségi érdekek összehangolása és érvényesítése nélkül létrehozott intézmények között napjainkban is „inkább a piaci rivalizálás érvényesül” (152).

A következő alfejezetek a kisebbségpolitikának a kultúrában, a hitéletben és a politikai törekvésekben való megnyilvánulásáról, eredményeiről nyújtanak átfogó képet (157–173).

7. Az előző témakörhöz szorosan kötődik a nyelvhasználati színterekkel foglalkozó, ötödik főfejezet, hiszen az anyanyelvnek a nyilvános színtereken történő használata általában a közösség intézményeihez kötődik, melyek működését a nyelvhasználatukkal együtt az előbbi fejezetben tárgyalt nyelv- és kisebbségpolitika szabályozza.

⁴ Szlovákiában a Nyitra-vidéki nyelvsziget több községe esetében bizonyított tény, hogy iskola nélkül öt évtized is elég a magyar közösség összeomlásához és megszűnéséhez (I. KONTRA 2010: 211–221; SÁNDOR 2020: 169–183; SÁNDOR–TÓTH 2020: 36–39).

1989 előtt a magyar nyelvnek némileg szabad tere, a hatóság állandó felügyeletével, az oktatásban és a hitéletben volt. 1989 után ez a nyelvi tér, még ha nehézségek árán is, de folyamatosan bővült, a magyar nyelv megjelent az országos televízió- és rádióadásokban, az újonnan létrehozott civil szervezetekben és az egyéb intézményekben szintén gyakoribbá vált a használata. A kötetben a szinterek közül legrészletesebb az oktatás, beleértve a köz- és felsőoktatást, a tudományművelés, a kultúra, továbbá az egyházak és a média nyelvhasználatának a leírása. Közülük is nyelvmegtartó erejénél fogva kiemelkedik az oktatási szintér.

A közoktatás nyelvhasználatának vizsgálata két szempontból lehetséges: az egyik az oktatás tannyelve, a másik a magyar nyelvnek mint tantárgynak az oktatása.

A tannyelvvvel kapcsolatban bizonyított tény az anyanyelven való tanulás hatékonysága, ennek ellenére az erdélyiek körében „továbbra sem csökkent számottevően a román tannyelvet választók aránya” (178). A szülők, más külső régiókhöz hasonlóan, itt is az érvényesülés sztereotípiáját hozzák fel indokként: „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen!” (179). Gyakori érv a szülők részéről még a magyar iskolák alacsony színvonala is, de a tannyelvválasztásban a kutatások szerint a szülői példának szintén fontos szerepe van: „ugyanis a tannyelvválasztási modell családi hagyományként öröklődik” (180).

A román tannyelvű iskolák magyar ajkú tanulóinak anyanyelvi kompetenciáját a törvény által biztosított fakultatív magyaroktatás erősíthetné, de számos intézményben ezt az órát nem a magyarszakosok, hanem szakképzetlen tanárok tanítják, ezért a tantárgy eredményessége eléggé kétséges.

A magyar nyelv mint iskolai tantárgy óraszám a kerettanterv szerint azonos a román tanulók román nyelv és irodalom óraszámával. Az anyanyelvi órák ugyan magától értetődően növelik a magyar iskolák heti óraszámát, ám a heti összóraszám nem lépheti át a maximálisan megengedetett. Vannak azonban, akik a többségi szemlélettel azonosulva a magyar nyelv miatti óraszám-növekedésre aggodalommal tekintenek, s úgy vélik, hogy „a magyarul tanuló gyermek túlterhelésének oka az, hogy pluszban négy magyar órája is van” (182).

A hatékonyabb oktatási koncepciók létrejöttének Romániában a 2013-as tantervi reform nyitott tágabb teret, s az ezt követő években fontos előrelépés történt azzal, hogy magyar nyelvből a felső tagozat és a középiskola számára is elkészült az a kísérleti jellegű tanterv, mely a hozzá kapcsolódó tankönyvekkel és tanári segédanyaggal a funkcionális nyelvszemléletre épült. Az egységes szemlélet kialakításához az is hozzájárult, hogy a tantervet és a taneszközöket ugyanaz a kutatócsoport alkotta meg. Teljesítményük joggal vívta ki a szakma elismerését Erdély határain túl is.

A romániai magyar felsőoktatás újabb bővítése és fejlesztése, ahogy arra már korábban utaltunk, 1990 után oly expanzív módon történt, hogy 2010-re a felsőfokú intézményekben 125 szak oktatása már magyarul is zajlott. E magas szak kínálat gyengéje az egyoldalúság, mert a szakok több mint 60%-a társadalomtudományi területet fed le. Ennek következtében a bölcsész és a humán szakterület hallgatói még romániai országos viszonylatban is felülreprezentáltak. A természettudományi irányultságú szakok viszont az anyanyelvi továbbtanulásra már

jóval kevesebb lehetőséget nyújtanak. A magyar nyelvű szakkínálat eme aránytalanságával is magyarázható, hogy a felsőoktatásban a magyar nemzetiségűeknek kb. a kétharmada, a magyar nyelven érettségizetteknek pedig mintegy a fele nem magyar nyelven végzi a tanulmányait. Az az aggasztó jelenség pedig, hogy az erdélyi magyar érettségizetteknek a fele sem a romániai magyar, sem a romániai román intézményekben nem folytat felsőfokú tanulmányokat, többnyire a romló középiskolai teljesítménnyel hozható összefüggésbe.

A romániai magyar felsőoktatásnak az 1989 utáni erőteljes, gyakran anarchikus fejlesztési következményeit a kötet a kolozsvári egyetem példáján szemlélteti. Megtudhatjuk, hogy az átgondolatlan felsőoktatási bővítést ezen a nagy múltú egyetemen is főként a pedagógusképzés sínylette meg. Ezt részben a pedagógusképző intézetek számának parttalan növelése, a sok és gyenge intézmény létrejötte, részben a felsőfokú intézményekben a tudományos kutatás általános előtérbe helyezése idézte elő. Az intenzív tudományos kutatás ugyanis többnyire a pedagógusképzés rovására történt, s így a tanárképzés a kolozsvári egyetemen is perifériára került. A képzés elméletivé vált, a gyakorlat háttérbe szorult.

Az erdélyi magyar nyelvű tudományművelésben, mivel az szorosán összefügg az egyetemi képzéssel, szintén a társadalomtudományok túlsúlya jellemző. A magyar nyelv szaknyelvi funkcióját a felsőoktatási intézmények mellett a különböző szakmai egyesületek is erősítik. Hiányoznak viszont a kutatóintézetek, s ezek hiányát teljes mértékben nem pótolhatják sem az egyetemek, sem a szakmai egyesületek.

Az erdélyi kultúrában azonban a magyar nyelv erőteljesen jelen van. A sokszínű népi kultúra mellett létezik, bár régióktól függően eltérő mértékben, a magyar nyelven művelt elitkultúra is. A regionálisan és vertikálisan erősen tagolt magyar kultúra működését napjainkban már jól kiépült intézményrendszer biztosítja, s elmondható, hogy az 1990-től beindult intézményesülési hullám többnyire helyrehozta a 80-as évek intézményrombolását.

A hitélet közismerten akkor töltheti be nyelvmegtartó szerepét, ha a kisebbség anyanyelve a liturgia nyelvéné válik, ellenkező esetben az asszimilációt szolgálja. Az anyanyelv szerepe a vallásgyakorlásban a reformáció hatására növekedett, s nem véletlen, hogy Erdélyben etnikus egyházakká a protestáns egyház és felekezetei váltak.

Az anyanyelvhasználatra a vallás gyakran még a korlátozások ellenére is kedvező hatással van, számos kutatás szerint ugyanis a nyelvcserhelyzetben levő közösségek esetében a hitélet az a színtér, amelyen a kisebbség anyanyelve a legtovább funkcionál.

A magyar nyelvű média nyelvmegtartó szerepe a kisebbségek esetében szintén nyilvánvaló, s nem véletlen, hogy Romániában, a többi külső régióhoz hasonlóan, a sajtó, rádió és televízió hatalmi korlátozása az ideológiai tiltások mellett legtöbbször a magyar nyelv használatát érintette.

1990 után ez a korlátozás enyhült, elindulhatott a fejlesztés, melynek során azonban számos újonnan felmerült nehézséggel kellett szembenézni. A gazdasági gondok mellett a legnagyobb kihívást az új elvárásoknak is eleget tevő újságíróképzés jelentette, elindítását végül a kolozsvári egyetem magyar filológiai tan-
széke vállalta fel.

Az erdélyi sajtó és média nyelvhasználata a magyarországi standardközpontúságtól eltérően főként a helyi regionális köznyelvre és a kisebbségi nyelvváltozatra épül. Bár az audiovizuális média szerkesztői az anyaországi normához igazodva a standard használatára is törekszenek, de ezt maradéktalanul megvalósítani, különösen az élőműsorokban, az interjúalanyok nyelvében lehetetlen. E köztes nyelvi helyzetével viszont a média fontos szerepet tölt be az erdélyi és az anyaországi nyelvhasználat közelítésében, a regionalitás és a túlzott standardközpontúság kiegyenlítésében.

A közélet és a hivatalos érintkezés nyilvános színterein 1990 után számottevően nőtt a magyar nyelv használati lehetősége, s különösen a magyar többségű régiókban és a szóbeli ügyintézés folyamán növekedett a gyakorisága. Viszont azzal a törvény adta lehetőséggel, hogy a kisebbségi közösség tagjai az írásbeli ügyintézés folyamán is használhatják az anyanyelvüket, az erdélyi magyarok – más külső régiókhöz hasonlóan – már kevésbé élnek.

A magyar nyelv használata a szolgáltatások és a kereskedelem terén sem kiegyensúlyozott, ezért is jelentős az Igen, tessék! civil szervezet mozgalma, melyet a szolgáltatások és a kereskedelem többnyelvűségért indított.

Az orvos–beteg kommunikációban sem zökkenőmentes az erdélyi magyarok számára az anyanyelv használata. Kiszolgáltatott helyzetben különösen a román nyelvet nem, vagy kevésbé ismerő magyarok vannak, e téren legérzékenyebben az időskorúak és az iskoláskor előtti gyermekek az érintettek.

A munkahelyi nyelvhasználatra a magyar többségű területeket leszámítva általában a román szaknyelv használata jellemző, a magyar nyelv szakmai közegben jóval ritkábban fordul elő. A romániai magyar szaknyelv változatai általában redukáltak, keverték, s különösen a szóbeli kommunikációban gyakori az interferencia.

A kibertérből természetesen a külső régiók, így az erdélyi magyar közösségek sem maradtak ki, s e határtalan nyelvi kapcsolatteremtés lehetősége a magyar nyelv és közösség történetének egy új szakaszát nyitotta meg. Ennek igénybevételét azonban a számítógép használatának képessége határozza meg, mely az erdélyi magyarok körében is túlnyomórészt az életkor és az iskolai végzettség függvénye.

8. A hetedik főfejezetben (243–270) a romániai magyar közösség kétnyelvűségével kapcsolatos jelenségeket a nyelvismeret, az érintett nyelvek attitűdje, a kétnyelvűség fogalma és típusai, valamint a kétnyelvűség és a nyelvcseré kontextusában ismertetik a szerzők.

Az erdélyi magyarok nyelvismeretével kapcsolatban a kérdőíves adatok alapján beigazolódott az a kutatói feltételezés, hogy 80–90%-uk magyar–román kétnyelvű, s az abszolút többségük magyardomináns. A románnyelv-tudás fokát többek között az életkor, a regionális hovatartozás és a településtípus befolyásolja a leginkább. A románnyelv-ismeretüket a kérdőív válaszai alapján főként a fiatalok, a szórványban élők és a városlakók minősítették anyanyelvi szintűnek. Ezzel szemben a székelyföldi tömbhelyzetben élők államnyelvtudása alacsony. A regionális hovatartozással az angolnyelv-ismeret is hasonló korrelációt mutat: „tömbhelyzetben, Székelyföldön az adatközlők alacsonyabb szintűként határozták meg az angolnyelv-tudásukat, mint a szórványban vagy az átmeneti régiókban

élők” (248). Bár a kutatásban alkalmazott önbevallásos kérdőíves módszer csupán hozzávetőleges képet nyújthat az érintett közösség nyelvismeretéről, ennek ellenére az államnyelv- és az idegennyelv-tudást jelző adatok valós hiányosságokra utalhatnak, s okait érdemes lenne feltárni.

A nyelvi attitűd jelentősége kétnyelvűségi helyzetben felerősödik, hiszen az egy földrajzi térben élő, különböző státuszú nyelvek, illetve nyelvváltozatok értéke befolyásol(hat)ja a beszélők nyelvi komfortérzetét. A kisebbségi nyelvek esetében emellett a presztízis magas foka utalhat az érintett nyelv és közösség életére, a nyelvmegtartás esélyeire, ellenkező esetben a nyelvcsere veszélyeire és folyamataira. A kisebbség által beszélt nyelv presztízise azonban nemcsak a kisebbségi, hanem a többségi közösség viszonyulásától is függ. A két presztízis viszont gyakran eltér egymástól, mert az „mást mutat befele, az anyanyelvi beszélők számára, mint kifele, és az egyik szélsősége mindig a túlértékelést gerjeszti a másik oldalon” (250).

Erdélyben a román többség részéről eléggé általános a magyar nyelvvel szembeni negatív attitűd, mely a magyar nyelv iránti érdeklődés hiányában is megnyilvánul. Erre enged következtetni a hungarológiai tanulmányok iránti csekély érdeklődés, sőt a román tudományosságból teljesen hiányzó hungarológia művelése is.

Az erdélyi magyar kisebbség viszont a saját anyanyelvét nagyon kedvezően ítéli meg, különösen a székelyek körében magas a tulajdon nyelvváltozatuk presztízise. Attitűdjük ezzel „ellentmond annak az általános vélekedésnek, amely szerint a kisebbségi csoportok mindig az anyaországi nyelvhasználatot tekintik presztízisválogatottnak” (252). Ám az erdélyi magyarok pozitív nyelvi értékítélete és mindennapi döntései között némi ellentmondás is felfedezhető. Ez leginkább a tannyelvválasztásban nyilvánul meg, hiszen „a magyar szülők nem elhanyagolható arányban román tannyelvű iskolába íratják a gyerekeiket” (254).

A kétnyelvűség témakörén belül (259–270) a kétnyelvűség fogalmának, típusainak és erdélyi változatainak leírása szerepel. A kétnyelvűséget a szerzők a ma általánosan elfogadott tágabb értelmezésben alkalmazzák, mely feltételezi a két nyelv mindennapi használatának képességét, s nem követeli meg a nyelvek ismeretének azonos szintjét. A kétnyelvűségi típusok bemutatásakor az ismert, több szempontú tipológiából indulnak ki (népi–elit, közösségi–egyéni, egyoldalú–kétoldalú, kiegyenlített–egyenlőtlen, hozzáadó–felcserélő), s e típusokon belül jelenítik meg az erdélyi magyar kétnyelvűség fő jellemzőit.

A témakör utolsó alfejezete a kétnyelvűség és a nyelvcsere kapcsolatát járja körül, s rámutat arra, hogy a köztük levő összefüggés miatt maga a kétnyelvűség is gyakran negatív megítélés alá esik. Bár e két jelenség valóban érintkezik egymással, de nem törvényszerű, hogy a kétnyelvűség minden esetben nyelvcserehez vezessen, ez ugyanis nagyban függ a kétnyelvűségi helyzetek stabilitásától és típusától. A történelem folyamán lezajlott nyelvcserefolyamatok időtartama ugyanis rendkívül változó, lehet néhány nemzedéknyi, sőt egy nemzedék alatt is végbemehet, de több évszázadon át sem kell, hogy lezáruljon.

9. A kiadvány hetedik főfejezete az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti kérdésein belül elsősorban a magyar–román kapcsolatok nyelvi következményeit

ismerteti, bár utal az egyéb erdélyi nyelvi kontaktusokra is. Erdélyben a hagyományos, mindkét irányban történő magyar–román kölcsönhatás-vizsgálat gazdag múltra tekint vissza, a téma korszerű, szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti megközelítése pedig az 1990-es évektől vált lehetővé.

A magyar–román és a többi magyar Kárpát-medencei kisebbség kétnyelvűsége számos azonosságot mutat. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy mindegyik magyar kisebbség esetében két genetikailag és tipológiailag eltérő nyelv kapcsolatáról van szó, másrészt annak a következménye, hogy a román nyelvpolitikai intézkedések sok esetben azonosak a többi utódállammal.

A kontaktushelyzetnek számos nyelvi, illetve nyelvhasználati következménye van, mint például a nyelvi bizonytalanság és konzervativizmus, a relatív kontaktusjelenségek közül pedig az analitikus szerkezetek gyakoribb érvényesülése, a feminizálás, a kicsinyítés, a szórendi kérdések, a többes szám és a számbeli egyeztetés használata, valamint a településnevek kül- és belviszonyranggal való ellátása említendő. Az analitikus szerkezetek érvényesülésére a romániai magyar nyelvhasználaton belül korábban a moldvai magyarban figyeltek fel (pl. a *homlok* helyett: *homlok az enyim*). Napjainkban viszont a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban, így az erdélyiben is gyakoribbá váltak az analitikus szerkezetek, mint az anyaországban: *tagdíj – tagsági díj; buszozás – utazás busszal* stb. (282).

Az ezt követő alfejezetek a nyelv különböző szintjein (szókészlet, hangtan és alaktan, valamint mondat) megjelenő kontaktusjelenségeket ismertetik, melyek „különbözőképpen és különböző mértékben jelentkeznek az egyes belső nyelvváltozatokban” (306). Végül a nyelvközi kódváltás típusairól és indítékairól, majd az erdélyi fiatalok ún. chat-nyelvi diskurzusaiban előforduló kódváltásokról olvashatunk.

10. Az Összegzésben leírtak szerint a szerzők az 1989 utáni időszakot az erdélyi magyar nyelv és közösség helyzete szempontjából lényegében kedvezőnek tartják. Megszűnt ugyanis a korábbi nyelvi elszigeteltség az anyaország és az erdélyi magyarok között, az EU részévé válva közvetlenebb lett a kapcsolat a világ más nyelveivel, ezenkívül a kibertér nyelvhasználati szabadsága a korábban viszszaeső regisztráltak fejlődésére is pozitívan hatott. Kedvezőtlen viszont, hogy Romániában továbbra is megmaradt a magyar nyelv és közösség hátrányos jogi státusza, az államnyelv fölérendeltségének jogi kinyilvánítása, a lingvicizmus ideológiája. A sok szempontból kirekesztő állampolitikát azonban a magyar közösség kisebbségpolitikája sem ellensúlyozza eléggé. Nem használja ki kellőképpen sem a törvény adta lehetőségeket, sem a kutatásokra alapozott szakmai véleményeket. „Emiatt a látványosnak tűnő politikai sikerek sincs különösebb hozzáadéka a közösség számára” (337).

A magyar nyelv romániai helyzetének alapos ismeretében a szerzők megfogalmazzák a jövőbeni nyelvi tervezés céljait és feladatait is. Fontosnak tartják az összehangolt cselekvést a nyelvi tervezés mindhárom területén: a státusz-, a nyelvi állomány- és presztizstervezésben.

A magyar nyelv jövőjével kapcsolatban néhány illúzió- és borúlátásmentes prognózis zárja a fejezetet. A prognózis szerint még a jelenlegi tévesztés ellenére

is a magyar nyelvnek Erdélyben van jövője. „Ahhoz azonban, hogy megalapozott is legyen ez a bizakodó jövőkép, a jelenleginél jóval nagyobb mértékben kell erősíteni a nyelvközösség belső szolidaritását, kohézióját, szervezettségét, azzal pótolva az államnélküliséget” (346).

11. A gazdag jegyzetapparátussal, kérdőíveket tartalmazó melléklettel és terjedelmes szakirodalomjegyzékkel ellátott tartalmas kiadvány nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes magyar tudományosság és értelmiség érdeklődésére is számot tarthat. A kötet ugyanis túlmutat Románia határain, hiszen számos olyan szociolingvisztikai-kétnyelvűségi univerzálét tartalmaz, mely a többi külső régióban is azonos vagy hasonló formában jelenik meg. Az erdélyi és a szlovákiai magyar nyelvi lét hasonlósága bennem, szlovákiai magyarban is számos esetben erős ott-honosságérzetet váltott ki.

Kulcsszók: a magyar nyelv romániai (erdélyi) helyzete, szociolingvisztikai kutatás, kisebbségi nyelv, nyelvpolitikai helyzet, az erdélyi magyar közösség kód-készlete és kétnyelvűsége.

Hivatkozott irodalom

- CSEERNICSKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- FANCSALY ÉVA – GÚTI ERIKA – KONTRA MIKLÓS – MOLNÁR LJUBIČ MÓNICA – OSZKÓ BEATRIX – SIKLÓSI BEÁTA – ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet, Budapest–Eszék.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- GYURGYÁK LÁSZLÓ 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- KONTRA MIKLÓS 2010. Nyitragerecsér, Vághosszúfalu, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció. In: KOZMÁCS ISTVÁN – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia*. Europica varietas. Konstantin Filozofus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 211–221.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármasthatár mentén. Többdimenziós nyelvfeldrajzi térképlapok tanúságai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
- SÁNDOR, ANNA 2020. The situation of the Hungarian language in the Nitra/Nyitra area language island. In: VANČO, ILDIKÓ – MUHR, RUDOLF – KOZMÁCS, ISTVÁN – HUBER, MÁTÉ eds., *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Österreichisches Deutsch Sprache der Gegenwart 22. Peter Lang, Berlin. 169–183.
- SÁNDOR ANNA – TÓTH KATALIN 2020. *Nyitragerecséri tájszótár. Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján*. Kalligram, Dunaszerdahely–Pozsony.

SZÉPFALUSI ISTVÁN – VÖRÖS OTTÓ – BEREGSZÁSZI ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.

The Hungarian language in Romania (Transylvania)

The authors of the publication under review, JÁNOS PÉNTEK and ATTILA BENŐ, present an objective picture of the situation of the Hungarian language in Romania (Transylvania). In 2020, this volume completed the series that had published the results of sociolinguistic research on the Hungarian language conducted in eight countries since 1998. This sixth sequel shows similarities and differences in comparison to the previously published volumes. Consistent with the other volumes of the series and the multidisciplinary nature of the topic, the eight main chapters of the book cover not only the presentation of the Hungarian language and community but also the external factors determining the operating conditions of the language as well as the resulting processes and characteristics of language/language use. Despite the differences observed in the situation of the Hungarian language in Romania, the publication points out several sociolinguistic and bilingualism-based universals that appear in the same or similar form in the other external regions, as well.

Keywords: the situation of the Hungarian language in Romania (Transylvania), sociolinguistic research, minority language, language policy situation, the code set and bilingualism of the Hungarian community in Transylvania.

SÁNDOR ANNA
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

A románok nevei Anonymus gesztájában és ami körülöttük van

2. rész*

4. *Sclaii Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum.* Talán célszerű lesz, ha itt az alábbiakban többször tárgyalandó egy-egy szövegrész egészét idézem a Geszta 9. fejezetéből: „Dicebant enim, quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum Danubius et Tyscia et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes, quam terram habitarent Sclaii Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascabantur, et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie” (Anon. 1932: 8; vö. Anon. 1937/1999: 45–46; a ritkítás tölem: S. T.). „Elmondták ugyanis, hogy itt a Duna, a Tisza és más jóféle halakban bővelkedő nevezetes folyók vizei folynak össze. A földet szlávok, bolgárok és vlachok, valamint a rómaiak pásztorai lakják, mert Pannónia földjét Attila király halála után a rómaiak legelőnek nevezték, mivel nyájaik ott legelésztek. És joggal nevezték Pannónia földjét a rómaiak legelőjének, mivel most is a rómaiak legelik le Magyarország javait” (Anon. 1999: 16; l. még Anon. 1988: 196; Anon. 1991: 49; Anon. 2000: 49; Anon. 2006: 57–59; Anon. 2010b: 27; vö. Anon. 2001: 23). A kérdéses passzussal (*terram [Pannonie] habitarent Sclaii Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*) kapcsolatban a kutatás nagyobb figyelmet szentelt az *ac pastores Romanorum* kérdésének, amelyre nekünk is röviden majd ki kell térnünk az alábbiakban. Mindenekelőtt szemet szúr, hogy az említett latin passzusban a *Bulgarii et Blachii* (a ritkítás tölem: S. T.), és nem a **Bulgarii et Blachi* szóalakok szerepelnek, ami stilisztikailag nincs összehangolva az előttük levő *Sclaii* névalakkal (ami persze fordítva is igaz). Tehát a *Bulgarii et Blachii* – úgy tűnik – mintha külön csoportot alkotna, hiszen a gesztaszerző a következőképpen is írhatta volna: **Sclaii Bulgarii et Blachi ac pastores Romanorum* (vagy esetleg **Sclaii Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*). Anonymus vajon miért nem írta ekképpen, ha a zavar nem a másoló számlájára írandó?

Fontos előre jelezni azt, hogy Anonymusnál a szlávokon (*Sclaii*) azok a szlávul beszélők értendők, akik a Kárpátokon belül éltek, és nem oroszok, nem lengyelek, nem bolgárok, nem csehek stb. (BENKŐ 1998: 67); valószínű továbbá, hogy a Névtelen elképzelése és meggyőződése szerint ezek a szlávok évszázadokkal korábban is itt éltek a Kárpát-medencében.

A *Blachii* névformával kapcsolatban fentebb futólagosan néhány kutató véleményére hivatkoztam. Ezenkívül még KRISTÓ GYULA (1978: 656; l. még DEÉR 1943: 97–98; VÁCZY 1974: 34, 96. jegyz.) nézetéről is szólnék, aki szerint a vlachok

* Az 1. részt l. MNy. 2021: 10–22. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.1.10>.

kizárólag a Tiszától keletre szerepelnek Anonymusnál, és a *Blachii* a kelet-magyarországi (erdélyi és al-dunai) románokat, a *pastores Romanorum* pedig a nyugat-magyarországi (dunántúli) lakosokat jelöli. Ezzel a véleménnyel csak akkor lehet egyetérteni, ha az anonymusi Pannónia alatt nem a Dunántúl, hanem az egész Magyar Királyság területét értjük. Azonban Anonymus egyértelműen írja, hogy a *Blachii* is Pannónia földjét lakják (c. 11; vö. ugyanitt: *terram Pannonie usque ad Danubium*). Vajon mi késztette a gesztáírókat arra, hogy a *Blachii*-t szerepeltesse Pannóniában? GRZESIK RYSZARD (2016: 31–32) – aki a *Blachi* névalakot alkalmazza mint többes számú nominativusi formát – e név mögött a frankokat véli látni (hasonlóképpen HÓMAN 1925: 60; TAMÁS 1933: 213; GYÖRFFY 1965: 417–418), akik a 9. században uralkodtak Pannóniában a magyarok bejövetele előtt, a *pastores Romanorum*-ot pedig a frank papokra vonatkoztatja; feltételezi továbbá, hogy Anonymus forrásául a pannóniai szlávok szájhagyományát használta. Nem könnyű elhinni azonban, hogy a szájhagyomány három évszázad után is fennmaradt volna torzítatlanul.

4.1. Anonymus írásművét a korabeli információk is nagyban befolyásolhatták. Ismeretes, hogy a pápa és a bolgár uralkodó között a 13. század elején levélváltások folytak többek között az egyházi unió ügyeivel és a koronaküldéssel kapcsolatban, amelyekben a magyar királyoknak, kivált Imre királynak néha közvetítő, néha ellenző szerep jutott (a pápai diplomácia szempontjából vizsgálja a térség eseményeit SWEENEY 1973b; a témánkba vágó időszak bolgár–magyar kapcsolatairól I. DMITROV 1998: 117–126). János pápai legátus (Iohannes de Casamaris) 1203 körül III. Ince pápához írt levelében szó esik arról, hogy Kalojan küldöttsége a magyar király udvarát felkereste, amikor a legátus Magyarországon tartózkodott (RI. 6: 230, 140. sz.; LIBI. 3: 318, 8. sz.; HINTNER 1976: 65). A pápának a magyar királyhoz 1204 szeptembere táján intézett leveléből arról értesülünk, hogy a király a legátusnak megígérte, hogy királyságán keresztül ő és a Szentszék más küldöttségei szabadon utazhassanak Bulgariába és Blachiába, valamint vissza (RI. 7: 200, 126. sz.; LIBI. 3: 348, 28. sz.; GI. 119, c. 78; HINTNER 1976: 125). III. Ince Kalojan bolgár uralkodóhoz (*regi Bulgarorum*) 1207. május 25-én intézett leveléből pedig arról értesülünk, hogy a pápa megkérte a magyar királyt, II. Andrást arra, hogy a bolgár küldöttség szabadon és biztonságban áthaladhasson országán az apostoli székhez (RI. 10: 112, 65. sz.; LIBI. 3: 371, 39. sz.; HINTNER 1976: 218–219; l. alább a 6.4. szakaszt is). Nem vitás, hogy Imre király, majd II. András udvarában kumulálódtak az információk a Második Bolgár Cárságról.

Anonymus kortársa, III. Ince pápa (1198–1216) leveleiben többször megtalálhatók a *Bulgaria et Blachia* és a *Bulgari et Blachi* frázisok (többnyire ragozott alakokban). Például az 1202. november 27-i levelében *Nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum et Blachorum* uralkodói címmel találkozunk. Figyelmet érdemel, hogy a bolgár és vlach uralkodó címzésekor a bolgárok említése majdnem mindig megelőzi a vlachokét.¹⁶ A szóban forgó két nép- és országnév más

¹⁶ Ritkán fordul elő, hogy a vlachok említése megelőzi a bolgárokét: *Rex quoque Blachorum et Bulgarorum* (RI. 8: 228–229, 126. sz.), vagy az uralkodói címben a *Blachorum* hiányzik: *domino Bulgarorum* (RI. 6: 236–238, 143. sz. LIBI. 3: 320–321, 10. sz.), *regi Bulgarorum illustri* (RI. 10: 112, 65. sz.), *imperator Bulgarorum* (RI. 6: 234, 142. sz.; LIBI. 3: 319, 9. sz.).

pápai levélváltásokban is változatlan sorrendiségben jelenik meg. Kalojan leveleiben pedig magát *imperator Bulgarorum et Blachorum*-nak nevezi (RI. 5: 225, 114. sz.; LIBI. 3: 309, 2. sz.; GI. 96, c. 66; l. még DALL'AGLIO 2019: 172–174). Ízelítőül Ince pápa leveleiből felsorolok néhány idevágó frázist: *circa Bulgarorum et Blachorum ecclesiam, domini Bulgarorum et Blachorum* (RI. 5: 232, 118. sz.), *illustri Bulgarorum et Blachorum regi, populis Bulgarorum et Blachorum, tam in Bulgarie quam Blachie* (RI. 7: 3–5, 1. sz.), *Archiepiscopo Trinouitano, Bulgarorum et Blachorum primati, in regno Bulgarorum et Blachorum, ecclesia Bulgarie et Blachie, per totam Bulgariam et Blachiam* (RI. 7: 6–8, 2. sz.), *rex Bulgarorum et Blachorum* (RI. 7: 21, 7. sz.), *regi Bulgarorum et Blachorum, in Bulgariam et Blachiam, totius Bulgarie ac Blachie primatem* (RI. 7: 22–23, 8. sz.), *Archiepiscopo Trinouitano, totius Bulgarie et Blachie primati, in Bulgaria et Blachia* (RI. 7: 24, 9. sz.); *Bulgarorum et Blachorum populos* (RI. 7: 28, 13. sz.), *in Bulgariam et Blachiam* (RI. 7: 199, 126. sz.), *in Bulgaria et Blachia* (RI. 7: 355, 203. sz.), *regi Bulgarorum et Blachorum illustri* (RI. 8: 237, 130. sz.), *rege Bulgarorum et Blachorum* (RI. 8: 244, 133. sz.) stb. A 13. század első évtizedeire nézve így a Második Bolgár Cárság név helyett inkább a Bolgár–Vlach Cárságot illene használni, ha csak a pápai levelekre szorítkozunk.¹⁷ II. András idejében is ehhez hasonló címmel és frázissal találkozunk, mégpedig IX. Gergely pápa 1237-es két levelében: *Assano domino Blachorum et Bulgarorum* (LIBI. 4: 55, 10. sz.); *in Bulgaria et Blachia*; *Assanus dominus Bulgarorum et Blachorum* (LIBI. 4: 60–61, 14. sz.); *Assano domino Bulgarorum et Blachorum* (LIBI. 4: 61, 15. sz.).

Ezek a körülmények nem elegendők ahhoz a feltételezéshez, hogy a Névtelen a *Sclavi Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* kifejezéssel rejtett formában utalt volna a Magyar Királyságtól délre kialakult politikai képződményre, a Bolgár–Vlach Cárságra. Ami a *Sclavi Bulgarii et Blachii* frázist illeti, vajon a szóvégi alakbeli egyenetlenségnek van-e valami üzenenivalója, vagy Anonymusnak csupán a sajátos és szeszélyes nyelvezetével s a népnevek egyszerű felsorolásával van dolgunk? Ha ezek a különleges szóvégződések inkább annak nyomaként foghatók fel, hogy Anonymus a szóalakokat saját kezűleg alkotta, akkor ismét ugyanoda lyukadunk ki, hogy a *Bulgarii et Blachii* frázisnak mégis van valami üzenete.¹⁸

4.2. További problémák tornyosulnak elénk a *pastores Romanorum* kifejezés értelmezésében. Vajon volt-e valami, ami arra készítette Anonymust, hogy életre hívja a *pastores Romanorum* szókapcsolatot, és ehhez van-e köze a *Bulgarii et Blachii* kifejezésnek? Csak találgatásként említeném meg, hogy az Anonymus korabeli kútfőkben olyan szálak figyelhetők meg, amelyek a *Bulgari et Blachi*-t (Anonymusnál *Bulgarii et Blachii*) a rómaiakkal és azok pásztoraival kötik össze.

¹⁷ A Második Bolgár Cárság kialakulásának etnikai és politikai vonatkozású vitatott kérdéséről historiográfiai áttekintést nyújt DASKALOV (2015), bár az utóbbi néhány évtized kutatásaira kevésbé tér ki (az utóbbiakról l. MADGEARU 2017: 10–28; MARKOV 2016).

¹⁸ Az is elképzelhető, hogy Anonymus valamit kifejezésre akart juttatni azzal, hogy egy népről egy másikra hivatkozva tesz említést, ami művében igen gyakran megfigyelhető: *Ruthenorum et Cumanorum* (c. 8, c. 9), *Grecorum et Bulgarorum* (c. 14, c. 38, c. 39, c. 41, c. 44), *Blasii et Sclavi, Cumanis et Picenatis* (c. 25), *Sclavos et Boemos* (c. 35, c. 36), *Sclavos et Bulgaros* (c. 11), *Sclavorum et Pannoniorum* (c. 50) stb.

III. Ince pápa Kalojannak, a bolgárok és vlachok uralkodójának írt leveleiben – bizonyára azzal a céllal, hogy az ortodox hitű bolgár s vlach uralkodót a római egyház kötelékébe irányítsa – olyan kifejezést alkalmaz, mint hogy ősei „Róma városának nemes nemzetségétől” (*de nobili urbis Rome prosapia*) veszik eredetüket (RI. 2: 486, 255. sz., LIBI. 3: 308, 1. sz.; l. még HINTNER 1976: 23–24; SZABADOS 2003: 148–149), valamint a „rómaiak nemes nemzetségétől” (*ex nobili Romanorum prosapia*) származik (RI. 5: 227, 115. sz., LIBI. 3: 311–312, 3. sz.; GI. 98–99, c. 68; l. még HINTNER 1976: 44–46). Arról is szól, hogy a bolgárok és vlachok egyházáról azt mondják, hogy a rómaiaktól származik hús és vér szerint (*circa Bulgarorum et Blachorum ecclesiam, que a Romanis etiam secundum carnem et sanguinem descendisse dicitur*; RI 5: 232, 118. sz.; LIBI. 3: 316, 6. sz.; GI. 101, c. 69). Kalojan írja a pápának, hogy Isten emlékeztette őt nemzetségére és hazájára, ahonnan származik, és a Szent Atyát jó pásztornak és minden becsületes keresztény fejének nevezi (*sancte pater, tamquam bonus pastor et caput omnium fidelium christianorum*; RI. 5: 225, 114. sz.; LIBI. 3: 309–310, 2. sz.; GI. 96, c. 66). Továbbá a bolgárok és vlachok cárjainak nevezi – anakronikusan – Simeont, Pétert és Sámuelét (*beate memorie illi imperatores Uulgarorum et Blachorum Symeon, Petrus et Samuel*; RI. 7: 14, 4. sz.; LIBI. 3: 334, 16. sz.; GI. 102, c. 70; l. még BOŽILOV 2017: 309.),¹⁹ akik az 1018-ban megdöntött Első Bolgár Birodalom uralkodói voltak, tehát nem voltak vlachok.

Kalojan (*imperator omnium Bulgarorum et Blachorum*) szintén 1203-ban, valamikor szeptember 8. után kelt levelében – amelyben ugyanezt ismételte (*imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symeonis, Petri et Samuelis*) – a Magyarország, Bulgaria és Blachia közötti határvonallal kapcsolatos kérdéstről (*de confinio Hungarie, Bulgarie et Blachie*) is említést tesz a pápának, és közli, hogy a magyar király megtámadta és elfoglalta Bulgária öt püspökségét, amelyek az ő cárságához tartoznak (RI. 7: 19–20, 6. sz.; LIBI. 3: 338–339, 19. sz.; GI. 104–105, c. 71).²⁰ A pápa a bolgárok és vlachok királyának (*Bulgarorum et Blachorum regi*) 1204. február 25-én írt levelében, utalva a felkenésre és koronázásra arról szól, hogy minthogy a Szentszék az Úr parancsára legelteti az ő juhait, a bolgárok s vlachok népeit (*cum ex precepto Domini oves eius pascere teneamur, populus Bulgarorum et Blachorum...*), akiket olyan hosszú ideje elválasztottak az anyai keblektől, atyai gondoskodással kívánja ellátni (RI. 7: 5, 1. sz.; LIBI. 3: 325–326, 13. sz.; GI. 109, c. 73; HINTNER 1976: 115–117). Ugyanakkortájt a pápa a magyarországi egyháziakat arra kérte, hogy Leo pápai legátusnak a bolgárok s vlachok népéhez való oda- és visszautazását tiszteletteljesen kezeljék s biztonságát

¹⁹ Hasonló anakronizmus TÁUTU írásában (1964: 382) is megfigyelhető: „duc bulgaro-valaque Ohtum en 1003”. FLORIN CURTA (2016: 435–438, 457–458) jól dokumentált írásában úgy véli, hogy a pápa információja, miszerint a vlachok római eredetűek, Konstantinápolyból, az ottani latinoktól származik. (Másképpen MADGEARU 2017: 126–167.)

²⁰ Az elfoglalás nem lehetett tartós, hiszen 1204-ben a Duna Keve (szerbül Kovin) közelében levő szakasza volt a két ország határa. A magyarok támadása Bulgária ellen a Morava folyó mentén (*contra Bulgaros super fluvium Morawa*) történhetett 1202 körül (CDES. 265, 373. sz.; RA. 1: 152, 471. sz.; vö. PAULER 1899. 2: 25, 488, 22. jegyz.; TÁUTU 1964: 390–391; SWEENEY 1973: 323; HINTNER 1976: 90–91; DIMITROV 1998: 117–119; MADGEARU 2017: 124, 133–134).

biztosítsák, továbbá azt írja a bolgárok és vlachok egyházáról, hogy ez mintha nem ismerné meg önmagát, miután elhagyta amaz igazi pásztort, akire Krisztus rábízta juhait, hogy legeltesse őket (... *Bulgarorum et Blachorum ecclesiam, [que] tamquam non cognosceret semetipsam illo pastore relicto, cui Christus pascendas commiserat oves suas...*; magyar fordítás: ÍF. 415; RI. 7: 28, 13. sz.; LIBI 3: 346, 26. sz.; HINTNER 1976: 116). A pápa 1204. szeptember 15-én kelt leveléből pedig arról értesülünk, hogy amikor Imre király azzal a panasszal fordult hozzá, hogy Iannitius (Kalojan) elfoglalta a Magyar Királyság egy részét, a pápa megjegyzi, hogy Péter és Iannitius két testvér, aki az előző királyok (Péter, Sámuel és a többiek) nemzetségéből származik, elkezdte atyáik földjét nem annyira elfoglalni, mint inkább visszafoglalni (magyar fordítás: ÍF. 422–423; RI. 7: 203–205, 127. sz.; LIBI. 3: 353, 29. sz.; GI. 123–124, c. 79.; RA. 68, 212. sz.; I. HINTNER 1976: 156–157). Ezek az információk a bolgárokról és a vlachokról nagy vonalakban ismertek lehettek a magyar királyi udvarban, és feltehetőleg befolyással voltak Anonymusra is, amennyiben valamilyen módon hozzájuk jutott. Erre nézve érdemes BENKŐ (2003: 166) szavaira hivatkozni, aki szerint a Geszta nem készülhetett korábban, mint a 13. század tízes éve. A tudós ugyanis azt feltételezi, hogy „a Magiszter talán még a huszas években is élt, és III. Béla alatti kancelláriai szolgálatának idejét jóval túlhaladva ténykedett hivatalos ügyekben is”.

GYÖRY JÁNOS (1948: 64–65) szerint Anonymus kedveli az *annominatio*-t, amelynek legegyszerűbb változata ugyanannak a szónak vagy származékának ismétlése avégett, hogy szójátékot eredményezzenek. A kutató felsorolta a Névtelen használta tizenkilenc *annominatio*-t, és köztük szerepel az imént idézett szöveghelyen levő *pascua Romanorum* és *Romani pascuntur* is. Nincs kizárva, hogy e szójáték egy részét képezte a *pastores Romanorum* frázis is, hiszen a 9. fejezet utolsó néhány sorában a *pastores Romanorum* után a *pascua*, *pascabantur*, *pascua Romanorum* és *Romani pascuntur* szavak fordulnak elő (l. fentebb a 4. szakaszban idézett latin szöveget). Tudva egyrészt azt a hagyományt, miszerint Pannónia a rómaiak legelője volt, másrészt tudomást szerezvén talán közvetve a pápai levelekből arról, hogy a *Bulgari et Blachi* frázissal kapcsolatban ott a *pastor*, *pasco* és származékszavai bukkannak fel, és a bolgárok és vlachok uralkodói a rómaiak nemes nemzetségéből (*ex nobili Romanorum prosapia*) származnak évszázadokkal a korábbi időkre vonatkozóan is, a *pascua Romanorum* mellett a *pastores Romanorum* szimbolikus kifejezést is megalkothatta. Anonymus – aki megismerkedett a pápai levelekben oly gyakran megjelenő címmel, a *dominus Bulgarorum et Blachorum*-mal, valamint a két országnév együttes előfordulásával (*Bulgaria et Blachia*) – úgy fogta fel a 13. század elején, hogy a Magyar Királyságtól délre eső területeken, vagyis a Balkánon a római pápaság pásztora (*pastores Romanorum*) legeltetik nyájaikat, a bolgárokat és a vlachokat (*Bulgarii et Blachii*). Regényes Gesztájában pedig ezt az elképzelt vallási és külpolitikai helyzetképet térben északra, Pannóniába vitte, ahol régen a rómaiak legelője (*pascua Romanorum*) volt, és szlávok laktak. A gesztáíró – aki értesült vélhetőleg arról is, hogy III. Ince pápa 1204. szeptember 15-én kelt levele szerint a bolgár és vlach uralkodó a Magyar Királyság egy részét „visszafoglalni” szán-

dékozott – arra gondolhatott, hogy évszázadokkal korábban – amikor Simeon, az Első Bolgár Birodalom uralkodója (893–927) és utódai éltek – Pannóniában nemcsak szlávok, hanem bolgárok és vlachok is laktak. Ha óvatosan is, de megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Anonymus a *terram (Pannonie) habitarent Sclavi Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* passzust a most említett szemléletéből inspirálódva öntötte formába.

Azokkal a rómaiakkal kapcsolatban, akik a Névtelen szerint Magyarország javait legelik, hangot kapott olyan vélemény is, miszerint itt a Nyugatról a királynék kíséretében bekötözött lovagok (GYÖRFFY 1965: 420), vagy konkrétan a 13. század elején érkezett meráni Gertrúd királyné római birodalomból jött német kísérői értendők (KRISTÓ 1978: 632). Nem lehet teljesen kizárni azon nézetet sem, amely ezt a passzust a gesztairó fanyar ízű megjegyzésének értelmezve a Magyarországon folyó pápai adószedéssel hozta kapcsolatba (GYÖRY 1948: 35–36; l. még SCHÜNEMANN 1926: 450–451). A gesztairó több vagy tágabb értelemben is használhatta a *Romani* terminust, amely alatt összefoglalóan feltehetőleg a nyugati egyházi és politikai hatalom képviselői értendők. A 48. fejezet szerint – amelyben említés történik a Veszprém várát őrző római katonákról (*milites Romanorum*) – „amikor a magyarok és a rómaiak (*Hungarii et Romanii*) a határon voltak, a rómaiak (*Romani*) lappangva átúszták azt a folyót, amely Pannónia és a németek határán (*in confinio Pannonie et Theotonicorum*) van” (Anon. 1975: 122; vö. Anon. 1999: 41). Itt a *Romanii*-ban (és a *Romani*-ban) vélhetőleg német-római alattvalókat láthatunk (VÉSZPRÉMY 2019: 207).

Még egy rövid kitérőt kell tennem a Povest' Vremennych let, vagyis a Régmúlt idők elbeszélése néven ismert írásműre, amelynek egyes passzusairól néha szó esik Anonymus vlachjaival kapcsolatban. Az elbeszélés idevágó része szerint a *voloch*-ok (*волоху*) elfoglalták a szlávok földjét, azután a magyarok elűzték a *voloch*-okat, örökölték azt a földet, és letelepedtek a szlávok közé (magyar fordítás: PVL. 2015: 18–20, 35; PVL. 2007: 8, 15, 144, 151). ALEKSEJ ŠACHMATOV (1919: 25) már régen megjegyezte, hogy a *volochi* alatt az elbeszélés összeállítója kétségtelenül Nagy Károly frankjait értette, ami a kontextusból világos, hiszen a *voloch*-oknak a dunai szlávok fölötti uralma felcserélődik a magyarok uralmával. GYÓNI MÁTYÁS (1989: 332–342; tanulmánya először 1949-ben jelent meg franciául) – többek között ŠACHMATOV hatalmas szövegkritikai munkáit figyelembe véve – szintén ugyanerre az eredményre jutott, és leszögezte, hogy ezt a forrásadatot ki kell iktatni a román történet forrásai közül. (l. még KRISTÓ 1978: 634, 643; PVL. 2007: 587, 5. jegyz.; PETRUCHIN 2011: 13–19; GRZESIK 2016: 31; vö. az elutasító véleményekkel, amelyek ŠACHMATOV alapvető kutatásainak ismerete nélkül fogalmazódtak meg: POP 1996: 83–84; SPINEI 2009: 73–74; vö. MADGEARU 2005: 51–54). Azonban nem tűnik meggyőzőnek ama nézet (HÓMAN 1925: 60; GYÖRFFY 1965: 417, 1970: 8; vö. GRZESIK 2016: 31–32), miszerint a szóban forgó *voloch*-ok kapcsolatba hozhatók az anonymusi *Blachii*-val, és ezen szintén a frankok értendők a szláv hagyományt figyelembe véve. Ha az állítólagos szláv hagyományra támaszkodunk, a szláv *vlach* vagy ennek többese, a *vlasi* vagy a *vlachi* alak kerülhetett be a magyarba, ahol a *vlach*-ból tudvalevőleg az *oláh* alak keletkezett,

az utóbbinak (*vlasi* > *olasz* vagy *vlachi*) pedig nincs köze a *Blachii*-hoz, hiszen ez – a latin képző elvonásával – nem egy *Blachi*, hanem egy *Blach* nevű népet jelöl. Ha magyarázatunk megállja helyét, a *Blachii* alatt nem értendők sem a frankok, sem valamilyen nyugati eredetű romanizált nép, legfejebb a vlachokat (románokat) láthatjuk benne, de valódi történeti tartalom nélkül, csak a névalak tekintetében, ami tulajdonképpen a *Bulgarii*-ra és a *pastores Romanorum*-ra is vonatkozik, hiszen a passzus nem más, mint a meseszövíő gesztairó fantáziájának szüleménye.

Az eddig elmondottak egyet nem értést jelentenek azzal a nézettel, amely különböző megközelítésekkel s valamilyen indoklással a *Blachii*-t és a *pastores Romanorum*-ot egybetartozónak véli (HÓMAN 1925: 32, 60; SCHÜNEMANN 1926: 454; Anon. 1934/2010: 111; Anon. 1937/1999: 45–46, 7. jegyz.; I. TÓTH 1945–1946: 52, 55; GYÖRFFY 1965: 418; POP 1996: 84–87; CIOCILTAN 1996: 3–7; BREZEANU 1996: 27; PAPACOSTEA 1998: 299–300; MADGEARU 2005: 46–47; BOLLÓK 2013: 513; POHL 2017: 15; CAMARA 2019: 112).²¹

5. *Blasii et Sclau*. Anonymus írásművében (c. 24–26) *Gelou*-t az erdélyi vlachok (*Blaci*) uralkodójaként említi ugyan, de Erdély lakóiként furcsa módon nem a *Blaci*-t nevezi meg, hanem a *Blasii et Sclau*-t, akiknek a kománok és a besenyők (*a Cumanis et Picenatis*) – a gesztaszerző szerint – sok kellemetlenséget okoztak (Anon. 1999: 26–27; a lengyel fordításban a *Blasii* a ’bolgárok’ szóval van átültetve, ami talán egyszerű figyelmetlenségnek köszönhető, Anon. 2006: 101). Ismétetelten utalni kell arra, hogy a Névtelen elképzelése szerint szlávok (*Sclau*) évszázadokkal korábban is éltek a Kárpát-medencében, a Dunántúlon, a Duna-Tisza közén és Erdélyben egyaránt.

5.1. Fentebb már láttuk, hogy a *Blasii* névalakról milyen nézetek kaptak hangot a szakirodalomban, és a fentiekben elmondottak értelmében nem a *Blasii* vagy *Blasi*, hanem a *Blas* névalakra kerítünk sort. Mivel a Névtelennél megfigyelhető, hogy az *s* betűvel a *č* hangot is jelölte (KNEZSA 1952: 80, 82), fontolóra lehetne venni a *blač* hangalak lehetőségét is, de ilyen etnonima ismeretlen. Ebben a vonatkozásban VÁCZY PÉTER (1974: 36–37, 109–110. jegyz.; vö. I. TÓTH 1945–1946: 58–59, 86. jegyz.) – akinek a véleményére fentebb is utaltam futólagosan – hasznos útmutatást nyújt. Szerinte a *Blac* és a *Blach* alakok a latinok balkáni uralma révén gyökeresedtek meg Nyugaton, és ezek kerültek be a magyar írásbeliségbe. A történész – a Névtelen francia környezetére és franciás műveltségére utalva – felhívta a figyelmet arra, hogy Geoffroi de Villehardouin és Philippe Mouskès, akik mindketten Északkelet-Franciaországból származnak, ismerik a *Blas* alakot, és a *Blac* alakokkal felváltva használják a keresztes hadjáratról szóló franciául írt műveikben. VÁCZY írja, hogy a Névtelen olyanformán cserélgeti a *Blas* alakot a *Blak*-kal

²¹ HORVÁTH (1966: 19) különvéleménye szerint – aki a rómaiak említését Bizánra vonatkoztatta (l. még VESZPRÉMY 2019: 206) – „*Sclavi Bulgari (sic!) et Blachii = ac pastores Romanorum*”, vagyis a három nép valamennyien a rómaiak pásztorai. BOLLÓK (2013: 513) szerint Anonymus tudta, hogy a *vlach* szónak ’pásztor’ jelentése van, tehát a *Blachii ac pastores* kifejezés tautológia, a *Romanorum*-on pedig a bizánciak értendők. Kevésbé valószínű, hogy a Névtelen a *Blachii* községi jelentésére gondolt volna, hiszen szerintem nála a *Bulgarii et Blachii* egy fogalom lehetett.

(= *Blac*-kal? – S. T.), ahogyan a franciául író kortársai, de nem szól egyértelműen arról, hogy az Anonymusnál szereplő *Blach/Blac* alak szintén a franciából került-e át hozzá (vö. RÁCZ 2016: 69). Bár pontosításra szorul a nézete (l. alább), miszerint a 13. században uralkodó szabály szerint a többes szám *-s* jele előtt a mássalhangzó kiesik, és a *Blacs* helyett a *Blas* áll a hangzótörlődés elkerülése végett, tanulságosak a példák, amelyeket idézett a két francia szerző művéből. Villehardouin szemében – aki a IV. kereszties hadjárat saját tapasztalain alapuló krónikása – *Johannis* (Kalojan) elsősorban *Blachia* királya, *li rois de Blaquie*, másodsorban *le rois de Blaquie et de Bogrie*, ami a pápai levelekben említett uralkodói címezéstől eltér, hiszen a sorrend meg van fordítva, és a *Blachia* kerül a *Bulgaria* elé. Művéből néhány jellegzetes frázist érdemes idézni: §202: *Et cil Johanis si ere uns Blas*, §352: *que il amenoit Blas et Bogres, et bien XIII^m Cumains*, §404: *grant gent de Commain et de Blas*, vö. §406: *li Commain et li Blac* (GV. 1961. 1: 206; GV. 1961. 2: 160–163, 216–217, 218–219; magyar fordítás: GV. 1985).

Philippe Mouskès művét most mellőzhetjük, ő nem volt kortársa a magyar Névtelennek. Említésre méltóbb Henri de Valenciennes A Konstantinápolyi Henrik császár története című írásműve, amelyet több évvel a latin császár 1216-i halála előtt fejezett be (VH. 1948: 11; KRASIMIRA GAGOVA szerint 1210 táján íródott a mű, VH. 2009: 5). A szerző, aki érdekes módon nem tesz említést Bulgáriáról s a bolgárokról név szerint, Villehardouin írásműve után néhány évvel folytatásként leírja a latin császár harcait Boril (Burille), valamint kománjai és vlachjai ellen. Művéből itt is hivatkozhatunk néhány frázisra: §505: *contre Commain et Blas*, §521: *contre Blas et Commain*, §529: *de Blas et de Commain*, vö. §515: *li Commain et li Blac* (HV. 1948: 29, 36, 40, 35; bolgár fordítás: HV. 2009). GIUSEPPE STABILE (2010: 94–97) könyvéből, amelyben összegyűjtötte a középkori francia irodalomban előforduló vlachok neveit a rájuk vonatkozó szöveghelyekkel együtt, világosan látjuk, hogy mind Villehardouin, mind Valenciennes művében a *Blas*, valamint a *Blac* alak többes számban értendő, és csak ritkábban egyes számban. JEAN LONGNON (HV. 1948: 28–29, 3. jegyz.), aki kiadta Henri de Valenciennes művét, megjegyzi, hogy a *Blac* többes számban nominativusi alakként (*la forme du sujet*), a *Blas* pedig vonzateseti alakként (*la forme du régime*), és egyes számban fordítva az *uns Blas* nominativusi formaként, az *un Blac* pedig vonzateseti alakként használatos. Tehát tulajdonképpen egy *Blas* etnonimával van dolgunk. Mind a *Blas* névalak, mind a *Blac* az említett két francia műben többször előfordulnak. Az ófranciában egy *-s* végződés jelenléte az egyes számú alanyeset jele, és amikor a *-c* végződésű szóhoz az *-s* hozzáadódik, a *c* általában az *s* előtt kiesik, bár néha megmarad: például *banc + s > bans* (~ *bancs*) (RICKARD 1989: 50; l. még RAYNAUD DE LAGE 1975: 19). A *Blas* szóalak is hasonlóképpen keletkezett: *Blac + s > Blas* (~ *Blacs*).

5.2. Az Árpád-korban az újlatin nyelveket beszélőknek – akiket a latin forrásokban *Latini* néven emlegetnek – többsége a vallonokból tevődött össze, és magyarul az *olasz* névvel illették őket, amelynek a jelentésköre a mainál jóval tágabb volt. Ismeretes, hogy a latinusok egyebek mellett Esztergomban és Székesfehérvárott is – mint iparosok és kereskedők – fontos szerepet játszottak (AUNER 1910;

ZOLNAY 1960; SZÉKELY 1972; KRISTÓ 2003: 167–177). A magyar–francia nyelvi érintkezésekről szólva BÁRCZI GÉZA (1958a: 110–111; l. még AUNER 1910: 41; ZOLNAY 1960: 164) megjegyzi, hogy a középkorban, főleg a 11–13. században volt erős francia hatás a magyar nyelvre, és olyan történeti háttérre is utalt, hogy Imre király feleségével, Arragóniai Konstanciával együtt francia lovagok, egyházi és világi nagyurak is érkeztek Magyarországra. A fent említett Villehardouin (GV. 1961. 1: 110–113, §109; GV. 1985: 39–40) művéből arról is értesülünk, hogy a keresztesek közül, akik elfoglalták Zárát 1202-ben, egyes francia nagyurak, elhagyván a keresztes hadat, átpártoltak a magyar királyhoz. BÁRCZI szerint „a szerzetesrendek is fontos közvetítői a francia művelődési hatásnak”, és a 12–13. században „sok egyházi személy nyeri legmagasabb iskoláztatását a francia főiskolákon”. A Geszta Előszavából arról értesülünk, hogy Anonymus „legkedvesebb barátjának, N.-nek” – akivel együtt tanult – a kérésére írta meg művét, neki ajánlva azt (Anon. 1999: 9). KRISTÓ GYULA feltételezi, hogy III. Béla küldte Anonymust Franciaországba tanulni, ahol barátságot kötött N.-nel (KRISTÓ 1994: 40; GYÖRY [1948: 85] szerint a király nem Párizsba, hanem Orléans-ba küldte ki Anonymust, hogy onnan saját dicsőségének krónikását kapja vissza). SEBESTYÉN GYULA (1898. 2: 92–93) régen leszögezte, hogy Anonymus Párizsban tanult, és ortográfiájában a *h*-s mássalhangzónak franciás értéke van; s felfigyelt arra, hogy a geszta szerzőnél „*Otto, Inn, Ung, Ungari, Ismaelita, Uhot* és *abundantia* helyett *Hoto, Hin, Hung, Hungari, Hismahelita, Huhot* és *habundancia*, a *hermelin* és *anherare* helyett viszont *ermelin* és *anelare* található”, és a másoló „a *Hoto* helyett írt *Athót*, az *anelare*-t rosszul igazítván ki *anherare*-vá, *hanelare*-t ír.” Szerinte Anonymus következetes ortográfiája közvetlen francia befolyásról tanúskodik. Ide kívánczok ECKHARDT SÁNDOR (1927: 572) véleménye is, aki rámutatva arra, hogy a *sz* hangnak *sc*-vel való jelölése megfigyelhető a 13. századi vallon dialektusban írt oklevelekben, úgy véli, hogy a vallon írásmód – amelynek a párizsi franciában meglehetősen korlátozott az elterjedése – közrejátszhatott abban, hogy e hangjelölési mód a magyarban is közönséges volt a 12. és 13. században. Anonymus Gesztájában is, amelyre a Róbert vallon származású kancellár által bevezetett helyesírás is hatással lehetett, találunk ilyen írásmódú helyneveket: *Scerii, Scereducy* és esetleg még *Thiscia/Tyscia* is (Anon. 1937/1999: 48, 83, 92; c. 11, 39, 40, 44, 45 stb.).

Ilyen körülmények között arra lehet következtetni, hogy a francia műveltséggel rendelkező Anonymusnak alkalma volt franciául közvetlenül érintkezni a magyarországi vallonokkal és franciákkal, és ugyanakkor megismerkedhetett a vlachok ófrancia nevével, a *Blas* alakkal is, amely tulajdonképpen a balkáni vlachok jelöléséül szolgált ófranciául. A gesztaírónak tudomása lehetett a dél-erdélyi vlachokról is, akiket a II. András korabeli királyi kancelláriában *Blac* névvel illették, és még arról is, hogy Erdélyben vallonok is lagnak (KLEIN 1963: 231–233; vö. még KRISTÓ 2003: 175–176). Feltehetőleg ennek tudható be, hogy Erdély lakóinak nevéként a vlachok franciás nevét, a *Blas*-t (> *Blasii*-t) is alkalmazta a *Blac* mellett, amely pedig egybeesett a *Blas* többes számú alakjával az ófranciában. Nincs kizárva, hogy nemcsak a *Blas(ii)*, hanem a *Blac(i)* is, amelyeket Anonymus Erdély lakóinak nevéül használt, mind az ófrancia névalakokra

vezethetők vissza, amelyek pedig a balkáni vlachok jelölésére szolgáltak. Kevésbé valószínű, hogy a *Blas* kapcsolatos lenne a magyar 'olasz' szó korabeli alakjával, illetve az erdélyi vallonok nevével.

Egyúttal megemlítendő, hogy a gesztáíró a besenyők nevének idegen nyelvi alakját (*Picenati*) talán valamilyen kereszties hadjáratra vonatkozó nyugati eredetű latin forrás balkáni vonatkozásaiból kölcsönözhetette (I. TÓTH 1945–1946: 61–62, 84; szerinte az anonymusi *Picenati* névalak talán egy francia eredetű latin forrás reminiscenciája; l. még GYÖRFFY 1965: 426). Anonymus feltehetőleg úgy képzelte el, hogy a balkáni *Blas*-ok korábban Erdélyben laktak a szlávokkal együtt (*Blasii et Sclavi*), és azért, hogy elmesélését archaikusabbá tegye, felhozta a *Cumanis et Picenatis* frázist is, amelyet nem meríthetett a magyar hagyományból. Úgy tűnik, hogy Anonymus – aki többször következetlenül járt el a különféle nevek írásmódjával – tisztában volt azzal, hogy mind a *Blac*-ok (*Blaci*) és a *Blas*-ok (*Blasii*) etnikailag egy csoportba tartoznak, továbbá azzal is, hogy az általa emlegetett *Bissenii/Bysseni* azonos a *Picenati*-val (vö. I. TÓTH 1945–1946: 58, 85. jegyz.).

5.3. Az Anonymusnál szereplő *Blasii*-val kapcsolatban a szakirodalomban többször történik hivatkozás egy, a 14. század elején készült földrajzi munkában található *Blazi* és *Blachorum* névalakokra, így most ezzel kapcsolatban is kis kitérőt kell tennünk. Az említett névalakokról szó esik ugyanis a *Descriptio Europae Orientalis* (a továbbiakban: DEO.) címen ismertté vált dokumentumban, amelynek autográf kézírata nem maradt ránk, és amelyet gyakran ismeretlen szerzőtől származtatnak. OLGIERD GÓRKA (DEO. 1916: IX–XVI), aki 1916-ban öt középkori kódexben fennmaradt szöveg alapján elkészítette annak kritikai kiadását, valószínűnek vélte, hogy a szerző egy francia domonkos szerzetes volt, akinek műve 1308-ban készült. 2013-ban a DEO. kritikai kiadására másodízben is sor került egy szerb kutatócsoport gondozásában. Véleményük szerint az írásmű 1311 táján készült, és szerzője nem Valois Károlyhoz állt közel, hanem a pápai kúriához, V. Kelemen pápa köréhez (DEO. 2013: 42–43, 63–64, 186–187). Időközben olyan nézet is hangot kapott, miszerint a szerző Andreas Hungarus mester, aki igen idős korban írta meg, talán Antivari (olaszul: Bar, Montenegró déli részén) érsekeként (DEO. 1987–1988: 13; SÜLYÖK 1994: 98). Mások úgy vélik, hogy egy olasz lehetett az írásmű szerzője (KONOVALOVA 2020: 102).

MELICH (1925–1929: 310–311) régen úgy foglalt állást, hogy a latin *blazi* alak az Anonymus-féle *blasij*-nak az alakváltozata, és a *blachus* névnek – amely a DEO.-ban is előfordul a *Blachorum* formában – nemcsak *blaci* (~*blakci), hanem *blasi* (~*blazi*) többes számú alakja is volt. Fentebb már láttuk, hogy a nyelvész hogyan magyarázta a *blasi* alakot. Nem könnyű nyomon követni komplikált eszmefuttatását, de annyi megjegyezhető, hogy az ő kiindulópontjával, kérdésfeltevésével nem értek egyet, hiszen a *blasij*, illetve *Blasii* nem más, mint a Névtelen agyában kreált *Blas+ius* (nem *Blasi+us*) többes számú alakja. MADGEARU (2005: 56) megjegyzi, hogy a DEO.-beli „*Blazi* (*Blasi*)” alak Anonymus Gesztájában is előfordul, és azután megváltoztatva névalakjukat tovább írja, hogy a „*Blasii/Blazii*” név egy nyugati szláv fonetikai formával rendelkezik, és mind a két névtelen szerző a Magyarországon még élt szlávoktól kapott információt művéhez.

A *Blazi*/*Blasi és a *Blasii*/*Blazii között meglévő alaki eltérés tisztázása nélkül véleménye nem igen meggyőző (l. még BREZEANU 1996: 24, 30; vö. STABILE 2010: 35). Ismételten hangsúlyozandó, hogy azon nézet nem helytálló, miszerint a *Blasi* (sic!) névalakot a szláv *vlach* többes számú alakjával, a *vlasi*-val lehet összefüggésbe hozni, hiszen Anonymus nem a szláv *vlasi*-ból képezte a többes számú *Blasii* névalakot, hanem a *Blas(+ius)* névalak alapján.

A DEO. szerzője – aki minden bizonnyal tudhatott franciául, és személyesen járt a Balkánon – a következőképpen ír: „Macedonia, Achaja és Thesszalonika között él egy bizonyos nagyon nagy és elterjedt nép, akiket *blazi*-nak neveznek (*quidam populus ualde magnus et spatiosus qui uocantur Blazi*), és akik hajdanán a rómaiak pásztorai (*Romanorum pastores*) voltak, és Magyarországon időztek, ahol a rómaiak legelői (*pascua Romanorum*) voltak, mert a föld termékeny volt és üdén zöldellt. De végül is a magyarok kiűzték őket onnan és ide menekültek” (magyar fordítás: DEO. 1987–1988: 15–16; DEO. 1916: 13). Azután nevüket a *Blach*-ra változtatva írja, hogy „ezeknek a *blachok*nak földjét (*terram ... Blachorum*)” elfoglalta Valois Károly. A DEO. Magyarországról szóló részében azt olvassuk, hogy „A pannonok pedig, akik akkoriban Pannóniában laktak, valamennyien a rómaiak pásztorai voltak (*Pannoni autem qui inhabitabant tunc Pannoniam omnes erant pastores Romanorum*)” (magyar fordítás: DEO. 1987–1988: 22; DEO. 2013: 134).

GÓRKA 1916-os szövegkiadásához és az ennek alapján készült magyar fordításhoz egy-egy megjegyzést fűznék. A fordításban szereplő *blazi* alak helyett magyarul a *blaz*-ok tartható helyénvalónak, hiszen nem egy *Blazi*, hanem egy *Blaz* népnévről van szó.²² A szöveg újabb kiadója a GÓRKA-féle kiadásban szerepelt *Blazi*-t *Blachi*-ra javította át (DEO. 2013: 102), ami bizonyára annak köszönhető, hogy a néhány sorral alább szereplő *Blachorum* alakot hitelesnek vélték.²³ Ez a beavatkozás nem megfelelő, hiszen a kérdéses szöveghelyen egyik kéziratban sem szerepel a *Blachi* alak. Három kéziratban, amelyek egy közös kézirati hagyományba tartoznak, *Blazi*, egy kéziratban (cod. lat. 66, Leiden) pedig *Blasi* fordul elő (DEO. 2013: 102, 337. jegyz.), így GÓRKA a *Blazi* névalakot választotta. Azonban a *Blaz* forma ismeretlen az ófrancia irodalomban (STABILE 2010:

²² Akkor viszont helyesen jártak el a fordítók, amikor a DEO.-ban szereplő „*qui alio nomine Huni uocantur*” (DEO. 2013: 135) frázist ekként tolmácsolták: „akiket más néven hunoknak (nem huninak!) hívnak” (DEO. 1987–1988: 23). Mellesleg megjegyzem, hogy POP (1996: 87) angol nyelvű könyvében a *Blazi* „the Romanian people”-re változik a fordításban, POPA-LISSEANU (1934/2010: 60) román fordításában pedig szöveghűen a *blazi*-t szerepelteti.

²³ Csak kuriózumként említeném meg, hogy MILOŠ CVETKOVIĆ (2018: 48–54) – aki magáévá teszi ezt a *Blachi*-féle javítást – hitelt ad a DEO. leírásának a *vlachok* Magyarországról Thesszaliába való vándorlásáról, támaszkodva MADGEARU véleményére, s Anonymus gesztája alapján arra következtet, hogy a *vlachok* 896 és 904 között Pannóniából oda érkeztek. Mindenesetre fel lehet figyelni a különbségre a két névtelen szerző felfogása között a tekintetben, hogy a magyar Anonymus a magyar seregekkel nem üzeti ki a *vlachokat* se Pannóniából (a *Blachii*-t), ahová egyébként a szlávokat és a bolgárokat is helyezte, se Erdélyből (a *Blasii*-t, illetve *Blaci*-t), hanem csupán legyőzeti; a másik névtelen szerző pedig onnan, ahol mintha csakis a *vlachok* laktak volna, elmenekíti őket délre a Balkánra (másképpen PILLON 2005: 82).

94–95) és más forrásokban (ARMBRUSTER 1990: 31–33) is. A kutatás rámutatott arra, hogy a DEO.-ban a magyar krónikákkal közös motívumok találhatóak (különösen *pascua Romanorum* és *Romanorum pastores, pastores Romanorum*; DEO. 2013: 102, 134; I. DEÉR 1931: 13–15; TAMÁS 1935: 215–216; KRISTÓ 1978: 652; SÜLYÖK 1994: 104–105), de a *Blazi* névalakról aligha szólt, kivéve a fent hivatkozott MELICHET és MADGEARUT. A magyar krónikák közül szerintem Anonymus gesztája az, amelyből leginkább merített közvetve vagy közvetlenül a DEO. szerzője. A *Blazi* és a *Blasii* ugyanis összeköti a két Névtelent, amire a DEO. egyik kéziratában szereplő *Blasi* névforma a tanú. Így nem indokolatlan a *Blazi* helyett *Blasi* formát szerepeltetni a DEO. kérdéses szöveghelyén.

A DEO.-féle *Blasi* és az Anonymusnál szereplő *Blasii* névformák keletkezési körülményeit a következőképpen lehet összefoglalni. Ami a gesztabeli *Blasii*-t illeti, ahogy fentebb láttuk, a magyar Anonymus a *Blas* névalak ismeretében egy egyes számú **Blasius* alapján képezte a többesét, a *Blasii*-t. A DEO. szerzője pedig, aki szintén ismerhette a vlachok ófrancia nevét, ebből a *Blas*-ból – egy szokásos latin végződéssel ellátott egyes számú **Blasus* alak alapján – hozta létre a többesét, a *Blasi*-t. A névtelen író, aki tudhatta, hogy a *vlach* szónak ’pásztor’ jelentése is van, felfigyelt a magyar Anonymus kérdéses passzusából a *Blachii ac pastores Romanorum* szókapcsolatra, aminek következménye – ahogy egyes jelenkori kutatóknál is megfigyelhető – az lett, hogy a rómaiak pásztoraikat azonosnak vélte a *Blas*-okkal, illetve a *Blach*-okkal. Így mind a *Blas*-okat (*Blasi/Blasii*-t), akiket a magyar Névtelen jegyző Erdélybe helyezett, mind a *Blach*-okat (*Blachi/Blachii*-t), akiket szintén ő Pannóniába tett, egybetartozóknak vélve most onnan Thesszália vidékére költöztette, tudomást szerezvén arról, hogy ott hasonló nevet viselő népcsoport él. Ez utóbbiak az aromán (macedoromán) népcsoport ősei lehettek, akiknek a szállásterületét, Thesszáliát néha *Μεγάλη Βλαχία* néven illették a bizánciak (SOULIS 1963: 273; DEO. 2013: 155–156). Ez az elnevezés tükröződhet abban a kifejezésben, hogy a *Blas* a „nagyon nagy és elterjedt nép (*populus ualde magnus et spatiosus*)” és a *Blach*-ok földje „nagy és gazdag (*magna et opulenta*)”.

5.4. Ezek után a *pastores Romanorum* kifejezésre ismét sort kell kerítenem röviden, amelyre vonatkozóan különböző nézetek kaptak hangot a szakirodalomban,²⁴ és amelynek eredetéről egyértelmű bizonyossággal nem lehet állást foglalni. KRISTÓ GYULA (1978: 656) a fentebb idézett vélekedése után – más megközelítésből kiindulva – megjegyzi, hogy a vlachokkal kapcsolatban Kézai Simon a 13. század végén ugyanazt a magyar forrást használta, amely már Anonymusnak is

²⁴ Erről a problematikáról I. Anon. 1988: 237–238; Anon. 1991: 150–151, 90–91. jegyz.; Anon. 1999: 56, 74–75. jegyz.; Anon. 2000: 125, 22. jegyz.; Anon. 2001: 23, 36. jegyz.; Anon. 2006: 58–59, 81. jegyz.; Anon. 1934/2010: 112, 2. jegyz.; HÓMAN 1925: 60; SCHÜNEMANN 1926: 452–455; MACARTNEY 1940a: 161–164; GYÖRFFY 1965: 418–420; KRISTÓ 1978: 652–657; ARMBRUSTER 1990: 39–40; DELETANT 1991: 339–341; BREZEANU 1996: 18–31; MADGEARU 2005: 45–57; GRZESIK 2016: 30–32; VESZPRÉMY 2019: 205–207. Újabbán CSÁKÓ JUDIT (2019–2020) a *pascua Romanorum* szókapcsolatnak szentelt részletes tanulmányt, beleértve a *pastores Romanorum* kifejezést is. A jelen dolgozatban, amelyet 2020 februárjában küldtem be a Szerkesztőségnek, sajnos nem áll módomban figyelembe venni CSÁKÓ tanulmányának időközben – talán 2021 elején – megjelent második részét.

rendelkezésre állt, és amely tudott a rómaiak legelőjéről, ismerte a rómaiak pásztorait, bár Kézai ugyanebből a nyersanyagból a Névtelentől egészen eltérő következtetésre jutott. Azonban – ahogy a történész is írja – a *pastores Romanorum* frázis nem fordul elő Kézai krónikájában (*Blackis, qui ipsorum fuere pastore et coloni, remanentibus sponte in Pannonia*; c. 14, SRH. 1: 157; KS. 1999a: 98; KS. 1999b: 54–55; I. még SRH. 1: 269) – noha Kézai szerint a vlachok (*Blacki*) az Attila kori római városiak pásztorai és kolónusai voltak –, és a vlachok nevének formája merőben eltér az Anonymusnál megjelenő adatoktól. GYÖRFFY GYÖRGY (1965: 417–418, 420; MACARTNEY 1940a: 160–161), arra gondolván, hogy a helyi szláv hagyomány szerint Pannónia vlach, azaz frank uralom alatt volt, feltételezi, hogy a vlachok és a római pásztorok együttes szereplése a régi gesztára vezethető vissza. Szerinte a *pascua Romanorum* motívumból „erednek a 9. fejezet *pastores Romanorum*-jai, utóbbiból nőttek ki a 11. fejezet *principes Romanorum*-jai” (I. még GYÖRFFY 1993: 22–23, 149–150). Fentebb már láttuk, hogy GYÖRFFY itt a *Blachi*-ra (*Blachii*-ra) gondol a vlachokkal, vagyis szerinte a frankokkal kapcsolatban, ami azonban nehezen fogadható el.

A *pascua Romanorum* fordulatot illetőleg a kutatás már régen rámutatott arra, hogy több közel egykorú – Anonymus gesztájánál néhány évtizeddel későbbi – forrásban, Riccardus fráter jelentésében (SRH. 2: 535), Spalatói Tamás *Historia Salonitana* (HS. 62–63, c. 14) című művében és a Sittichi Rímes Krónikában (SRH. 2: 606) említés történik erről.²⁵ A Névtelen is bizonyára ismerte ezt a hagyományt, miszerint Pannónia (vagy a szinonimájaként használt Hungaria) a rómaiak legelője volt. Az más kérdés lehet, hogy a *pascua Romanorum* latin kifejezést először mikor foglalták írásba, ami nem lehet korábbi a 12–13. század fordulójánál (vö. KRISTÓ 1978: 654), és ez akár magától Anonymustól is származhatna (BUJÁK 2019: 418). A *pascua Romanorum* szókapcsolatról egy, a 13. század közepén íródott mű, a *Descripciones terrarum* (a továbbiakban: DT.) is szól, amely a 20. század utolsó negyedében került elő. Eszerint a *terra Vngarorum* előző lakói hunoknak nevezett szlávok voltak – bolgárokról és vlachokról nem esik szó –, és később magyarok vették birtokukba ezt a földet, amely a rómaiak legelője (*pascua Romanorum*) volt.²⁶ Azon híradás alapján, hogy a hunoknak nevezett szlávok lakják a *pascua Romanorum*-ot, VESZPRÉMY LÁSZLÓ (2019: 206; vö. CSÁKÓ 2019–2020: I. rész. 179–181) úgy véli, hogy a frázis nyugatról került a magyar tollforgatókhoz, és Anonymus nem magyar hagyományból, hanem egy nyugati eredetű szóbeli vagy írott hagyományból merítette a *pascua Romanorum* kifejezést. Valószínűbb azonban, hogy a hunoknak a szlávokkal való azonosítá-

²⁵ HÓMAN: 1925: 60; DEO. 1934/2010: 12–13 (G. POPA-LISSEANU írása); MACARTNEY 1940a: 160–161; GYÖRFFY 1965: 418; KRISTÓ 1978: 653; ARMBRUSTER 1990: 39–40.

²⁶ MARTIN L. COLKER (1979: 713–714., 14. jegyz., 721) fedezte fel ezt a rövid írásművet Dublinban, és 1979-ben a latin szöveget ki is adta. L. S. ČEKIN (1993: 213, 221) is közölte a latin szöveget orosz fordítás kíséretében. Azt, hogy a DT.-ban – amelyet szerzője szerint a tatárokról szóló műve bevezetésének szánt – az európai városok közül egyedül *Anteuaria*-ról (ol. Antivari, Bar, Montenegró) történik említés (COLKER 1979: 724; ČEKIN 1993: 215), a kutatás azzal hozta kapcsolatba, hogy Plano Carpini, aki 1247-ben tért vissza Európába a mongoloktól, 1248 és 1252 között Antivari érseke volt (KORÁČ–RADIĆ 1998: 254, 257; FREIBERGS 1999: 197).

sára nézve a DT. szerzője lengyel hagyományra támaszkodott. GUNAR FREIBERG (1999: 184–185, 193–194) szerint – aki tüzetes vizsgálat alá vette a kútfőt – a DT. 1255-ben íródott, és szerzője Jacek Odrowąż lengyel domonkos volt. A domonkos szerzetes magyar kapcsolataira utalva lehetségesnek tartja, hogy a szerző magyar – többek között – domonkosrendi kapcsolatai révén ismerte a kifejezést, amelynek forrásául közvetve az elveszett *Gesta Ungarorum* szolgált (hasonlóképpen COLKER 1979: 713–714, 14. jegyz.; ČEKIN 1993: 221). Nem feltétlenül erre a feltételezett régi gesztára kellene azonban gondolni, hanem akár magához Riccardus domonkos szerzetes jelentéséhez is lehetne visszavezetni közvetve vagy közvetlenül az itt tárgyalt kifejezés forrását. A *pascua Romanorum* kifejezés tehát mindössze négy 13. századból származó munkában fordul elő, amelyek mind Anonymus gesztájánál később keletkeztek, de egyikükben sem történik említés a bolgárokról és a vlachokról. Ezek a körülmények egyrészt arra engednek következtetni, hogy a *Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* passzust maga Anonymus hívta életre, másrészt pedig arra is, hogy lehetett egy közel egykorú szöveg vagy geszta, amelyben írásba volt foglalva a *pascua Romanorum* kifejezés. Ezzel szemben több jel mutat arra, hogy a DEO. szerzője a magyar Anonymus gesztájából közvetve vagy közvetlenül meríthetett néhány kifejezést, de csak a *Blas/Blach*-okat szerepeltette Hungaria előző lakóiként.

(Folytatjuk.)

SENGA TORU

Az *eljátszogat, elénekelget*-féle alakok aspektuális megítéléséről*

Adalékok a telicitás, terminativitás fogalmához

1. Problémafelvetés, a kiindulópontul szolgáló igecsoport. Dolgozatom inspirálója a polyszemantikus *el-* delimitatív akcióminőségként azonosított funkciója, a kategóriát alkotó igék aspektuális viselkedése. Nem titkolt szándékom, hogy a feltárt ellentmondások kapcsán görcső alá helyezzem a lexikai aspektushoz (is) kötött egyik alapvető megkülönböztető jegy, a telicitás fogalmát, illetve javaslatot tegyek egy, a szóban forgó igéket – és valószínűleg más aspektuálisan kérdéses formát – pontosabban meghatározó terminus előtérbe helyezésére. Annak megállapítására, hogy milyen a leterheltsége az *el-* hagyományosan elkülönített jelentései (tisztá perfektiiváló, irány-, kezdet-, negatív tartalomjelölő stb. szerepe) között a delimitativitásnak, nem vállalkozom, noha feldolgoztam a Magyar nyelv értelmező szótárának *el-* igekötős szócikkeit (SZILI 1995), s a nagyjából ezer lexémának kb. 150 ilyen használatát azonosítottam, de ez messze nem pontos szám, mivel a szótárnak nem feladata minden produktív képzési mód eredményének tárolása.

Az alapigék morfológiai felépítésében három típust tudtam elkülöníteni. A legnépesebb tömörülést azok a derivátumok képezik, amelyekben duratív–deminutív vagy frekventatív–deminutív képzős tőhöz csatlakozik az *el-*: *eljátszogat, eliddogál, elálldogál, eléldegél, elborozgat, elsörözget, elszundikál, elszunyókál*. Szabályos képzésmódról van szó, amelyet így jellemez KIEFER FERENC: „minden deminutív akcióminőséget kifejező igéből képezhető delimitatív akcióminőséget jelentő ige, és minden delimitatív akcióminőséget jelentő igének megfelel egy deminutív akcióminőséget jelentő ige” (KIEFER 2006: 168). Második csoportjuk tagjainak alapszava duratív cselekvés: *elénekél, elrajzol, elrepül, ellakik*: *elrajzol ő a sarokban órákig is; ez a galamb két napot is elrepül megállás nélkül*. Jellemzőbb azonban, hogy ezek is kapnak frekventatív vagy duratív–deminutív képzőt, ami azt jelenti, hogy az 1–2. csoport tagjai átválthatók egymásba: *elrajzol – elrajzogat, elénekel – elénekelget*. Kisebb hányadukat tesz ki az ún. passzív vagy fiktív tövű formák, amelyeknek a szerkezete transzparens, a durativitás–iterativitás grammatikai jelölői jól elkülöníthetők bennük: *elandalog, elcsavarg, elnyammog, eltöpreng*. A három típus közös jegye intranzitív voltuk: az elsőben néhány kivételtől eltekintve az alapigék eleve tárgyatlanok, a harmadikban úgyszintén. A második igéi tárgyastöveik (*énekel, rajzol*) ellenére sem engednek meg argumentumként valós tárgyat, az aspektológia terminusával élve belső határolót a szóban forgó jelentés elvesztése nélkül. Mint ahogy KIEFER utal rá (2006: 168), van különbség az *elsörözgeti a drága időt* és az *elsörözge-*

* Köszönöm lektoraim értő megjegyzéseit, amelyekkel hozzájárultak a dolgozat végső formába öntéséhez.

tett a kerthelyiségben mondat predikátumai között: az előbbi értelmezésben telikus, célpontot elérő teljesítmény, az utóbbi atelikus delimitatívum (a jelenésről lásd még a 2. fejezetet).

2. A delimitatívumok a szakirodalomban – aspektuális besorolásuk nehézségei. Mielőtt rátérnénk az igecsoport körül felmerült kérdések taglalására, ismerkedjünk magával a fogalommal. A delimitatív jelző mai tudásunk szerint azokra a perfektív procedurális igékre vonatkozik, amelyek a cselekvés rövid vagy meghatározatlan időperiódusban történő lefolyására utalnak. A PADUCHEVA–PENTUS szerzőpáros megfogalmazásában (2008: 210): „delimitatves are verbs with the semantics of end (and, thus retrospection) lexically encoded in their meaning”, azaz „a delimitatívumok olyan igék, amelyekben a vég (és ebből adódóan a retrospektivitás) jelentése lexikailag kódolt”.

Az előbbi, eddigi véleményeket összegző definícióig vezető út végigkövetéséhez elsősorban a külföldi dolgozatokban fellelhető előképek között, mindenekelőtt a szláv aspektológiai kutatásokban érdemes tallóznunk két okból is: egyrészt mert a szláv nyelvekben megtaláljuk a hasonló funkciót lefedő *po-* igekötőt, másrészt nagyfokú feldolgozottsága miatt. Az orosz munkákat a kezdetektől a 70-es évek végéig KRÉKITS JÓZSEF kontrasztív szempontokat is alkalmazó dolgozata mutatja be (1979). A két igekötőt összehasonlítva megállapítja például, hogy mind az *el-*, mind a *po-* széles szerepkörrel bíró morféma, sőt megegyeznek abban is, hogy bírnak „kiüresedett”, perfektiváló funkcióval is: *elkészítette az ebédet – el-sétálgatott a kertben*. Ugyanerre a kettősségre mutat rá CORRE (2015) az oroszban MEHLIGre (MEHLIG 1985) hivatkozva: *My pokrasili zabor casa dva i seli zavtrakat* ’Festettük/festegettük a kerítést két órát, aztán leültünk reggelizni’; *My pokrasili zabor za cas* ’Két óra alatt lefestettük a kerítést’. Eltérés ezzel szemben, hogy az orosz delimitatív *po-* igekötős formák – a zárt időtartammal együtt járó totalitásból fakadóan – átvehetik a perfektív igék szerepét, így alkalmasak lehetnek az egymás után következő cselekvések időbeli viszonyának, egészen pontosan az egyik előidejűségének a kifejezésére: „Самгин вздохнул и вошел в столовую, постолял в темноте, зажег лампу...” (saját fordításban: „Szamgin fellélegzett, bement az ebédlőbe, állt egy darabig a sötétben, lekapcsolta a lámpát”). Sőt az időbeli határoltság megjelenhet más cselekvésektől elszigetelten is: „Да и ты погулял, Гринька. Хватит однако” ’Igen, sétáltál is, Grinyka. De már elég’ (KRÉKITS 1979: 89).

A fogalom változását végigkövetve megtudhatjuk, hogy kezdetben csupán a cselekvések határozatlan, tetszőleges idejű történéseit kötötték a *po-* taglalt jelentéséhez (AGRELL 1908; SELJAKIN 1961; ISAČENKO 1962), és csak később merült fel a behatárolt időszakasz gondolata azzal a megkötéssel, hogy ez nem inherens, a predikátum tartalmából következő természetes cél, hanem külső időbeli határ. MEHLIG (2008) úgy fogalmaz, hogy a delimitatívumok a homogén temporális kontinuum bizonyos mennyiségére irányítják a figyelmet. A limitált időtartam gondolatának megjelenése azért lényeges mozzanat, mert kellő alapul szolgált arra, hogy a szláv nyelvekben a perfektív (soversennij) szemléleti aspektusfajta-hoz helyezték a szóban forgó igéket. Csakhogy ezzel előtérbe került

aspektuális ellentmondásosságuk, nevezetesen az, hogy igekötős voltuk ellenére nem társul hozzájuk cél, végpont elérése. CORRE (2015) példájával: míg a *pro*-prefixum természetes végpontot kíván az eseménynek (*on pročital knigu* 'elolvasta a könyvet'), addig a *po*- nem, ahogy ezt a magyar nyelvben is tapasztaljuk az *el*-perfektíváló és delimitatív használatát összevetve (lásd (1)–(3) mondatok). FLIER (1985) érezhetően köztes megoldásra törekszik a besorolásukban, amikor a telos (cél) hiánya miatt atelikusnak minősíti őket, ugyanakkor telikus vonást is lát bennük, mert időhatárok közé szorítják a cselekvést, és ezzel relatív változást is jelölnek. A PADUCHEVA–PENTUS szerzőpáros szerint (2008) viszont az állapotváltozást eredményező argumentumok elmaradása kizárja a cselekvések fokozatos fejlődését, következésképpen atelikus szituációkban jelennek meg. Az (1) mondat tárgya határpontot szab a cselekvésnek, amelynek eredményképpen a bot eredeti formája átalakul; a (2)–(3) mondatokban viszont tárgyi argumentum híján nem beszélhetünk előre haladásról, kibontakozásról a cselekvésben:

- (1) *János elfarigcsálta a botot.*
- (2) *János elfarigcsált a műhelyében.*
- (3) *János két órát elfarigcsált a műhelyében.*

Bár a magyar nyelvészetben jóval kevesebb kutató foglalkozott a szóban forgó igecsoporttal, a megállapításaik összecsengnek az eddig elmondottakkal. Elsőként J. SOLTÉSZ KATALIN igekötőkről szóló monográfiájából kell idéznem, aki a 19. század második felében született úttörő dolgozatokra támaszkodva határozza meg az *el*-szerepeit, így a bennünket érdeklőt, amely olvasatában „a cselekvés folytonosságát, tartósságát” fejezi ki (J. SOLTÉSZ 1959: 57–85). Ő tehát még csak az események időbeli kiterjedését köti hozzájuk, az időhatárok kijelölését nem. A jelentés kialakulásáról szóló okfejtése, a tér és az idő conceptusának összekapcsolása azonban kognitív aspektusból ma is helytálló. A tartalmat ugyanis a távolodással, előre irányuló mozgásokkal hozza összefüggésbe: „A térben haladó cselekvés egyszersmind az időben is halad; az időbeli folytonosság képzete előtérbe kerül, és az ilyen funkcióval felruházott *el*-végtére olyan igékhez is járulhat, amelynek cselekvése nem a térben történik” (J. SOLTÉSZ 1959: 78).

Négy évtized múltával KIEFER FERENC már az aspektus fogalmával összefüggésben, a delimitatív akcióminőség kizárólagos megjelenítőjeként szól az *el*-ről (2006: 167–170), és kiemelendő, hogy definíciójában megtaláljuk a lezárt külső időhatár gondolatát: a delimitatív akcióminőség „a cselekvés, folyamat, időbeli behatároltságot fejezi ki” (2006: 167), ennek megfelelően parafrázisa a 'behatárolt időt eltölt valamivel' kifejezés. Magyarázatában az *eljátszadozik* a *játszadozik*-kal szemben az jelenti, hogy egy bizonyos időt játszással, játszadózással tölt el (2006: 167).

A KIEFER által rajzolt képet a következőkkel egészítem ki. Először is folytatva az I. fejezet utolsó mondatának azon gondolatát, hogy a delimitatívumok argumentumai között nem találunk belső tárgyakat, jegyezzük meg, hogy ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem jelenhetnek meg tárgyas szerkezetben. A (3) mondat *két órát* határozójában a számjelzős tárgyrag egy ismeretlen kezdő-, illetve

végponttal rendelkező szakaszt vág ki az idő tengelyéből, és így zárja határok közé az igében foglalt cselekvést. Ha a tárgy a cselekvés természetes határpontját adja meg, igéje elveszítheti a szóban forgó terminatív jelentést, ahogy az (1) mondatban láttuk. Kivételt képez néhány kumulatív tárgy, amikor is a cselekvés a tárgyra egymás után történő ráhatást jelenít meg, és az időhatárokat tulajdonképpen a tárgyak mennyisége szabja meg: a (4) mondatban például a hajók számától függ a nézegetés ideje (az aspektus kompozicionális voltáról l. TENNY 1994). Azt is fontos hozzátennünk, hogy az *x időt* szerkezettel azonos funkciót tölthet be az *x ideig* is (lásd (5) mondat). A terminatívusi rag emellett megadhatja az eseményszerűség végpontját is (lásd (6) mondat), ilyenkor az időtartama ismeretlen marad. Az accusatívusi és terminatívusi esetragok és az *el-* találkozása a delimitatívumokkal szerintem egyértelműen AZ IDŐ TÉR metaforából táplálkozik. A (7)–(8) mondatokban egy valós útszakasz vége, az erdő széle és a film kezdete között húzhatunk párhuzamot, a (9)–(10)-ben pedig a sétálgatás első és utolsó perce, valamint a dráma első és utolsó lapja által kijelölt ösvény (path) között.

- (4) *Elnézegette a vízen úszó hajókat.*
- (5) *Elovasgatott egy órát/egy óráig, aztán lefeküdt.*
- (6) *Délig elsétálgatott, aztán megebédelt.*
- (7) *János mindennap az erdő széléig futott.*
- (8) *A film kezdetéig eldiskuráltak, aztán bementek a moziba.*
- (9) *Elsétálgattunk a parkban két órát.*
- (10) *Anna elolvasta Az ember tragédiáját.*

A megadott időhatárral történő előfordulás azonban csak az egyik lehetséges, de nem a leggyakoribb változata a delimitatívumoknak, tipikusabb, hogy a cselekvésvolyamatra fordított időszakasz megadása nélkül jelennek meg. KIEFER szerint ilyenkor az *egy ideig*, *egy kicsit* tartalmakat kötjük hozzájuk (KIEFER 2006: 167). Megállapítását azzal árnyalnám, hogy az időszakasz hosszát a kontextuális körülmények határozzák meg: a (11) mondat predikátuma például akár évtizedeket is jelölhet, a (12)-é ugyanakkor rövid időt.

- (11) *Eléldegéltek csendben, békességben.*
- (12) *Elgondolkozott, aztán rávágta a választ.*

Amellett sem mehetünk el említetlenül, hogy a magyar delimitatívumok morfológiai felépítése, jelesül, hogy alapigéik zömében duratív– vagy frekventatív–deminutív származékok, több járulékos tartalmat is eredményez: informálhatnak arról, hogy az ágens képes az igében foglalt cselekvés elvégzésére (*Nem kell segítség, elbicegek magam is az autóig*), köthetők hozzájuk a 'megelégedéssel, szívesen, kedvtelésből, nem kellő intenzitással' tartalmak (*a gyerek eljátszogat a szobájában; ha nem kell tanulnom, eldolgozgatok a kertben*), de a 'cselekvés szükséges ideig való végzése' úgyszintén: *elnézegetek itt, amíg bevásárolsz*. (A szláv nyelvekben elkülöníthető rokon és eltérő tartalmakról l. KRÉKITS 1979; DICKEY–HUTCHESON 2003; DICKEY 2006; PETRUKHINA 2000; CORRE 2015).

Az igecsoport aspektuális besorolásának nehézségei KIEFERNél a szemléleti/nézőponti aspektushoz való viszonyában csúcsosodnak ki: az imperfektív–perfektív korrelációban a perfektív típusba sorolja a delimitatív igéket időbeli behatároltságuk miatt, ugyanakkor ő sem tartja telikus jegyűeknek őket. Okfejtése ismerősnek tűnhet az 1. fejezetből: azért nem telikusak, mert nem tartalmaznak utalást a cselekvés, a folyamat végpontjára, következésképpen nem jelenítenek meg állapotváltozást (KIEFER 2006: 167). A szempontomból előre vivő mozzanat viszont nála, hogy differenciál az időben behatárolt események között: elkülönít olyan eseményeket, amelyek állapotváltozást jelenítenek meg, így telikusak, és olyanokat – mint a delimitatívumok –, amelyek időben behatároltak ugyan, de nem vezetnek állapotváltozáshoz.

3. A delimitatívumok az atelikus–telikus jegyek szorításában. A delimitatívumok aspektuális tulajdonságainak látszólagos egymást kizáró volta – perfektív, igekötős igealak, de atelikus szemantikai tartalom – megkerülhetetlenül teszi a kérdést: valóban az aspektuális osztályok elkülönítését szolgáló atelikus–telikus oppozíció-e a legalkalmasabb a meghatározásukra. A válasz megelégséhez meggyőződésem szerint nem elég a végpontosság meglétét, hiányát tesztelő szokásos *x idő alatt*, illetve *x időn keresztül* időhatározós szerkezetekkel való összeférhetőségüket megállapítani, meg kell vizsgálni a két jegyhez kötődő egyéb vonásaikat is. Így valószínűsíthetően jobban feltárulnak viselkedésük azon elemei, amelyek szűkössé teszik számukra a két kategóriát. Első lépésben közelítsük meg őket a telicitás felől, már csak a fogalom jellegzetességeit elemző tesztek kidolgozottsága miatt is. A telicitásnak, lévén hogy az aspektuális minősítések kulcsfogalma, igen gazdag a szakirodalma. (Az alábbi összegzéshez az idézett írásokon kívül a következő munkákat hívtam segítségül: BONDARKO 1991; KRIFKA 1998; FILIP 2000, 2008; KARDOS 2012; TATEVOSOV 2002, 2015.)

Mint ismeretes, a telicitást a cselekvések, történések időbeli behatároltságával (boudedness/limitidness; VERKUYL 1972; DOWTY 1986; ROTHSTEIN 1999, 2004; LEVIN–RAPPAPORT 2005), kimértségével (TENNY 1994) vagy az eseménymaximalizációval (FILIP 2008) hozzák összefüggésbe, és egy inherens végpont, más szóval kulminációs pont elérését teszik meg az alapkritériumának. Az elméleti szemantikai megközelítések a tulajdonságait különféle mereológiai conceptusokkal, így a predikátum végpontosságával, nem homogén voltával, vagyis feloszthatatlanságával, kvantizáltságával írják le. Vegyük most sorra ezeket a vonásokat.

A végpontosságról szólva: a vendleri ontológiai alapú igefelosztásban (VENDLER 1957) a (13)–(14) mondatok állítmányai cselekvések, a (15)-é teljesítmény, a (16)-é pedig eredmény. A (15)–(18) mondatok predikátumainak morfológiai felépítése hasonló, igekötősek, alapigével rendelkeznek, de csak a (15)–(16)-éi jelenítenek meg végpontjukat elért állapotváltozásokat.

- (13) *A gyermek játszott/játszogatott a sarokban.*
- (14) *János tegnap délután írta a házi feladatát.*
- (15) *János tegnap délután megírta a házi feladatát.*
- (16) *Az üveg eltörtött.*

(17) *A gyermek eljárászott/eljárászogatott a sarokban.*

(18) *A gyerek két órát eljárászott/eljárászogatott a sarokban.*

Az utóbbiakban az igék igekötős formája (*megírta*, *eltörött*) és telikus volta rendszerszerű összefüggést mutat a magyar nyelvben. Kompatibilisek a célpont elérését ellenőrző *x idő alatt* időhatározókkal (lásd (19)–(20) mondatok), tehát végpontosak, ami nem mondható el az *eljárászott/eljárászogatott* predikátumokról (lásd (21) mondat). Messze nem reprezentatív felmérésem viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy a duratív, atelikus szituációkat tesztelő *x időn keresztül* is megosztja az anyanyelvi beszélőket a jóformáltság megítélésében (lásd (22) mondat). A (23) mondatot megfelelőnek találták, amit azzal magyarázok, hogy benne az igekötő képességet kifejező szerepe került előtérbe.

(19) *János egy óra alatt megírta a házi feladatát.*

(20) *Az üveg egy pillanat alatt eltörött.*

(21) **A gyermek egy óra alatt eljárászott/eljárászogatott.*

(22) *?A gyerek két órán át/keresztül eljárászogatott.*

(23) *Egy életen át eléledégteltek csendben, békességben.*

A végpontoságot kísérő feloszthatóságot, homogenitást, kumulativitást és kvantáltságot általában egymással való összefüggésükben határozza meg a szakirodalom: az atelikus predikátumok oszthatók, kumulatívok, nem kvantáltak; és ennek a fordítottja is igaz, a telikus predikátumok nem oszthatók, nem kumulatívok, de kvantáltak. A feloszthatatlanság a részintervallum-teszttel erősíthető meg: ha az esemény egy részegysége nem azonosítható annak egészével, telikus helyzetről van szó: a *Megírta a házi feladatot* mondat által leírt teljesítmény egy kiragadott intervalluma nem azonos annak egészével. Ezzel szemben az atelikus *Írja a házi feladatot* vagy *János fut* szintagmák bármely időpillanatára igaz az *Írja a házi feladatot* vagy a *János fut* állítás. A minősítés persze nem mindig ilyen egyszerű. A PADUCHEVA–PENTUS szerzőpáros (2008) az *On vypil nemnogo vody* 'Ivott egy keveset a vízből' szerkezetéről azt állítja, hogy a részintervallumaira is igaz az *Ivott egy kis keveset a vízből*, következésképp oszthatatlan, de nem kvantált szituáció. ERIC CORRE ezzel szemben a feloszthatósága mellett érvel azt hangsúlyozva, hogy az „egy kevés víz” ivásának is lehet részegysége, az „egy nagyon kevés víz” (2015: 97–122). CORRE különben e véleménye alapján azt szorgalmazza, hogy az oszthatatlanságot nem kellene a telicitás szigorú feltételének tekinteni.

Kumulativitás esetén a predikátumban foglaltak egyetlen eseményként értelmezhetők két egymást követő időegységben: *János hétfőn beteg volt + János kedden beteg volt = János hétfőn és kedden beteg volt*. A *János megírt egy levelet* ugyanakkor nem kumulatív mondat, mert a *János hétfőn megírt egy levelet + János kedden megírt egy levelet* mondatok a *János hétfőn és kedden megírt két levelet* helyzetet eredményezik. CORRE (2015) megjegyzi, hogy ANNA LAKORCZYK ezt a tesztet megbízhatóbbnak tekinti, mint a csak a végpontoságot kereső *x idő alatt* időhatározókat: ha egyazon predikátum két eltérő időhatározóval egy vagy két interpretációt enged meg, atelikus, ha csak egyet, telikus (LAKORCZYK 2010: 63).

A KRIFKA (1989) alapján bevezetett kvantáltság az ige nominális argumentumainak a kumulativitással ellentétes sajátosságát jelenti. Egyszerűsítve: kvantált nominális kifejezésről beszélhetünk, ha a szerkezet megkettőzése megkettőzött denotátumot eredményez: *két könyv + két könyv = négy könyv*.

Az említett részjegyeket tekintve a delimitatívumok vegyes képet mutatnak. Az oszthatóságukról, homogenitásukról nehéz dönteni: a külső időhatározós szerkezet (*egy órát elsétálgatott*) egyes részegységei nem egyenlők az egész eseménnyel (az idővonal elején rövidebb sétáról beszélhetünk, majd időben tovább haladva egyre hosszabb cselekvésfolyamatot feltételezünk ugyan, de csak annak befejeztével jelenthetjük ki, hogy elsétálgatott egy órát. Sőt a bizonytalan időhatárú *elfütyörészgetett* ige korai fázisai is inkább az *egy kicsit fütyült* szintagmával adhatók vissza. Az oszthatóság felől tehát mintha a telikusság felé billenne a mérleg nyelve. Hogy kumulatív-e? Is-is. Igen, mivel a *János délelőtt elfütyörészgetett + János délután elfütyörészgetett* mondatok egy, de akár két eseményfolyamatot is jelölhetnek: *János délelőtt és délután elfütyörészgetett*. Ha azonban külső időhatárolóval bővítjük az állítmányt, azaz a VP-t kvantálttá tesszük, két különböző, nem kumulatív, telikus jegyű predikátumot kapunk: a *János egy órát elsétálgatott a kertben délelőtt + János egy órát elsétálgatott a kertben délután* mondatok összegzett tartalma a *János két órát elsétálgatott a kertben*.

Summázva a fentieket, a részletes vizsgálatok megerősítették azt a feltételezést, hogy az atelikus–telikus kereten belül maradványok nem oldhatók fel aspektuális viselkedésük ellentmondásai. A delimitatívumok ugyanis nem fejeznek ki állapotváltozást, megjelenhetnek kvantált és nem kvantált szerkezetekben, leírhatnak kumulatív, de nem kumulatív szituációkat egyaránt, és sem oszthatóságuk, sem oszthatatlanságuk nem egyértelmű. Figyelmem előterébe ezért azok az elképzelések kerültek, amelyek egyfelől némi szkepticizmussal viszonyulnak a telicitással azonosított végpontosság abszolút voltahoz, másfelől tágabb, de jobban differenciálható keretet nyújtanak a „renitens” szemantikai család aspektuális besorolásához.

4. Egy régi-új aspektuális jegy, a terminativitás. Az iménti kritériumoknak a szláv aspektológiában régóta jelen levő fogalom, a terminativitás felel meg leginkább. A folyamatosan változó, árnyalódó értelmű terminus fejlődéséről JÁSZAY LÁSZLÓ idézett tanulmányából (2015) kaphatunk képet. Ahogy a szerző egyértelműsíti, a szláv szakirodalom a terminativitást (oroszul *predelnost'*, *predelnoje dejstvije*) kezdetektől fogva az általános (belső és külső) időbeli behatároltsággal azonosította, és az ige határpontos jellegével megegyező sajátosságnak tekintette. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az irányadó nézetek szerint a szemléleti aspektusra épülő szláv nyelvekben minden befejezett (soversennij vidhez tartozó) ige valamilyen módon a határpont fogalmával korlátozott, azaz terminatív cselekvést fejez ki (VINOGRADOV 1947/1986: 409; BONDARKO 1986: 15–17). Kiemelendő, hogy a határpontosságot nemcsak az igeikötős perfektív igékhez kapcsolták; valamilyen behatároltságot az imperfektív formáknak is tulajdonítottak, sőt csak ezeket a terminatív folyamatos igéket tartották képesnek arra, hogy belőlük létrehozható legyen a perfektív párjuk. „A terminativitás/aterminativitás tehát egy olyan szemantikai absztrakció, amely az igei lexikai jelentéstípusok (bizo-

nyos értelemben az akcióminőségek) általánosításaként alapjául szolgál a grammatikalizálódott, formailag (morfológiailag) is jelölt igeaspektus-rendszer felépítésének” – összegzi a fogalomról alkotott képet JÁSZAY LÁSZLÓ (2015: 130). A terminatív imperfektív alakok jellemzője, hogy cselekvésükben „előre mutatnak”, célra orientáltak, hordozzák a kibontakozás képzetét s ebből következően a természetes végkifejletet is. Az ilyen „eredményképes” terminatív, de imperfektív igékre használják a *telikus* jelzőt is, ami a jelenlegi angolszász szóhasználat tükrében zavarónak tűnik, viszont a *telicitás* eredeti, GAREY (1957) által használt értelmében megfelelő: a *pisat*’ imperfektív ige jelentése különféle tárgyakat implikál (*pis*’mo, *knigu* ’levelet, könyvet’), amelyek határt szabhatnak az írás folyamatának, ezért az ige magában hordja a *telicitás* jegyeit, a határok elérése pedig nagyrészt, de nem kizárólagosan, a megfelelő igekötős perfektív igével történik meg: *Ivan napisal pis*’mo ’János megírta a levelet’).

4.1. Kísérletek a teminativitás tágabb értelmezésére – a skaláris igék. A végpontosság, a maximális állapot elérése mint a *telicitás* abszolút ismérve leginkább az ún. skaláris igékkel foglalkozó dolgozatokban kérdőjeleződött meg. Meg kell jegyezni, hogy a szemantikai családot az egyes szerzők más-más módon emlegetik (DOWTY 1979: degree achievements ’fokozati eredményigék’; HAY et al. 1999: skaláris igék; PADUCHEVA 1996: gradatívum; SZILI 2015: inchoatívum), de nagyrészt melléknévi tövű származékokat értenek rajtuk. Ezek olyan változásokat fejeznek ki a ráhatott argumentumuk tulajdonságaiban, amelyek egy skála mentén mérhetők: *melegedik, sárgul, érik, feketedik* stb.

JÁSZAY LÁSZLÓ terminativitásról szóló dolgozatában (2015) felhívja a figyelmet arra, hogy az orosz aspektuskutatások meghatározó képviselői már a 80-as években megfogalmazták a *telicitás* abszolút felfogását árnyaló megállapításait. COMRIE alapművében a *telikus* szituációk specifikus eseteiként említi a teljesítményigék olyan használatát, amikor elkülönül a végpont „majdnem” elérése a pontszerű esemény tényleges lezárulásától: *János majdnem elérte a hegy-csúcsot, amikor meghalt* (COMRIE 1976: 46–48). GLOVINSKAJA egyes változást kifejező perfektív igéknél észreveszi, hogy *atelikusként* viselkednek, a feltételezett kulminációs pontjuk fokozható, tehát tovább folytathatók. A jelenség mögött határpontjuk viszonylagosságát sejtí. Példái fordításban: *Megnőtt, de még nem elég magas; Felemelkedtek az árak, de még tovább emelkednek* (GLOVINSKAJA 1982: 9). VINOGRADOV különben közel négy évtizeddel korábban szintén nem egyfajta „abszolút” cselekvéshatárt rendel a perfektív cselekvésekhez: szerinte általában (valamilyen módon) vannak korlátozva a határpontok által (VINOGRADOV 1947/1986). BONDARKO még határozottabb distinkciót alkalmaz: szerinte amikor a perfektív igék kapcsán a cselekvés befejezettségéről mint annak „véget éréséről” beszélünk, meg kell különböztetnünk a befejezettség abszolút és viszonylagos határpontját (BONDARKO 1986). A viszonylagos határpontú alakoknál a cselekvés valójában a változási skála bármely pontján befjezőzöndhet, aztán tovább folytatódhat: *Iefogytam, és most is fogyok; meghíztál, és tovább hízol; megerősödött a kapcsolatunk, és tovább erősödik; felmelekedett/hűvösödött az idő, és most is melegedik/hűvösödik* stb. Ez az abszolút határpontos eseményeknél nem lehetsé-

ges: *meggyógyult, és tovább gyógyul; *kitöltötte a nyomtatványt, és tovább tölti; *kiürült a terem, és tovább ürül.

A 80-as évek gondolatai aztán jó húsz év elteltével kicsit más elméleti köntösben, új terminológiával, de hasonló tartalommal térnek vissza. PADUCHEVA–PENTUS (2008) a nyílt határú (open-range) *rosszabbodik, javul, emelkedik, csökken, hosszabbodik* stb. igék perfektív változatai által leírt szituációkat GLOVINSKAJÁVAL megegyezően látják. Magyarázatak szerint az *Ego doxody uveličilis* 'A jövedelme megnőtt' perfektív, múlt idejű predikátumot tartalmazó mondat tartalma nem foglalja szükségszerűen magában, hogy a növekedés megszakadt volna, következésképpen elképzelhető az imperfektív és perfektív szemléletű formák ilyen összekötése: *Ego doxody uveličilis, i uveličivajutsja* 'A jövedelme megnőtt és tovább nő'. Hasonló eredményre jut MEHLIG is (2008), aki a terminativitást és a CARLSON által (1977) a lexikai aspektus tulajdonságához sorolt „állapot szintű” (stage level) összetevőt keresi az igékben. Ha ez a két vonás megvan bennük, állapotváltozást tulajdonít nekik, vagyis heterogénnek és egyben terminatívnek látja őket. A terminatív szituációkat aztán ő is tovább osztja abszolút terminatív, más néven telikus és relatív terminatív helyzetekre. Az előbbieket határozott kulminációs ponttal bíró állapotváltozások, az utóbbiaknál azonban a kulminációs pont csak viszonylagosan, egy előző ponthoz képest határozható meg, mint a skaláris igéknél (MEHLIG 2008: 258). A vendleri osztályok közül az abszolút terminatív/telikus predikátumokat a teljesítményekhez rendeli, a relatív terminatívumokat pedig DOWTY-féle fokozati eredményigékhez. Minősítése szerint ezek állapotváltozást jelenítenek meg, mivel a kezdeti és az azt követő állapotok nem azonosak bennük, és az időbeli kiterjedésük minden pontjához köthető valamilyen fokú átalakulás, ebből következően vannak relatív kulminációs pontjaik. Mindezek ellenére az *atelikus* jelzővel illeti őket.

Az előbbi megállapítások szoros párhuzamot mutatnak azzal, amit DOWTY a fokozati eredményigékkel összefüggésben kifejtett (1979: 88–90), de leginkább a skalaritást középpontba állító elképzelésekkel (HAY et al. 1999; RAPPAPORT HOVAV – LEVIN 2010; RAPPAPORT HOVAV 2012). A telicitást és skalaritást összekapcsoló idézett szerzők szerint a zárt határú (closed-range) állapotváltozásokat megjelenítő formáknál (*üresedik, szárít/szárad, egyenesít* stb.) a tulajdonság legmagasabb fokát a melléknévi szótóban foglalt tulajdonsággal asszociáljuk, az általuk leírt szituációk így telikusak, tovább nem folytathatók: **az ing megszáradt, és tovább szárad*. A nyílt határúaknál (open-range) (*fogy, hízik, melegedik, hűl, hűt*) a kulminációs pont helye egy skálán nehezebben állapítható meg: ha a kontextus vagy valamilyen kvantált argumentum nincs segítségünkre, nem tudunk konkrét maximális értéket kötni hozzájuk. E megfontolásból ezeket a szerkezeteket (*the soup warmed* 'a leves [meg]melegedett'; *the soup cooled* 'a leves (ki)hűlt') ők is atelikusnak tartják, például a *the air warmed 5 degrees* 'a levegő 5 fokot melegedett' formával szemben.

Az előbbiekkal részben vitatkozva a pragmatikai aspektus fontosságát hangsúlyozom a skaláris igék leírásában. Nem tagadom, hogy létezhetnek zárt határú tulajdonságok, állapotok a tudatunkban (*üres, tele, száraz, egyenes* stb.), de még ezek

zárttságát is fel-feloldjuk, ha a beszélői szándékaink, a kifejezendő tartalom megkövetelik: *Délután 3-ra kiürült a terem, aztán fél óra múlva az utolsó ember is elment; A fodrász megszáritotta a hajamat, de még utána kellett szárítanom.* Meggyőződésem szerint egy-egy állapot, tulajdonság maximális fokának – mi a hideg, mi a meleg, az érett, a vékony stb. – megállapításából a pragmatikai, szociopragmatikai, sőt kulturális megfontolásokat nem zárhatjuk ki, mert a kisebb-nagyobb közösségek megegyezésen alapuló, kimunkált mércéjén alapulnak, ugyanakkor magukban hordják a viszonylagosság lehetőségét is. Ezért nehezen képzelhető el olyan valós helyzet, amelyben a beszélő felek ne jutnának konszenzusra az adott változás mértékét, kiteljesedését tekintve, akár explicit nyelvi eszközök nélkül is. Ha pedig ennek ellentétje történik, egyezkedésre, pontosításra kényszerülnek.

A nyílt határu skaláris predikátum = atelikus, zárthatáru skaláris predikátum = telikus megfeleltetést megkérdőjelező véleménnyel természetesen az angolszász írásokban is találkozunk, gondolok többek között KEARNS (2007) cikkére, amelyben megjegyzi, hogy még a zárt határu predikátumok sem jelenítik meg mindig a bennük foglalt érték legmagasabb fokát: *The sky darkened in an hour but it wasn't completely dark* – 'Az ég egy óra alatt besötétedett, de nem volt teljesen sötét'; *The fruit ripened in five days but it wasn't completely ripe* 'A gyümölcs öt nap alatt megérett, de nem volt teljesen érett' (KEARNS 2007: 46).

A skaláris igék aspektuális viselkedésével a magyar nyelvre vonatkoztatva főként CSIRMAZ ANIKÓ (2009), KARDOS ÉVA (2012), FARKAS ÁGNES IMOLA – KARDOS ÉVA (2018) írásai foglalkoznak az angolszász szakirodalom alapvetései mentén, így a nyitott határu teljesítményeket atelikusnak, a zártakat telikusnak, tovább nem folytathatónak tekintik. CSIRMÁZZAL, aki a *meg-* igekötőhöz köti az eseménymaximalizáció képességét, azért nem tudok egyetérteni, mert figyelmen kívül hagyja a metaforizációs folyamatokat az igekötők kapcsolódásában. Gondolatmenetének értelmében: a *megszárad a ruha* szerkezetben a *meg-* a szárazság végső határát jelöli, míg a *kiszáradt a forrás* szintagmában a *ki-* egy, a víztartalommal összefüggő skálán a nemlétezését, ebből következően a *kéz* argumentummal telikus szerepben a *meg-* lenne a megfelelő igekötő. Értelmezésemben mind a *forrás*, mind a *kéz* szónál a TÁRGYAK TARTÁLYOK, A BENNÜK LEVŐ ANYAGOK, TÁRGYAK TRAJEKTOROK, AMELYEK KIKERÜLNEK BELŐLÜK metafora az alapja a *ki-* kapcsolódásának, és mindkét esetben beszélhetünk eseménymaximalizációról ugyanúgy, ahogy a grammatikalizálódott *meg-* szerepében. Arról nem beszélve, hogy a *meg-*nek a magyarban létezik az eseménymaximalizációval ellentétes funkciója is (lásd 4.2. pont). A FARKAS–KARDOS szerzőpárossal ellentétben sem jelenteném ki kategorikusan, hogy a feltételezett maximális fokot elért változás a zárt határu igéknél tovább nem folytatható. Ők a *Megszáritotta a haját, de még lehet rajta szárítani* mondatot helytelennek gondolják, ellenben a nyelvérzékem szerint kérdőjeles *Száritott egyet a haján, de még lehet szárítani* azt illusztrálja náluk, hogy a delimitatív, telicizáló *egyet* a zárt határu igéket nem teszi telikusssá (FARKAS–KARDOS 2018: 371).

A magyar nyelvre vonatkoztatva a következők figyelembevételét tartom megfontolandónak. Mindenekelőtt azt a tényt, hogy a skaláris igék zöme igekötő nélküli és igekötős párba állítható: *melegedik – megmelegedik; hűl – meghűl/kihűl* (SZILI 2015). A szemléleti aspektus szintjén ez azt jelenti, hogy imperfektív–

perfektív oppozíciót alkotnak, a lexikai aspektus szintjén az igekötős változataik olvasatomban zömében abszolút/telikus teljesítmények vagy eredmények: *besötétedett; megváltozott a helyzet; megbolondult*. Az igekötő nélküli szótári alakjuk relatív telikus teljesítmény, de a hagyományos cselekvés kategória is alkalmazható rájuk: *melegedett az idő; Anna fogyott*. (A pragmatikai tényezők persze módosíthatnak a besoroláson.)

4.2. A terminativitás altípusai – a delimitatívumok mint terminatív jegyű igecsoport. A telicitásnak, pontosabban abszolút voltának megkérdőjelezése és a terminativitás fogalmának bevezetése után nem maradt más hátra, mint hogy – céljaimmal összhangban – elhelyezzem a delimitatívumokat a terminativitáson belül. Ehhez BONDARKO, GLOVINSKAJA kategóriára, PADUCHEVA–PENTUS tölem több ponton eltérő felosztására támaszkodva (PADUCHEVA–PENTUS 2008: 162) elkülönítettem a terminativitás alkategóriáit, majd meghatároztam a hozzájuk tartozó igék, szerkezetek főbb aspektuális, morfológiai, kompozicionális jellemzőit a magyar példákat alapul véve (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

A terminativitás altípusai

Terminatív jegy			
	Abszolút telikus	Relatív telikus	Egyszerű terminatív
Morfológiai, kompozicionális jellemzők	igekötős igék: <i>elolvasta a könyvet; megnőtt</i>	igekötő nélküli melléknévi tövű skaláris igék: <i>melegedik az idő; fogytál</i>	<i>el-</i> igekötős származékok: <i>eltöpreng; elsétálgat</i>
	igekötő nélküli igék + telicizáló argumentumok: <i>írt három esszét; 5 fokot melegedett; 1000 métert futott; tévét vett</i>		igekötő nélküli ige + időtartamjelölő határozó: <i>egy órát olvasott</i>
		igekötős vagy igekötő nélküli igék + kumulatív NP: <i>feladatokat oldottunk meg; az útra ágak hullnak</i>	duratív áltárgyas szerkezetek: <i>táncolt egyet</i>
		igekötős „félperfektív” lexémák: <i>megrepedt; megfonnyadt</i>	

Rendszeremben tehát az aterminatív–terminatív oppozíció utóbbi tagja a szituáció általános, külső vagy belső időbeli behatároltságával egyenlő. Ahogy a táb-

lázatban nyomon követhető, a terminativitásnak háromféle megvalósulási módját tudtam elkülöníteni. A terminatív, abszolút telikus helyzeteket a magyar nyelvben rendszerszerűen igekötős teljesítmény- és eredményigék jelenítenek meg kvantált argumentumokkal, leginkább a belső határoltságot megtestesítő tárgyakkal. Ezen kívül igekötő nélküli cselekvésigék is alkalmasak rá, meghatározott szemantikai-szintaktikai feltételek mellett (összegzésükhöz, melybe belefoglaltatnak a fogyasztás, keletkezés, megsemmisítés igéi, illetve az ún. utótárgyas formák is, I. É. KISS 2004; KIEFER 2006; CSIRMAZ 2008).

A relatív telikus kategóriát (egyelőre) három altípusra osztottam: az igekötő nélküli skaláris igék családjára, a kumulatív igekötő nélküli vagy igekötős tárgyas szerkezetekre, valamint a szakirodalomban már régóta ismert (J. SOLTÉSZ 1959: 45) „félperfektív” igekötős igékre: *melegedik az idő – köröket rajzolt, feladatokat oldunk meg – megsebesült, megrepedt*. Az iménti két ige által képviselt, ha nem is tekintélyes, de figyelmen kívül nem hagyható csoportról röviden: tagjai egy, az alapigéjükkel álló másik igekötőhöz képest jelenítenek meg részleges megvalósulást. Ilyenek többek között: *megfonnyad – elfonnyad; megszárad – elszárad; megárad – kiárad; megcsúszik – elcsúszik; megemel – felelem; megkésik – elkésik, megreped – elreped, meglő – lelő* stb. A relatív telikus kategória esetében beszélhetünk gradualitásról, az esemény kibontakozásáról, mivel az állapotváltozás foka és az idő előrehaladása között összefüggés van. Teljes végkifejletről azonban nem szólhatunk: a melléknévi tövűeknél az igekötős változatuk megléte igazolja ezt; a kumulatív szituációkban az, hogy a névelőtlen tárgyak vagy alanyok nem alkalmasak a vonatkoztatott entitások egyedítésére (*feladatokat oldottunk meg*), ahogy a teljes kategória megjelenítésére sem; a harmadik altípusban pedig egy másik, telicizáló igekötő hozza létre az abszolút telikus olvasatot: *megfonnyad – elfonnyad*. A szemléleti aspektus szintjén lehetnek imperfektívek (*sötétedik*), de perfektívek is (*megfonnyadt*), lexikaiaspektus-értéküket tekintve – követve felosztásomat – az elsőhöz sorolhatókat relatív teljesítményigéknek mondanám, de elfogadom a cselekvés kategóriát is, a perfektív alakokat pedig teljesítménynek.

A dolgozatom tárgyát képező delimitatívumok az egyszerű terminatív alcsoport tagjai (*eltöprengett a hallottakon*), ahogy a tárgyas vagy terminativusi ragos időhatározó + cselekvésige által létrehozott szintagmák (*olvasott egy órát; egy hétig maradt*) és az áltárgyas duratív igét tartalmazó szintagmák: *sétáltunk egyet*. Hozzáteszem, a szakirodalom (É. KISS 2004; KIEFER 2006; FARKAS-KARDOS 2018) az áltárgyas szintagmákat perfektívnek (telikusnak) tekinti, noha megítélésem szerint a tárgyaik nem belső tárgyak, funkcióik szerint csupán meg nem határozott időtartamra vonatkozó határozók: *sétáltunk egyet* 'egy bizonyos időtartamig sétáltunk'; *nagyot pihentem* 'hosszabb ideig pihentem'; *sokat dolgoztam* 'hosszú ideig dolgoztam'. (KIEFER hasonló tartalmat tulajdonít nekik; 2006: 55.) Megfeleltethetők ellenben az egyszerű terminativitáshoz rendelhető négy tulajdonságegyüttes mindegyikével. Összegezve az egyszerű terminativitás fő jezeit: igekötővel, *x időt, x ideig* határozós szerkezettel vagy azzal egyenértékű tárgyi argumentummal jelölt időtartambeli határoltság; atelikusság, vagyis a természetes végpont hiánya; az állapotváltozás, a cselekvések fokozatos fejlődésének elmaradása. A *János elsétálgatott a kertben* mondat ezek alapján egyszerű

terminatív–atelikus helyzetet ír le, ahogy a *János egy darabig/egy órát sétált a kertben* is. Az előbbi két mondat predikátuma között az az eltérés, hogy míg a terminativitás az elsőben a lexikon, a másodikban a szintaxis szintjén van jelen. Mindkettőre igaz viszont, hogy valamilyen időtartamhatárt szabnak a cselekvéseknek, vagyis az aterminatív eseményektől való elkülönítésüknek legkézenfekvőbb eszközei a *mennyi időt? mennyi ideig?* kérdések. A *Péter olvasott/sétált* mondatok predikátumai implicit módon sem nyújtanak információt az olvasás és a séta időtartamáról, tehát aterminatívok, a *Péter olvasott egy órát* vagy a *Péter elolvasgatott* mondatokéi viszont igen, tehát terminatívok.

6. Összegzés. Írásom kiindulópontjául a delimitatív funkciójú *el-* igekötő aspektuális tulajdonságainak ellentmondásossága, az alapigében foglalt eseményszerűség zárt időhatára és ezzel egyidejűleg atelikus volta szolgált, célja pedig az igecsoport aspektuális meghatározására alkalmasabb fogalom megtalálása volt. Az atelikus–telikus oppozícióhoz társítható sajátosságaik részletes vizsgálata azt erősítette meg, hogy a két jegy nem megfelelő az azonosításukra, tehát egy olyan fogalmat kellett találnom, amely a végpont megléte, elérése avagy hiánya, el nem érése helyett más kritériumokkal is operál. Ezt a szláv aspektológia aterminativitás/terminativitás fogalmában találtam meg. Az események általános, külső és belső időbeli határoltságát jelentő terminativitást a dolgozatom megelőző felosztásokra támaszkodva három alkategóriára: az abszolút telikus, relatív telikus és egyszerű terminatív típusra osztottam. Ez utóbbit képviselik a csak időbeli határoltsággal rendelkező delimitatívumok. A végpontosság viszonylagos voltát igazoló legnépesebb igecsoportot valószínűleg a skaláris igék alkotják, amelyeknek igekötő nélküli változatai rendszeremben relatív, míg az igekötősek abszolút telikus jegyűek, de ezen a pragmatikai körülmények módosíthatnak. Meggyőződésem, hogy a táblázat tovább bővül majd, mert a terminativitás – mint tágabb és differenciáltabb situációs jegy – lehetőséget nyújt egyéb aspektuálisan kétséges esetek pontosabb besorolásához.

Kulcsszók: delimitatív igék, terminativitás, telicitás, időbeli behatároltság, végpontosság.

Hivatkozott irodalom

- AGRELL, SIGURD 1908. *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. Ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen.* Lunds Universitet, Lunds.
- BONDARKO, ALEXANDER, V. 1986. Semantika predela. *Voprosy jazykoznanija* 1: 14–25.
- BONDARKO, ALEXANDER, V. 1991. *Funkcional Grammar. A Field Approach.* John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- CARLSON, GREGORY NORMAN 1977. *Reference to Kinds in English.* University of Massachusetts, Amherst.
- COMRIE, BERNARD 1976. *Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems.* Cambridge University Press, Cambridge.

- CORRE, ERIK 2015. Preverbs in Russian: situation or viewpoint aspect? *Recherches linguistiques de Vincennes* 43/1: 97–122. <https://doi.org/10.4000/rlv.2285>
- CSIRMAZ ANIKÓ 2008. Accusative case and Aspect. In: É. KISS KATALIN ed., *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht. 159–200. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4755-8_8
- CSIRMAZ, ANIKÓ 2009. *Scales, verbs and verbal prefixes. The 9th International Conference on the Structure of Hungarian*. Debreceni Egyetem, Debrecen. http://home.utah.edu/~u0587010/Papers_files/CsirmazICSH9Final.pdf
- DICKEY, STEPHEN M. – HUTCHESON, JULIE 2003. Delimitative Verbs in Russian, Czech and Slavic. In: MAGUIRE, ROBERT A. – TIMBERLAKE, ALAN eds., *American Contributions to the 13th International Congress of Slavists. Ljubljana, 2003. Volume 1. Linguistics*. Slavica, Bloomington. 23–36.
- DICKEY, STEPHEN 2006. Aspectual Pairs, Goal Orientation and PO- Delimitatives in Russian. *Glossos* 7: 1–32.
- DOWTY, DAVID 1979. *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Reidel, Dordrecht.
- É. KISS KATALIN 2004. Egy igekötő-elmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15–42.
- FARKAS, ÁGNES-IMOLA – KARDOS, ÉVA 2018. Non-maximal event delimitation in Hungarian. *Argumentum* 14: 368–382.
- FILIP, HANA 2000. The Quantization puzzle. In: PUSTEJOVSKY, JAMES – TENNY, CAROL L. eds., *Events as Grammatical Objects. The Combined Perspectives of Lexical Semantics, Logical Semantics and Syntax*. Stanford University, Stanford. 3–60.
- FILIP, HANA 2008. Events and maximalization. In: ROTHSTEIN, SUSAN ed., *Theoretical and crosslinguistic approaches to the semantics of aspect*. John Benjamins, Amsterdam. 217–256. <https://doi.org/10.1075/la.110.10fil>
- FLIER, MICHAEL 1985. The Scope of Prefixal Delimitation in Russian. In: FLIER, MICHAEL – TIMBERLAKE, ALAN eds., *The Scope of Slavic Aspect*. Slavica Publishers, Columbus. 41–58.
- GAREY, HOWARD, B. 1957. Verbal aspect in French. *Language* 33: 91–110.
- GLOVINSKAJA, MARINA J. 1982. *Semantičeskie tipy vidovyx protivopostavlenij russkogo glagola*. Nauka, Moskva.
- HAY, JENNIFER – KENNEDY, CHRISTOPHER – LEVIN, BETH 1999. Scalar structure underlies telicity in „Degree Achievements”. In: MATTHEWS, TANYA – STROLOVICH, DEVON eds., *Proceedings of SALT IX*. Cornell University, Ithaca. 127–144. <https://doi.org/10.3765/salt.v9i0.2833>
- ISAČENKO, ALEXANDER V. 1962. *Die russische Sprache der Gegenwart. I. Formenlehre*. Niemeyer, Halle.
- JÁSZAY LÁSZLÓ 2015. A terminatív jelentés és az aspektus összefüggéséről az orosz szemlélet viszonyokban. In: HEGEDŰS IVÁN – JANURIK SZABOLCS – LACZHÁZI ARANKA szerk., *Szlávok és magyarok. Köszöntő könyv Zoltán András 65. születésnapjára*. ELTE BTK Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék – Orosz Irodalom és Irodalomkutatás, Összehasonlító Tanulmányok Doktori Program, Budapest. 129–136.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. *Az ősi magyar igekötők*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KARDOS ÉVA ALÍZ 2012. *Toward a Scalar Semantic Analysis of telicity in Hungarian*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.

- KEARNS, KATE 2007. Telic senses of deadjectival verbs. *Lingua* 117: 26–66. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2005.09.002>
- KIEFER FERENC 2006. *Aspektus és akcióminőség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KRÉKITS JÓZSEF 1979. Lexikai és grammatikai jelentésváltozások a delimitatív történetminőségű orosz igékben. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* 1979: 83–92.
- KRIFKA, MANFRED 1998. The origins of telicity. In: ROTHSTEIN, SUSAN ed., *Events and grammar*. Kluwer, Dordrecht. 197–235.
- LAKORCZYK, AGNIESZKA 2010. *Decomposing Slavic Aspect. The Role of Aspectual Morphology in Polish and other Slavic Languages*. PhD dissertation. Faculty of the USC Graduate School, University of Southern California. Los Angeles.
- MEHLIG, HANS ROBERT 1985. Aspektsemantik, Satzsemantik und Negation. In: LEHFELDT, WERNER ed., *Slavistische Linguistik* 1984. Verlag Otto Sagner, München. 174–210.
- MEHLIG, HANS ROBERT 2008. Aspect and bounded quantity complements in Russian. In: ROTHSTEIN, SUSAN ed., *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 257–290. <https://doi.org/10.1075/la.110.11meh>
- PADUCHEVA, ELENA 1996. *Semantičeskie issledovanija*. Jazyki russoj kultury, Moszkva.
- PADUCHEVA, ELENA – PENTUS, MATI 2008. Formal and informal semantics of telicity. In: ROTHSTEIN, SUSAN ed., *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 191–215. <https://doi.org/10.1075/la.110.09pad>
- PETRUKHINA, ELENA V. 2000. *Aspektual'nye kategorii glagola v ruszskom jazyke v sopostavlenii s češskim, slovackim, polskim i bolgarskim jazykami*. Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva.
- RAPPAPORT HOVAV, MALKA – LEVIN, BETH 2010. Reflections on manner/result complementarity. In: RAPPAPORT HOVAV, MALKA – DORON, EDIT – SICHEL, IVY eds., *Syntax, lexical semantics and event structure*. Oxford University Press, Oxford. 21–38. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199544325.003.0002>
- ROTHSTEIN, SUSAN 1999. Fine-grained structure in the eventuality domain. The semantics of predicate adjective phrases and be. *Natural Language Semantics* 7: 347–420.
- ROTHSTEIN, SUSAN 2004. *Structuring Events. A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Blackwell, Oxford.
- SELJAKIN, MIHAIL ALEXANDRIVICH 1961. *Funkcii i slovoobraznyje svjazi determinativno-vremennyh prstavok v ruszskom jazyke*. Nauka, Moskva.
- SZILI KATALIN 1995. *Az igekötők funkcionális szempontú vizsgálatának kérdései*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- SZILI KATALIN 2015. Az inchoativitásról a melléknévi tövű igeképzés kapcsán a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 111: 464–476.
- TATEVOSOV, SERGEJ G. 2002. The parameter of actionality. *Linguistic Typology* 6: 315–401.
- TATEVOSOV, SERGEJ G. 2015. *Akcionálnost' v leksike i grammatike. Glagol i struktura sobytija*. Jazyki Slavjanskoj Kultury, Moskva.
- TENNY, CAROL L. 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer, Dordrecht.
- VENDLER, ZENO 1957. Verbs and times. *Philosophical Review* 56: 143–160.

- VERKUYL, HENK J. 1972. *On the compositional nature of the aspects*. Reidel, Dordrecht.
- VINOGRADOV, VIKTOR V. 1947/1986. *Russkij jazyk. Grammaticeskoje ucenije o slove*. Vyssaja Skola, Moskva.

An aspectual approach to verbs of the type *eljátszogat, elénekelget*

Contributions to the concepts of telicity and terminativity

This paper discusses the contradictory nature of the aspectual features of the delimitative verbal prefix *el-* ‘away’ and the temporal boundedness of the event expressed by the base verb together with its atelic nature. As a detailed analysis of the characteristics associated with the atelic – telic opposition confirmed that the two features are unsuitable for an appropriate description, the author used the concept of terminativity of Slavic aspect studies in an attempt to identify a set of verbs in aspectual terms. In line with similar approaches, the author divided terminativity, which means the general, external and internal temporal delimitation of events, into three groups: absolute telic, relative telic and simple terminative. The latter category is comprised of events that are only bounded in time. The three terminative groups provide a powerful tool to categorise not only delimitatives but also verbs of scalar change, the largest semantic group that reveals the relative nature of telicity: their non-prefixed versions belong to the relative subgroup, whereas those with a prefix belong to the absolute telic subgroup. This categorisation may be affected by the pragmatic circumstances.

Keywords: delimitatives, terminativity, telicity, temporal boundedness, verbs of scalar change.

SZILI KATALIN
Eperjesi Egyetem

A szegmentumok bemutatása a régi magyar grammatikákban

2. rész*

5. A magánhangzók

5.1. A magánhangzó-hosszúság. A grammatikákban, ha a szerzők a hosszúságot említik, akkor a hosszú hangot egyúttal tisztábbnak is tartják: „az *i*, *o*, *u* hangokat is többnyire röviden ejtjük. Máskor viszont ékezettel látjuk el, és valamivel hosszabban és tisztán ejtjük: *í*, *ó*, *ú*” (SZENCZI 1610/2004: 85). Egy másik helyen azt írja: „Ez, a magánhangzókön lévő, a tisztább kiejtést (*prolationem clariorem*) jelző vonás (*virgula*): *á é í ó ú* gyakran egy és ugyanazon szóban többször is előfordul: *látását*, *visionem-suam*, *Vénségét*, *Senectutem-eius*, ezért nem lehet az ékezetnek (*accentus*) megszabott helyet kijelölni.” SZENCZI megjegyzése arra utal, hogy az *accentus* (szemben a latinnal vagy a franciával) a magyarban nem a hangsúly, hanem a hosszúság jele, ezért lehet egy szóban több *accentusos* magánhangzó is (BALÁZS 1978: 73).

A korabeli szerzőknek a hosszú magánhangzókval kapcsolatos megjegyzését a „tisztá” ejtésre vonatkozóan több, feltehetően együttesen fennálló okkal magyarázhatjuk. Ez a metaforikus formában megragadott érzet adódhat egyrészt abból, hogy a hosszabb ejtés miatt időben tovább hozzáférhető a magánhangzó az észlelés számára, ezért könnyebb az azonosítása. Másrészt adódhat az artikulációs tapasztalatból is. A hosszabb magánhangzók esetében ugyanis periférikusabb lehet az ejtés, azaz az artikulációs gesztus jobban megközelíti a célkonfigurációt, mivel erre több idő áll rendelkezésre (vö. LINDBLOM 1963). A magyarban minőségbeli különbség is van az *a-á* és az *e-é* között, ezek esetében nem csak az időtartam játszik szerepet az észlelésben (erre, illetve ennek a nyelvtanokban látható megjelenésére alább még kitérünk). A felső nyelvvállású *i-í*, *ü-ű*, *u-ú*, valamint a középső nyelvvállású *ö-ő*, *o-ó* párok esetében azonban lehetséges a hosszú hangzókknak a célkonfigurációt jobban megközelítő ejtése, amely akár a nyelvhelyzetben, akár az ajakműködésben, vagy akár mindkettőben megnyilvánulhat. MÁDY (2008) két beszélő elektromágneses artikulográfós vizsgálatában azt találta, hogy a középső nyelvvállásúak esetében egyértelműen eltért a nyelvhelyzet a rövid és a hosszú hangzók között (a hosszúakban magasabban helyezkedett el a nyelv a szájüregi térben), az ajakműködés azonban nem volt minden esetben erőteljesebb a hosszú hangzók ejtésekor. A felső nyelvvállású hangzók esetében azonban az eltérés csak ritkán volt szignifikáns.

Az akusztikai szerkezetből egyenes következtetést nem vonhatunk le az artikulációra vonatkozóan (vö. pl. STEVENS 1989), ennek tudatában az akusztikai

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az ELTE Tematikus Kiválósági Program „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció” elnevezésű pályázatának keretében valósult meg. Az 1. részt lásd MNy. 2021: 38–50. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.1.38>

adatok alapján óvatos megállapítások tehetők csak. Az akusztikai adatok (BOLLA 1995: 296) tendenciaszerűen mutatják a periferikusabb ejtés jeleit mind a felső, mind a középső nyelvtávolság hangzóknál.

Hozzá kell tennünk, hogy a hivatkozott vizsgálatokban a laboratóriumi helyzet túlargulázást indukálhatott, így természetesen nem vonhatók le egyértelmű következtetések a természetes élőbeszédre vonatkozóan, és különösen nem jó néhány évszázad távolából. Az időtartam és magánhangzó-minőség lehetséges kapcsolatát illetően azonban általános tendenciákról van szó, így a fenti összefüggések valószínűsíthetők.

5.2. Az *a*, *á* és az *e*, *é* párok. A két hangzópár között nemcsak hosszúságbeli különbség van, hanem más képzési jellemzőben is eltérnek. Az *e* és az *é* a nyíltságban különbözik egymástól. Az *a* és az *á* közötti eltérések egyrészt az ajakműködésben érhetőek tetten, másrészt további jegyekben is, attól függően, hogy ezt a két hangzót milyen képzési jegyekkel határozzuk meg. Ha az *a*-t alsó nyelvtávolságú /ɔ/-ként (vö. pl. BOLLA 1995; GÓSY 2004) definiáljuk, akkor a nyíltságban is eltérést találunk, ha azonban legelső nyelvtávolságú /ɒ/-ként (artikulációs adatok alapján, vö. pl. MÁDY 2008; MARKÓ et al. 2020), akkor ez a különbség nem áll fenn. Ha pedig az /a:/ artikulációs sajátosságai között figyelembe vesszük azt is, amit az /a:/ fonológiai viselkedése miatt nem szokás figyelembe venni (a fonetikai munkák többségében sem), mégpedig azt, hogy az /a:/ ejtése palatális-centrális – maga az IPA-jel is palatális hangzót jelöl, de több forrás is alátámasztja ezt, mind akusztikai, mind artikulációs megközelítésből (vö. pl. BOLLA 1995; MARKÓ et al. 2020) –, akkor a nyelv vízszintes helyzetében is eltérést találunk az *a* és az *á* között. MARKÓ és munkatársai (2020) artikulációs adatai (9 beszélő, elektromágneses artikulográfia) alapján a jelen tanulmányban az *a*-t az *á*-val azonos, azaz legelső nyelvtávolságú /ɒ/-ként tartjuk számon és jelöljük. (Az *á* vízszintes nyelvhelyzete a jelölése egyöntetű /a:/ volta miatt itt irreleváns.)

A grammatikákban természetesen az *a* /ɒ/ az *á*-val (/a:/) van párba állítva, és ekkor a szerzők az /ɒ/-t mint valamiféle tompa hangzású hangot jellemzik. *Sonus obscurus* 'homályos hangzás', írja SZENCZI (1610/2004: 83), KOMÁROMI (1655/2008: 77) és RÉVAI (1803 passim). Ezt a benyomást más szerzők *depressus* 'nyomott', *obscurus et profundus* 'homályos és mély' (SAJNOVICS 1771/1994: 47) jelzővel illetik. Azt is megjegyzik, hogy a hang inkább az *o*-hoz (/o/) közelít: *ad o accedens* 'az *o*-hoz közelítő' (SAJNOVICS 1771/1994: 47), *cum o mixtum* 'o-val kevert [hangzás]' (SZENCZI 1610/2004: 83). Ezzel szembeállítva az *á* /a:/ éles, tiszta hangzásként jelenik meg: *pronuntio clara* 'tiszta ejtés' (SAJNOVICS 1771/1994: 47), *sonus clarus* (SZENCZI 1610/2004: 83; KOMÁROMI 1655/2008: 77), *acutus* 'éles' (RÉVAI 1803: 70). Az *acutus* jelentése lehet 'éles ékezettel ellátott is' (lásd később). Az *á* /a:/ esetében ismét találkozunk egy képzésre utaló megjegyzéssel, azzal, hogy tátott szájjal ejtendő: *ore apertiore* 'tátottabb szájjal' (SZENCZI 1610/2004: 83), *iol fel tátott Báual kell ki mondani, mint ez igheben, Bárán'* (DÉVAI BÍRÓ 1549: A3r).

Az *e* /ɛ/ és az *é* /e:/ esetében hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy az *e* esetében példaszó híján sokszor nem tudni, milyen nyelvtávolságú *e*-re gondolnak

a szerzők. Mivel a nyílt *e /ε/* és a középzárt *ë /e/* különbségét hagyományosan nem jelölte a helyesírás, nagyon kevés esetben térnek ki rá a leírásokban. A kivételhez tartozik GELEJI (1654: A7): „Az accentufok között is felette szükséges volna az acutufokat a gravifoktól, fő-képpen az *e* vocalis felett meg-különböztetni, mert a'nak a' Magyar nyelvben [...] nagy ufuja vagyon, mint [...] ezekből a szotj[kákból] meg-tetfzik: *ég, ardet* [lángol], *ég, coelum* [menny], *èl, vivit* [létezik], *él, acies* [vmi éle] [...] Mellyeket magam sem diftingvalhattam, nem lévén gravifos *e*-k, hanem tjak. acutufokkal kellett mindeniket fignalom. Ezt a szót: *emlekezet*, a' Fel-földiek így szoktál pronuncialni: *Emlékezet*, mellyről őket mindjárt meg-ísmérhetni, mint az Effraimitakat a' Sibolethről.” (GELEJI szövegében az acutus accentusszal jelölt *é* a hosszú nyílt *e /ε:/* jele, a gravisszal jelölt pedig a hosszú középzárt *ë*, vagyis az *é /e:/*. A Felföld a palóc nyelvjárasterületre utal, l. JUHÁSZ 2018: 328–329.)

Az *e /ε/* tehát az *a*-hoz (*/v/*) hasonlóan az *obscurus* 'homályos' jelzöt kapja (KOMÁROMI 1655/2008: 77; RÉVAI 1803 passim). Az *é /e:/* hangzása pedig *sonus clarus* 'tisza hangzás' (SZENCZI 1610/2004: 83; KOMÁROMI 1655/2008: 77), *sonus acutus* 'éles' (RÉVAI 1803 passim). RÉVAI szerint az *é /e:/* hangzása az *e*-vel (*/ε/*) ellentétben az *i*-hez (*/i:/*) közelít. SZENCZI (1610/2004: 77) ezzel szemben úgy véli, hogy az *é /e:/* *ore apertiore* 'tátottabb szájjal' ejtendő, mint az *e /ε/*.

Összegezve: az *a /v/* és az *e /ε/* valamiféle *obscurus* (homályos) benyomást tesz, míg párjuk, az *á /a:/* és az *é /e:/* éles, tiszta hangzású, az *á /a:/* (egy szerzőnél az *é* is) nyitottabb szájjal ejtendő hang. Az *a*-t és az *é*-t a nyelvállásban szomszédos hangokhoz képest is igyekeznek elhelyezni az *a*-t az *o /o/*, az *é*-t az *i /i/* felől határozva meg.

Fonetikai szempontból közelítve meg ezeket a leírásokat, a „tisza” hangzás ismét visszavezethető lehet az időtartambeli különbségre, a „homályos” jelző pedig az ezzel való oppozícióba állítást szolgálhatja. Az *a-á* és az *e-é* párba állításában a fonológiai és az erre épülő helyesírási tapasztalat vezérli a szerzőket, ez lehet az oka annak, hogy SZENCZI az artikulációra vonatkozóan ugyanazt a viszonyt tételezi az *e* és az *é*, mint az *a* és az *á* között. Ezen túlmenően a téves analógiában szerepet játszhat az a tényező is, hogy a magánhangzók képzési sajátosságait introspektív módon igen nehéz megfigyelni, mivel nincs érzékelhető akadály a toldalékcsoában (a mássalhangzókkal ellentétben), és nem kapunk jól megfigyelhető és összehasonlítható taktilis visszajelzéseket (ASHBY 2011).

5.3. A kettőshangzók. A kettőshangzók alatt a grammatikák két típust tárgyalnak: egyrészt a *V + i* kapcsolatokat, másrészt az *ö*-t (*/ø/*) és az *ü*-t (*/y/*).

Az *i* utótagú, diftongusnak nevezett kapcsolatok írásmódja különböző, hol *i*, hol *y*, hol *j* a betűjele. (Ennek helyesírás-történeti előzménye az, hogy a latin nyelvben az *i* és *a* *j* komplementer disztribúcióban álló allofónok, nem külön fonémák voltak, így az írásban is az *i* és *a* *j* csupán grafémaváltozatoknak tekinthetők. A magyar helyesírásban az *i* és *a* *j* viszonyáról l. KOROMPAY K. 2018). PERESZ-LÉNYI így sorolja fel ezt a csoportot: „...*ij*, mint *fzij*, ugyanígy *ay, ey, őy, oy*, mint *Haytok, Projicio, Eytek, facio cadere, Rőytem, Abscondo, Foytom*. Ezeket *j*-vel is lehet írni, és gyakrabban is írják így” (1682/2006: 47). Előtte megjegyezte, hogy „Az *Y* kevesebb joggal magánhangzó, hiszen a mássalhangzókkal nem alkot úgy szótagot, mint például a Hieronymus névben” (1682/2006: 47). Ebből arra követ-

keztethetnénk, hogy ezt a csoportot csak az *i*-s írásmód miatt tekintette két magánhangzó kapcsolatának. Ezt erősíti TSÉTSI véleménye is, aki szerint „világos, hogy az *ay*, *ey*, *oy*, *uy* nem kettőshangzó. Hibásan írják tehát így: *Nyáy*, *fejtem*, *boytos*, *suytom*; holott így kellene: *nyáj*, *fejtem* stb.” (1708/2009: 22).

Ennek viszont ellene látszik mondani SZENCZI, aki a valóságos diftongusok közé számította ezeket, az *y*-nal jelölt hang hangzását pedig az *i* és a *j* között határozta meg: „A kettőshangzóknak és a hármashangzóknak az *y* hangzása az *i* és a *j* között van (*sonum medium habet inter i et j*), mint *Sayto*, prelum, *Gyüytő*, *cumulans*” (1610/2004: 91).

Abban, hogy a *V + i*-vel jelölt kapcsolatok nem diftongusok, egyetérthetünk TSÉTSI véleményével, a szerzők által felsorolt példák alapján is. Ahogyan KASSAI (1982 és máshol) és SIPTÁR (2015 és korábban több helyen) megfogalmazza, fonológiai értelemben nincs rá ok, hogy ezeket a kapcsolatokat diftongusnak tartssuk. Mivel a fonetikai sajátosságok az /i/ magánhangzó és a /j/ approximáns között sem térnek el jelentős mértékben, sem artikulációs, sem akusztikai téren, így a diftongusbeli félmagánhangzó és az approximáns mérhető különbségére sem számíthatunk. (Itt érdemes visszautalni arra, hogy SZENCZI a szóban forgó elemet az *i* és *j* közötti hangzásúnak tartja, kérdés azonban, hogy ez hogyan ragadható meg.) Ennélfogva a fonológiai mintázatokra kell hagyatkoznunk, például arra, hogy a *nyáj* és a *szij* szó *-vAl* toldalékos alakja *nyájjal*, *szíjjal* és nem **nyájval*, *szíjval*, amiből az következik, hogy az említett szó utolsó szegmentuma mássalhangzó, azaz nem lehet magánhangzós szegmentum, két artikulációs célt mutató diftongus második eleme, hiszen a magánhangzóra végződő tövek *-vAl* raggal történő toldalékolása eltér a mássalhangzóra végződő tövektől.

Míg a *V + i*-vel jelölt kapcsolatok esetében vita van a korabeli szerzők között (l. még VÉRTES O. 1980; KASSAI 2003), addig az *ö*-t (/ø/) és az *ü*-t (/y/) majdnem minden szerző diftongusnak tartja, és nem csak a német helyesírásból származó *o + e*, *u + e* írásmód miatt. (A németben az *e* csak az *o*-tól, *u*-tól való eltérést jelölte, mellékjel helyett betűkapcsolattal. A magyar helyesírásbeli történetükre l. KOROMPAY K. 2018). A grammatikákban szinte egyöntetű vélemény, hogy ezek valóban kettőshangzók, TSÉTSI is, aki (mint láttuk) a *V + i* kapcsolatot nem tartotta diftongusnak, az *ö*-t, *ü*-t igen. SZENCZI (1610/2004: 89) a hangzását is meghatározta: „Az *ö* kettőshangzót az ajkak kerekítésével ejtjük, hangzása az *e* és az *o* között van.” SZENCZI a két csoport találkozásakor hármashangzókat feltételezett a magyarban: „Hármashangzók az *öy* és az *üy*, mint *Böyt*, *ieium*, *Gyüytöm*, *cumulo*, *congrego*...” (1610/2004: 91). Kivételt képez KOMÁROMI, aki grammatikája előszavában leszögezi, hogy a magyarban nincsenek kettőshangzók. Az *o* /o/ és az *e* /ɛ/ találkozásából létrejött *ö* /ø/ elképzelése azonban nála is megjelent: „Az *ö* hangzása *o*-val keveredett *e*, mint *görög*, *Graecus*” (1655/2008: 75). SAJNOVICS pedig arról ír, hogy az *o*-hoz (/o/) és az *u*-hoz (/u/) viszonyítva az *ö* /ø/ és az *ü* /y/ kemény hangzású: „Ha a magyarok az *o* és az *u* hangokra két pontot tesznek, ez kemény (*durus*) és sajátosan magyar hangértéket jelöl” (1771/1994: 41).

Az *ö* /ø/ és *ü* /y/ diftongusnak tételezése egyértelműen az íráshagyományra megy vissza, hangtani értelemben semmilyen nyoma nincs annak, hogy itt valóban olyan magánhangzókról lenne szó, amelyeknek a kiejtése közben megvál-

tozik az artikulációs konfiguráció (két eltérő artikulációs cél lenne). A szerzők a betű-hang-fonéma hármasság fogalmi szétválasztásának hiányában tételezik diftongusnak a szóban forgó magánhangzókat a betűkapcsolat, illetve a mellékjeles betű írásképe alapján. Az *ö*-nek az *o* és *e* keverékéből való levezetése feltehetően arra utal, hogy az /ø/ az /o/-hoz hasonlít abban, hogy középső nyelvállású és ajakkerékítéses, míg az /ɛ/-hez az elől képzettség tekintetében, így *e* képzési jegyek együttese talán jobban hozzáférhetővé tette a szegmentum ejtését (hasonlóképpen az /y/-nél is, amely pedig az /u/ felső nyelvállású és kerekített voltát egyesíti az /ɛ/ elől képzettségével). Ugyanakkor meglepő az a jellemzés, amely szerint ezek a hangzók „kemény”-ek volnának, holott a palatális hangzókat (mint láttuk) a magas frekvenciájú második formánsuk miatt lágynak szokták tartani.

Összegezve: a *V + i* betűkapcsolatot a legtöbbször *V + j* hangkapcsolatnak tartják, az *i*-t vagy *y*-t pedig csak pedig írásváltozatnak, kivéve SZENCZIT, aki a hangértékét átmenetnek tartotta az *i* magánhangzó és a *j* mássalhangzó között. Az *ö* és *ü* esetében többnyire valódi kettőshangzót tételeznek fel. Még azok is, akik ezeket monoftongusnak tartják, az *o*, illetve *u* és az *e* közötti hangzásról írnak, ami keménynek jellemezhető. Ez utóbbira nem találtunk magyarázatot. További kérdés, hogy ezekben a vélekedésekben mi a percepciók benyomása, és mekkora szerepe van az írásképi sugallatának.

6. A terminológiai rendszer. A művekben nem beszélhetünk kiforrott, egységes, rögzített, szinonimák és poliszémák nélküli terminológiáról. A látszólagos tarkaság mögött azonban egységes gondolati irányok és hasonló kategorizálás rejlik, amely kategóriákat szinonim terminusokkal jelölnek a szerzők. Ez a helyzet teljesen egybevág azzal, amit más, a latin grammatikából hiányzó magyar nyelvi jelenségek, nyelvi elemek kategorizálása és megnevezése terén lehet tapasztalni. (Részletes elemzését I. C. VLADÁR 2004.)

A laza terminológia tehát hasonló fogalmi rendszerezést, kategorizálást takar. A legtöbb elemzett hangcsoport esetében azt látjuk, hogy valamilyen fontos jellemző mentén párokba szerveződnek a kategória tagjai.

A sibilusnak nevezett csoport tagjai a hangzás vékony, éles vagy tompa, sűrű, egyenetlen benyomása szerint rendeződnek el: az *sz* /s/ vékony, éles; az *s* /ʃ/ sűrű, tompa, egyenetlen; a *z* /z/ vékony, gyenge; a *zs* /ʒ/ igen sűrű, igen tömött; a *c* /tʃ/ vékony; a *cs* /tʃ/ igen sűrű. A központi elem az *s* /ʃ/, amely az *sz*-szel /s/ és a *zs*-vel /ʒ/ is szembe van állítva, a *c* /tʃ/ pedig a *cs* /tʃ/ párja.

A nem palatális és a palatális hangzók a kemény (*g* /g/, *t* /t/, *l* /l/, *n* /n/) és a lágyabb hangzás (*gy* /j/, *ty* /c/, *ly* /k/, *ny* /ɲ/) különbsége mentén rendeződnek párokba.

Az *a* /ɒ/, *e* /ɛ/ és az *á* /a:/, *é* /e:/ az éles, tiszta (*á*, *é*) és a homályos (*a*, *e*) hangzás mentén rendeződnek párokba, a tiszta hangoknál ezek képzését, a száj nagyra nyitását is említik.

A diftongusnak nevezett csoport egyik felében, a *V + i* esetében a második tag magánhangzó vagy mássalhangzó jellege a kérdés. A csoport másik felében, az *ö* /ø/, *ü* /y/ esetében a hangzást az *o* /o/, illetve *u* /u/ és *e* /ɛ/ hangzása között határozzák meg, de itt felmerül az írásképi lehetséges befolyásoló szerepe.

7. A terminológia eredete. A terminusok feltárása az európai fonetika történetének kezdetére nyúlik vissza, és részletezésére nem vállalkozik ez a munka, csak néhány szempontot vet fel. Az antik görög és nyomában latin fonetika többnyire nem artikulációs kiindulással, hanem auditív benyomások alapján írta le a hangokat. A klasszikus európai grammatika nem hozott létre olyan zárt és letisztult rendszert, mint az óind PĀNINI vagy az arab grammatikusok (ROBINS 1999).

A *densus* 'tömött, sűrű' terminus eredete talán arra az ógörög mássalhangzó-szembeállításra megy vissza, ahol a *psila* 'csupas', *spiritus asper* (hehezet) nélküli, azaz *leves* 'könnyű' hangzók (*p, t, k /p t k/*) voltak szembeállítva a *spiritus asper* ellátott sűrű hangokkal (*ph, th, kh /p^h t^h k^h/*). DIONÜSZIOSZ THRAX i. e. első századi grammatikájában (a terminusokat latin megfelelőikkel idézve) a szókezdő hangzó lehetett hehezetes (*spiritus asper*) és hehezet nélküli (*spiritus lenis*). Az *acutus* 'éles' és a vele ellentétbe állított *gravis, obtusus* 'tompá' eredete az ógörög nyelv tonális hangsúlyára vezethető vissza, ahol a hangsúlyos szótagot magasabb hangfekvésben ejtették (mindezekről SZABÓ 1981: 148). Hogy ezeknek a terminusoknak a magyar hangok leírására való alkalmazása hogyan és milyen közvetítéssel történt, további tisztázást igényel.

Könnyebben megfogható az *á-a, é-e* esetében alkalmazott *clarus-obscurus* terminuspár esete. Ez a terminológiai megkülönböztetés ugyanis a latinizált héber grammatikákban köszön vissza, ahol a bibliai héber magánhangzók egy csoportjának kiejtését így különböztették meg. A jezsuita BELLARMINUS püspök népszerű héber nyelvtanító könyvében (1585), amellyel feltehetően például PERESZLÉNYI is találkozott (STRBIK 1999), a *cametz*, vagyis a hosszú *á* (*a longum*) *obscure, collecto ore pronunciat* 'homályosan, összezárt szájjal' ejtendő), a *patach*, vagyis a rövid *á* (*a breve*) *clarissime aperto ore* 'igen tisztán, nyitott szájjal' ejtendő. Hasonlóan a *zere*, vagyis a hosszú *é* (*e longum*) *obscure* 'homályosan', a *segol*, vagyis a rövid *e* (*e breve*) *clare* 'tisztán' ejtendő.

Bár a magyar szerzők sokszor hivatkoznak a héber mintára, néha keverednek a dolgok. SZENCZINél például a *patach-cametz, saegol-zere* felosztás fordítottját látjuk: „Az *a-t* és az *e-t* bizonyos esetekben a héber *Patach* ill. *Saegol* hangokhoz hasonlóan tisztán és nyitottabb szájjal (*clare et ore aperto*) ejtjük, és többnyire éles ékezettel látjuk el [vagyis *á* és *é*]. [...] Máskor pedig az *a-t* úgy ejtjük, mint a [héber] *Cametz* hangot, zártabban, mintegy az *o-val* keverve, és az *e-t* úgy ejtjük, mint a [héber] *Zere* hangot” (1610/2004: 83). Erre a keveredésre már a SZENCZI-fordítás héber részét gondozó KOLTAI KORNÉLIA is felhívta a figyelmet (1610/2004: 435). Véleménye szerint a szerzők héber ismeretei nem voltak mindig szilárdak, vagy a héber kiejtésnek is lehettek területi változatai, ahogy fentebb a latinnál láttuk.

8. Összefoglalás. A kutatási kérdésekre visszatérve, a következőket állapítjuk meg.

1. A szerzők a magyarországi latin kiejtésből hiányzó vagy attól eltérő hangokra koncentrálnak.

2. A terminológia percepciók alapon, a hangok által keltett benyomásokat írja le, metaforikusan. A terminológián belül többnyire van egy fontos ellentét, amelynek a mentén párokba szerveződnek a hangok.

3. Egységes terminológia helyett inkább hasonló gondolkodási irányok és kategorizálás rajzolódik ki, amely változatos megnevezésekkel, szinonim és polyszém terminológiával jelenik meg.

4. A modern fonetikai és fonológiai ismeretek több tekintetben alátámasztják a korabeli szerzők auditív alapú megfigyeléseit, ugyanakkor a vizsgált művekben több esetben egyértelmű az íráskép elsődlegességének hatása az auditív benyomással szemben. A betű, a fonéma és a beszédhang fogalmi kategóriája egybeesik, és ezek viszonya – a korszak ismereteinek megfelelően – nem világos. A korszakban használatos terminológia egy része a maga metaforikus elnevezéseivel a mai napig él a szaktudományban és/vagy a tudományos ismeretterjesztő irodalomban, mint például a *szibiláns* vagy a *lágymássalhangzó* kifejezések.

5. A magyar szerzők szóhasználatának eredete valószínűleg az antik görög-latin hagyomány által használt, már ott sem kidolgozott terminuskészlet átértelmezése a magyarra. Bizonyos esetekben a latinizált héber grammatikák hatása is kimutatható.

Kulcsszók: korai magyar grammatikák, akusztikai és artikulációs fonetika, fonetikai terminológia, fonetikatörténet, magyar szegmentumok.

Források

- BELLARMINUS, ROBERTUS 1585. *Institutiones linguae Hebraeicae*. Romae.
- DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS 1549. *Orthographia Vngarica*. Craccouiae.
- DIONYSIUS THRAX i. e. 1. sz./1883. *Ars grammatica*. Edidit GUSTAVUS VHLIG. Teubner, Lipsiae.
- GELEJI KATONA ISTVÁN 1645. *Magyar grammatikátska*. Gyulafejérvárat.
- KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY 1655/2008. *Hungaria Illustrata. A magyar nyelv magyarázata*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, szerk. ZSILINSZKY ÉVA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KÖVESDI PÁL 1686/2010. *Elementa Lingvae Hvngaricae. A magyar nyelv alapjai*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, szerk. ZSILINSZKY ÉVA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 232. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PERESZLÉNYI PÁL 1682/2006. *Grammatica Lingvae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, szerk. ZSILINSZKY ÉVA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- RÉVAI MIKLÓS 1803. *Antiquitates*. Trattner, Pest.
- SAJNOVICS JÁNOS 1771/1994. *Demonstratio*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, szerk. SZÍJ ENIKŐ, ELTE, Budapest.
- SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1604. *Dictionarium LatinoUngaricum*. Norimbergae.
- SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1610/2004. *Novae grammaticae Ungaricae. Új magyar nyelvtan*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, szerk. ZSILINSZKY ÉVA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

- TÓTFALUSI KIS MIKLÓS 1697. *Ratiocinatio*. Claudiopoli.
- TSÉTSI JÁNOS 1708/2009. *Observationes Orthographico-grammaticae. Helyesírási-grammatikai megjegyzések*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, a bevezető tanulmányt írta KOROMPAY KLÁRA, szerk. Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 230. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- ASHBY, PATRICIA 2011. *Understanding phonetics*. Hodder Education, London.
- BALÁZS JÁNOS 1978. Szenci Molnár Albert és az európai nyelvtudomány. In: CSANDA SÁNDOR – KESERŰ BÁLINT szerk., *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz*. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4. JATE, Szeged. 67–75.
- BOLLA KÁLMÁN 1980. *Magyar hangalbum*. Magyar Fonetikai Füzetek 6. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- BOLLA KÁLMÁN 1995. *Magyar fonetikai atlasz. A szegmentális hangszerkezet elemei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- CHARLES, SHERMAN – LULICH, STEVEN M. 2019. Articulatory-acoustic relations in the production of alveolar and palatal lateral sounds in Brazilian Portuguese. *The Journal of the Acoustical Society of America* 145: 3269–3288. <https://doi.org/10.1121/1.5109565>
- ÉDER ZOLTÁN 1989. Sylvester grammatikájának utóéletéről. *Magyar Nyelvőr* 113: 385–396.
- FASTL, HUGO – ZWICKER, EBERHARD 2006. *Psychoacoustics. Facts and models*. 3rd edition. Springer, Berlin.
- FLUDOROVITS JOLÁN 1937. *A magyar nyelv latin jövevényszavai*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/12. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 29. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 249–270.
- GÓSY MÁRIA 1989. *Beszédészlelés*. Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes 2. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- GÓSY MÁRIA 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GRÁCZI TEKLA ETELKA 2012. *Zörejhangok akusztikai fonetikai elemzése a zöngésségi oppozíció függvényében*. PhD-értekezés. ELTE, Budapest.
- GRÁCZI TEKLA ETELKA – KREPSZ VALÉRIA 2018. Intervokális réshangok akusztikai szerkezete tinédzser- és felnőttkorban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 18/1: 1–19. <http://doi.org/10.18460/ANY.2018.1.003>
- HARRINGTON, JONATHAN 2010. Acoustic phonetics. In: HARDCASTLE, WILLIAM J. – LAVER, JOHN – GIBBON, FIONA E. eds., *The handbook of phonetic sciences*. Second edition. Wiley–Blackwell, Oxford. 81–129.
- JOHNSON, KEITH 2003. *Acoustic and Auditory Phonetics*. Second edition. Wiley–Blackwell, Malden (MA).
- JUHÁSZ DEZSŐ 2018. A nyelvjárások történetéből. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 29. Tinta, Budapest. 314–349.

- KASSAI ILONA 1982. A magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 395–397.
- KASSAI ILONA 2003. A diftongus-vita. In: HUNYADI LÁSZLÓ szerk., *Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 37–42.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1961. *A magyar affrikátságelmélet*. Nyelvtudományi Értekezések 27. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOCHETOV, ALEXEI – LOBANOVA, ALEVINA 2007. Komi-Permyak Coronal Obstruents: Acoustic Contrasts and Positional Variation. *Journal of International Phonetic Association* 37: 51–82. <https://doi.org/10.1017/s0025100306002805>
- KOROMPAY ESZTER 2021. Szóvégi s-ezés a magyarországi latin kiejtésben. In: HRENEK ÉVA – JANI-DEMETRIOU BERNADETT – KOROMPAY ESZTER – POMÁZI BENCE szerk., *Tanulmányok a 14. Félúton konferencia előadásaiból*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 37–51.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 29. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 83–98.
- LAWSON, E. – STUART-SMITH, J. – SCOBIE, J. M. – NAKAI, S. 2018. *Seeing Speech. An articulatory web resource for the study of Phonetics*. University of Glasgow. 19th August 2020. <https://www.seeingsspeech.ac.uk>
- LINDBLOM, BJÖRN 1963. Spectrographic Study of Vowel Reduction. *The Journal of the Acoustical Society of America* 35: 1773–1781. <https://doi.org/10.1121/1.1918816>
- MADDIESON, IAN 1997. Phonetical universals. In: HARDCASTLE, WILLIAM J. – LAVER, JOHN eds., *The Handbook of Phonetic Sciences*. First edition. Blackwell, Oxford. 619–639.
- MÁDY KATALIN 2008. Magyar magánhangzók vizsgálata elektromágneses artikulográffal normál és gyors beszédben. *Beszédkutatás* 2008: 52–66.
- MAGDICS, KLÁRA 1965. *A magyar beszédhangok akusztikai szerkezete*. Nyelvtudományi Értekezések 49. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MARKÓ ALEXANDRA 2017. Hangtan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Osiris Kiadó, Budapest. 75–206.
- MARKÓ ALEXANDRA – BARTÓK MÁRTON – CSAPÓ TAMÁS GÁBOR – GRÁCZI TEKLA ETELKA – DEME ANDREA 2020. Magánhangzók eltérése a hangsúly függvényében – artikulációs és akusztikai adatok. Előadás a Beszédkutatás/Speech Research 2020 konferencián. Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2020. dec. 14–15.
- NÁDASDY ÁDÁM – SIPTÁR PÉTER 1994/2016. A magánhangzók. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42–182. Digitális kiadás 2016: <https://doi.org/10.1556/9789630598033>
- ROBINS, ROBERT HENRY. 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris Kiadó – Tinta Kiadó, Budapest.
- SHADLE, CHRISTINE H. 1989. Articulatory-acoustic relationships in fricative consonants. *VSSP Technical Report 89/TR3*. University of Southampton, Southampton.
- SIPTÁR PÉTER 1994/2016. A mássalhangzók. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 183–272. Digitális kiadás 2016: <https://doi.org/10.1556/9789630598033>

- SIPTÁR PÉTER 2015. *Kis magyar fonológia. Válogatott karcolatok*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- STEVENS, KENNETH N. 1989. On the quantal nature of speech. *Journal of Phonetics* 17/1–2: 3–45.
- STEVENS, KENNETH N. 1998. *Acoustic Phonetics*. MIT Press, Cambridge (MA).
- STEVENS, KENNETH N. 2000. Diverse acoustic cues at consonantal landmarks. *Phonetica* 57: 139–151. <https://doi.org/10.1159/000028468>
- STRBIK ANDREA 1999. *Héber nyelvtanok Magyarországon*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, Budapest.
- SZABÓ ÁRPÁD 1981. A nyelv leírásának kibontakozása a görögöknél. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 13: 137–161.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1980. *A magyar leíró hangtan története az újgrammatikusokig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- C. VLADÁR ZSUZSA 2005. *A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WRIGHT, RICHARD – FRISCH, STEFAN – PISONI, DAVID B. 1996–1997. *Speech Perception. Research on Spoken Language Processing. Progress Report No. 21*. Indiana University, Bloomington.

Presentation of segments in old Hungarian grammars

Early Hungarian grammars and the Hungarian grammatical literature written in Latin contain numerous descriptions related to the Hungarian inventory of segments as a whole, or in the context of individual phonemes. One of the purposes of this paper is to present the terminology that grammar authors used to characterize the Hungarian segment inventory. The study also examines the origin and variations of the terminology in the works of the individual authors, as well as the contemporary assumptions about the set of segments, their articulation and the psychoacoustic image they evoke. Another purpose of the paper is to study how the results of modern experimental phonetics can correlate with the metaphorical descriptions applied by the early grammarians, and what kinds of articulatory-auditory experiences supported by experimental data may have led to the development of the terminology used for the characterization of segments.

Keywords: early Hungarian grammars, acoustic and articulatory phonetics, phonetic terminology, history of phonetics, Hungarian segments.

C. VLADÁR ZSUZSA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

MARKÓ ALEXANDRA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
MTA–ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoport

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyar számlálószókról

A számlálószó egyes nyelvekben (például egyes sino-tibeti, thai, ausztronéz, maja nyelvekben) külön szófaj, másokban (például a magyarban) a főneveknek szintaktikailag többé-kevésbé elkülönülő és jelentésében is jellegzetes („egyedestítő”, „individualizáló”) alosztálya. Legtipikusabban „elvon” determinánsok (számnevek, mutató névmások) és „konkrét” jelentésű főnevek (legtipikusabban anyagnevek) között jelennek meg, de előfordulhatnak más szerkezetekben is (például *ez a szál rózsza, egy szál rózsza, egy rózsaszál, a rózsza szálja*). Ha a jellegzetes szóosztály elkülönülését szintaktikai viselkedése alapján nem is lehet pontosan megállapítani, jellegzetes számlálósói pozíciók mindenképpen léteznek. A magyar számlálósók első elemzője HADROVICS LÁSZLÓ volt (1969: 46, 148; 1992: 134–135, 181–184). KLEMM ANTAL „mértékjelölő főneveknek jelzőül való használata” címszó alatt tárgyalta őket (1940: 303). ÁGOSTON MIHÁLY az általa halmazneveknek nevezett szóosztályokon belül mértékneveknek nevezte a számlálószókat, több típusukat különböztette meg, s a velük alkotott szerkezeteket is külön vizsgálta (1993; Ágoston a halmaznevekkel a melléknévek szófajába sorolta). A magyar nyelv leíró nyelvtanaiban számlálósók expliciten nem szerepelnek, a szinkrón magyar nyelvi szakirodalomban szórványosan *mértéknév, mértékszó, mennyiségsszó*, újabban *osztályozósszó, osztályozó* néven tárgyalják őket.

A számlálószó az angol *classifier* (korábban *measure word* és *numeration*), kínai *liàng-cí* stb. műszók magyar megfelelője. A magyar terminus az 1950-es évektől elsősorban az orientalisták körében terjedt el (egy korai említése: FODOR 1958: 367). A számlálósókról alapvető tanulmány KEITH ALLANÉ (1977), s a témakör vizsgálata a kognitív nyelvészet keretében is ígéretesen folytatódik (például SENFT 2007: 681–682; korábbi átfogó, alapos, ám sajátos szemlélettel megírt monográfia: AIKHENVALD 2003). Az új évezredben a számlálósók nemcsak az elméleti nyelvészetben nyertek jelentőséget, hanem a lexikográfiában is: egy meglehetősen alapfokú, de rendkívül igényes újabb angol–kínai szótár már a szócikkekben külön feltünteti a kínai főnevek számlálószóit (YUAN–CHURCH 2006).

Vegyünk példának egy főnévi csoportot: *ez a három szelet ízletes kenyér*. Ebben az úgynevezett determinánsok (*ez* mutató névmás, *a* névelő, *három* számnév) a főnévi csoport lehetséges jelöltjeit korlátozó grammatikai egységek. Azt szabályozzák, hogy a főnévi csoportban levő leírást milyen módon kell a valóságra vonatkoztatni. A *szelet* számlálószó állhat a mutató névmás és névelő (*ez a szelet kenyér*), továbbá a számnév (*három szelet kenyér*) után is. Mindenesetre figyelemre méltó az alapvető determináns – számlálószó – melléknévi jelző – főnév sorrend.

A számlálósók egyik fő csoportja az osztályozóké, amelyek a főneveket az általuk jelölt entitás típusa szerint, a másik fő csoport, a mérőké pedig a mennyiség terminusaiban specifikálják. Ezeket gyakran további, hasonló szerkezetekben megjelenő szók egészítik ki. A mérő számlálósók megelőzik az osztályozókat, utóbbiak megjelenését

az előbbiekből származtatják. A mérő számlálósók közé sorolhatók a legkülönbözőbb szállítóeszközöket, tartályokat, adagokat és adagolókat jelölő szók (például *kanál, láda, szekér, falat*), amikor mennyiséget jelölnek, valamint a mértékeket jelölő szók. Például a gyümölcsöt jelölő *szőlő* szó az *egy szem / fürt / puttony / kiló szőlő* kifejezésekben szerepel, ugyanez a polyszém szó növényfaj értelmében az *egy fajta szőlő*, földterület értelmében az *egy hektár szőlő* kifejezésben van jelen. A számlálósók szakirodalmában a műszóhasználat a szócsoport, szófaj heterogén összetétele, a nem egészen világos, átmeneti esetek miatt egyelőre nem rögzült.

A világ nyelveiben általában van számlálósó, azonban a különböző nyelvek különböző mértékben hajlamosak számlálószórendszerek kiépítésére. A japán osztályozóké például jelentős részben átvétel a kínaiából (*nin* embereket, *hiki* állatokat, *wa* madarakat, *ko* darabszerű, *hon* hosszúkas, *mai* széles, lapos dolgokat jelölő főneveknek számlálósói stb.).

A jelen vázlatban nem érintem egy számlálószórendszer kiépülésének általános feltételeit, a nyelvtani számmal való összefüggését, a számlálósó használatának kötelező vagy fakultatív jellegét, a számlálósóval ellátott főnevek tulajdonságait stb. Nyelvtipológiai szempontból röviden annyi állapítható meg, hogy a számlálósók megjelenésének az adott nyelv agglutináló jellege nem kedvez (leginkább izoláló nyelvekben hajlamosak megjelenni), nem kedvez továbbá a nyelvtani nem és nyelvtani szám érvényesülése, a morfológiailag (esettel, prepozícióval) jelölt partitívuszos szerkezet megléte sem. A magyar nyelv agglutináló jellege, a nyelvtani szám megléte egyértelműen határt szab a számlálószórendszer kiépülésének.

Az európai nyelvekben általában a 'darab' jelentésű szó megvan, de alig van további osztályozó számlálósó (bár például a 'fej' jelentésű szók gyakran még Európa nyelveiben is gyakran számlálósók), a magyar nyelv dimenziók szerint osztályozó, belső fejlődésnek tulajdonítható *darab, szál* és *szem* rendszere kivételes. Ez a rendszer számlálósókban gazdagabb nyelvekben is fontos részrendszer (KICSÍ 2007: 41–45). Az osztályozó számlálósók elsősorban Délkelet-Ázsia nyelveire jellemzőek, számuk egy-egy nyelvben itt több tucat, egyes közlések szerint annál is több, akár száz is lehet. YUAN BOPING és SALLY K. CHURCH népszerű kínai–angol és angol–kínai szótárának függeléke 84 nominális számlálósót tart számon (2006: 157–163), magyarul érdekes KÉKESI LÁSZLÓ thai–magyar és magyar–thai szótárának függeléke, amely a főbb thai számlálósókat ismerteti, 2003: 515–517).

Más areákban az osztályozó számlálósók már ritkábbak, de Irán térségében, Új-Guineában, Óceániában, szórványosan Amerikában, továbbá ritkán ugyan, de Afrikában és Ausztráliában is előfordulnak (AIKHENVALD 2003). Európában a magyaron kívül elsősorban török nyelvekben, a Volga–Káma-vidék areájának nyelveiben vannak, ugyancsak viszonylag szegényes rendszert képezve osztályozó számlálósók.

Érdemes megvizsgálni, hogy a magyarban a főnevek közül melyek felelnek meg egyáltalán a számlálósóság kritériumainak. Az alábbiakban – egyáltalán a számlálósónak a magyar nyelvleírásban való elhelyezésére – első lépésként, egy disztribúciós vázlatot mutatok be, amelyen sok finomítás eszközölhető. Egy főnév minél több jellemző környezetben fordul elő, annál jobb számlálósó. A nyelvi fokozatosság (*gradience*) vizsgálatakor ugyanis az derült ki, hogy egy szóosztálynak, esetleg szófajnak legjobb képviselői azok a szavak, amelyek a legtöbb jellemző környezetben jelennek meg (AARTS 2007; KICSÍ 2014, 2019).

Az elemzéshez a következő pozíciókat látszik érdemesnek felvenni: 1. mutató névmás – határozott névelő – számlálószó – egyéb főnév; 2. tőszámnév – számlálószó – egyéb főnév; 3. egyéb főnév *-ból/-ből* raggal – tőszámnév – számlálószó; 4. egyéb főnév – számlálószó szóösszetétel; 5. határozott névelő – egyéb főnév – számlálószó *-a/-e/-ja/-je* jellel, feltételezve a kifejezés disztributív értelmét (például *a virág szálja tíz forint*). Az *-a/-e* és a „természetesebb”, a szótaghatárnak jobban megfelelő *-ja/-je* jel váltakozó használata egyes esetekben az elidegeníthetetlen birtoklással is kapcsolatban van; 6. határozott névelő – egyéb főnév – *mindössze* – tőszámnév – számlálószó; 7. tőszámnév – számlálószó, főnevekhez járuló, mértéket kifejező *-nyi* melléknévképzővel – egyéb főnév. Mind a hét esetben azonos számlálószó– egyéb főnév párokat választottam, lehetőleg reprezentatívakat, „egyéb főnév” alatt „egyéb osztályozott főnév” értendő. A * elfogadhatatlan, a ? vitatható szerkezeteket jelöl. Most pedig lássuk egyes, számlálószóként szóba jöhető főnevek viselkedését számlálószózi pozíciókban!

A darab: 1. *ez a darab vas*; 2. *két darab vas*; 3. *vasból két darab*; 4. *vasdarab*; 5. *a vas darabja*; 6. *?a vas mindössze két darab*; 7. *?két darabnyi vas*.

A szál: 1. *ez a szál virág*; 2. *két szál virág*; 3. *virágból két szál*; 4. *virágszál*; 5. *a virág szála / szálja*; 6. *a virág mindössze két szál*; 7. *?két szálnyi virág*. (A *szála* és *szálja* bizonyos különbséget mutat.)

A csepp: 1. *ez a csepp víz*; 2. *két csepp víz*; 3. *vízből két csepp*; 4. *vízcsepp*; 5. *a víz cseppje*; 6. *a víz mindössze két csepp*; 7. *két cseppnyi víz*.

A fűrt: 1. *ez a fűrt szőlő*; 2. *két fűrt szőlő*; 3. *szőlőből két fűrt*; 4. *szőlőfűrt*; 5. *a szőlő fűrtje*; 6. *a szőlő mindössze két fűrt*; 7. *két fűrtnyi szőlő*.

A gerezd: 1. *ez a gerezd fokhagyma*; 2. *két gerezd fokhagyma*; 3. *fokhagymából két gerezd*; 4. *fokhagymagerezd*; 5. *a fokhagyma gerezdje*; 6. *a fokhagyma mindössze két gerezd*; 7. *két gerezdnyi fokhagyma*.

A szelet: 1. *ez a szelet kenyér*; 2. *két szelet kenyér*; 3. *kenyéből két szelet*; 4. *kenyér szelet*; 5. *a kenyér szelete*; 6. *a kenyér mindössze két szelet*; 7. *két szeletnyi kenyér*.

A falat: 1. *ez a falat hús*; 2. *két falat hús*; 3. *húsból két falat*; 4. *húsfalat*; 5. *a hús falatja*; 6. *a hús mindössze két falat*; 7. *két falatnyi hús*.

A halom: 1. *ez a halom szemét*; 2. *két halom szemét*; 3. *szemétből két halom*; 4. *szeméthalom*; 5. *a szemét halma*; 6. *a szemét mindössze két halom*; 7. *két halomnyi szemét*.

Az egység: 1. *ez az egység gyógyszer*; 2. *két egység gyógyszer*; 3. *gyógyszerekből két egység*; 4. *gyógyszeregység*; 5. *a gyógyszer egysége*; 6. *a gyógyszer mindössze két egység*; 7. *két egységnyi gyógyszer*.

A fő: 1. **ez a fő legénység*; 2. *két fő legénység*; 3. **legénységből két fő*; 4. **legénységfő*; 5. **a legénység fője*; 6. *a legénység mindössze két fő*; 7. *két főnyi legénység*.

A farka: 1. *ez a farka kutya*; 2. *két farka kutya*; 3. *kutyából két farka*; 4. *kutyafarka*; 5. *a kutya farkája*; 6. *?a kutya mindössze két farka*; 7. *két farkányi kutya*.

A század: 1. *ez a század katona*; 2. *két század katona*; 3. *katonából két század*; 4. *katonaszázad*; 5. *?a katona százada*; 6. **a katona mindössze két század*; 7. *két századnyi katona*. Egy példa a vitatható használatra: 5. *a katona százada* játékkatonákra vonatkozóan elfogadható. Az egyébként törtszámnév *század* főnévként kétféleképpen is számlálószó: egyrészt ’ideálisan száz főből, 3-4 szakaszból álló katonai egység’, másrészt ’évszázad’.

A pár: 1. ez a pár cipő; 2. két pár cipő; 3. cipőből két pár; 4. cipőpár; 5. a cipő párja; 6. *a cipő mindössze két pár; 7. *két párnyi cipő.

A kiló: 1. ez a kiló alma; 2. két kiló alma; 3. almából két kiló; 4. *almakiló; 5. az alma kilója; 6. az alma mindössze két kiló; 7. két kilónyi alma.

Az arasz: 1. ez az arasz cérna; 2. két arasz cérna; 3. cérnából két arasz; 4. *cérna-arasz; 5. a cérna arasza; 6. a cérna mindössze két arasz; 7. két arasznyi cérna.

A hold: 1. ez a hold föld; 2. két hold föld; 3. földből két hold; 4. ?földhold; 5. a föld holdja; 6. a föld mindössze két hold; 7. két holdnyi föld.

A tál: 1. ez a tál bab; 2. két tál bab; 3. babból két tál; 4. babtál; 5. a bab tálja; 6. a bab mindössze két tál; 7. két tálnyi bab. (A tála és tálja bizonyos különbséget mutat. Kicsit furcsa, de a babtál ételnévként elterjedt neologizmus.)

Az óra: 1. ez az óra tanulás; 2. két óra tanulás; 3. tanulásból két óra; 4. *tanulás-óra; 5. a tanulás órája; 6. a tanulás mindössze két óra; 7. két órányi tanulás.

Az év: 1. ez az év henyelés; 2. két év henyelés; 3. henyelésből két év; 4. ?henyelésév; 5. a henyelés éve; 6. a henyelés mindössze két év; 7. két évnnyi henyelés.

A pengő: 1. ez a pengő bér; 2. két pengő bér; 3. bérből két pengő; 4. ?bérpengő; 5. ?a bér pengője; 6. a bér mindössze két pengő; 7. két pengőnyi bér.

A tucat: 1. ez a tucat virgács; 2. két tucat virgács; 3. virgácsból két tucat; 4. *virgács-tucat; 5. a virgács tucatja; 6. *a virgács mindössze két tucat; 7. két tucatnyi virgács.

A százalék: 1. ez a százalék haszon; 2. két százalék haszon; 3. hasznból két százalék; 4. haszonszázalék; 5. ?a haszon százaléka; 6. a haszon mindössze két százalék; 7. két százaléknnyi haszon.

A fajta: 1. ez a fajta kutya; 2. két fajta kutya; 3. kutyából két fajta; 4. kutyafajta; 5. ?a kutya fajtája; 6. *a kutya mindössze két fajta; 7. *két fajtányi kutya.

	1	2	3	4	5	6	7
<i>darab</i>	+	+	+	+	+	?	?
<i>szál</i>	+	+	+	+	+	+	?
<i>csepp</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>fürt</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>gerezd</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>szelet</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>falat</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>halom</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>egység</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>fő</i>	-	+	-	-	-	+	+
<i>falka</i>	+	+	+	+	+	?	+
<i>század</i>	+	+	+	+	?	-	+
<i>pár</i>	+	+	+	+	+	-	-
<i>kiló</i>	+	+	+	-	+	+	+

<i>arasz</i>	+	+	+	-	+	+	+
<i>hold</i>	+	+	+	?	+	+	+
<i>tál</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>óra</i>	+	+	+	-	+	+	+
<i>év</i>	+	+	+	+	?	+	+
<i>pengő</i>	+	+	+	?	?	+	+
<i>tucát</i>	+	+	+	-	+	-	+
<i>százalék</i>	+	+	+	+	?	+	+
<i>fajta</i>	+	+	+	+	?	-	-

Jelen disztribúciós vázlatból az derül ki, hogy eloszlását tekintve nem az alak szerint átfogóan osztályozó *darab* és *szál* a legjobb számlálószó, hanem a *csepp*, *fürt*, *gerezd*, *szelet*, *falat*, *halom*, *egység*, *tál*. A különböző mértékeket, csoportokat, valamint szállítóeszközöket, tartályokat, adagolókat és időegységeket jelölő szók már kevésbé – és nem meghatározott sorrendben – felelnek meg a számlálósóság kritériumainak. A *fajta* már alig számlálószó, szinonimái (*faj*, *nem*, *féleség*, *változat*, *típus*) pedig egyáltalán nem. Az általánosan emberek számlálására szolgáló *fő* kirívóan rossz, alig számlálószó, a *személy* nem számlálószó. Jelen vázlatban a számlálószóként felvett példák pusztán reprezentatívak. A magyarban sok *tucát* főnév mutat valamilyen mértékben, valamelyik jelentésében számlálószóji jelleget. Ráadásul számos főnév alkalmi használatnál számlálószóként viselkedik, elsősorban tőszámnév – számlálószó – főnév szerkezetekben.

Külön figyelmet érdemelnek az *egy* – számlálószó – egyéb főnév szerkezetű idiomatikus kifejezések. Például meghatározatlan, de csekély italmennyiséget, adagot ('amennyit az ember egyszerre megiszik', 'italból egy hajtásra, illetve pohárra való') jelöl a régies *egy ital bor* és a bizalmas *egy pofa bor* kifejezés, viszont az *ez az ital bor* (számlálószó és nem azonosító értelemben), *két ital bor*, *ez a pofa bor*, *két pofa bor* kifejezések már szokatlanok, a **borból két ital*, **borból két pofa* egyenesen elfogadhatatlanok. További élvezeti szert példának választva a *pipa* szó valamilyen értelemben tartályt jelöl, s *így* számlálószó is egyben, de a több jelentésű, poliszém *egy pipa dohány* ('amennyi a pipába fér; a pipában levő dohány; ennek elszívása, eldohányzása, elpipázása') kifejezésen kívül elvélve szerepel számlálószóként (például *két pipányi dohány*, de **dohányból két pipa*).

Mindenesetre a különböző mértékű számlálósóság a főnevek több csoportját jellemzi, s a magyarban nem mutatható ki disztribúciós elemzéssel jól elhatárolható, koherens szóosztály – leszámítva a számlálószó jelleget alapvetően kijelölő 1. mutató névmás – határozott névelő – számlálószó – egyéb főnév; és 2. tőszámnév – számlálószó – egyéb főnév pozíciókat. A pozíciók hierarchiájában ez a két centrális szerkezet.

Bizonyos, perifériálisabbnak minősíthető szerkezetek léte implikálja más, centrálisabbnak minősíthető szerkezetek létét. Így a tőszámnév – számlálószó főnevekhez járuló, mértéket kifejező *-nyi* melléknévképzővel – főnév szerkezet, sőt a partitívuszos főnév *-ból/-ből* raggal – számnév – számlálószó szerkezet implikálja a két alapvető, centrális szerkezet meglétét. Egy adott nyelvben létező konstrukciók ilyen jellegű, szisztematikus vizsgálata is megkezdődött (például AARTS 2007).

ÁGOSTON MIHÁLY a főnévtől eltérő szófajúnak minősítette a mértékneveket (amik nála a számlálósók megfelelői): „bármely főnév, mely mértéknévül szolgálhat, ilyenkor melléknév, azaz számnévi szófaji értékével szerepel” (1993: 78; aligha tartható vélemény). Az azonban igaz, hogy a számlálósók sajátos pozícióikban másképpen viselkednek, mint egyébként főnévként. Ami a szintaktikai viselkedés jelentésbeli velejáróit illeti, PETHŐ GERGELY a főnevek szabályos poliszémiáit osztályozva külön tárgyalta az ’edény/tartály’ – ’által tartalmazott mennyiség’ és ’mértékegység’ – ’ekkor mennyisége valaminek’ típusokat (2003: 95–96). Így jön létre a számlálósók két legnépesebb csoportja. Mindenesetre a számlálósók döntő többsége, gyakorlatilag valamennyi valamilyen poliszémiát mutat, gyakran a számlálósó jellegét is érintő szabályos poliszémiát (a sajátos szintaktikai pozíció sajátos jelentésosztályba tartozással jár), de jelen vázlatban a számlálósók további tanulmányozásához kulcsfontosságú poliszémia kérdéskörét éppen csak említtem. Az újabb szakirodalom reanalízisnek, újraelemzésnek nevezi azt a folyamatot, amelynek révén egy szó elemzése megváltozik, más szóosztályba kerül, ami már grammatikalizáció is lehet (például AARTS 2007: 87, 147–148).

Különlegességképpen megemlíthető, hogy nem tartozik a legjobb számlálósók közé, de poliszémiával többféleképpen számlálósó a *kör*: ’futópálya egyszeri körülfutása; bizonyos játékokban, különösen kártyában menet, játszma; külön a rulettben a pálya általában többszöri megtétele a golyó által az eredményig; az egész asztaltársaságnak esetenként rendelt italok együttvéve, rund’; például *két kör futás / játék / ital*.

Ha lehet róluk általánosságban beszélni, a számlálósók jellemző közös tulajdonsága, hogy járhatnak az osztó, csoportokat egyedekre bontó értelmű *-nként* disztributívuszi képzővel, amit ragként is számon tartottak. Ez a tulajdonságuk azonban az egyéb főnevek jelentős részével is közös.

Az alkalmi számlálósók a magyarban gyakran a választékosság eszközei. Egy pápai sebészorvos mondta a XIX. század végén egy fogfájós szolgálóknak: „Édes lelkem, én magának ezt a fogát ki nem húzom egy templom bankóért sem” (Závori 1904: 64). Ilyen esetre célzott PETHŐ GERGELY, amikor az ’edény/tartály’ – ’által tartalmazott mennyiség’ szabályos poliszémiatípus tárgyalásakor a szó szintaktikai pozíciója által kiváltott kényszerített típusjegyzetést említette (2003: 96). A számlálósók használata poétikus is lehet, ilyen a *hét asztal vendég* kifejezés a Barcsai-balladában (Az elégetett házasságtörő):

Három halál közzül melyiket választod:
 Vaj főbe lőjjelek, vaj fejedet vegyem,
 Vaj hét asztal-vendégnek vígon gyertyát tartasz? –
 Három halál közzül én is azt választom,
 Hét asztal-vendégnek vígon gyertyát tartok

(Kriza 1863/1975: 206).

Befejezésképpen elmondható, hogy HADROVICSot követve a magyar nyelveírásban is használható a számlálósó fogalma, de kérdéses, hogy disztribúciós elemzéssel jól elkülöníthető szóosztályt alkotnak-e a főneveken belül? Egyértelműen lehet viszont bizonyos szerkezetekben jelentkező pozíciókat számlálósóinak minősíteni.

Kulcsszók: szófaj, számlálósó, osztályozósó, disztribúció, poliszémia.

Hivatkozott irodalom

- AARTS, BAS 2007. *Syntactic Gradience: The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford University Press, Oxford.
- ÁGOSTON MIHÁLY 1993. *A magyar halmaznevek*. Forum, Újvidék.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2003. *Classifiers: A Typology of Noun Categorization Devices*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford.
- ALLAN, KEITH 1977. Classifiers. *Language* 53: 285–311.
- FODOR ISTVÁN 1958. A nyelvtani nem kialakulása 1. *Nyelvtudományi Közlemények* 60: 339–368.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókinszvizsgálat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÉKESI LÁSZLÓ 2003. *Thai–magyar, magyar–thai kéziszótár*. Thai Kutatásfejlesztési Alapítvány, Krungthep (Bangkok).
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2007. *Szószemantika*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2014. Antal László a szófajok kontinuumáról. *Magyar Nyelv* 110: 465–471.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2019. Melléknévség. *Magyar Nyelv* 115: 324–326.
- KLEMM ANTAL 1940. *Magyar történeti mondattan 2*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kriza János 1863/1975. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. 4. kiadás. Kriterion, Bukarest.
- PETHŐ GERGELY 2003. A főnevek polisziemiája. In: KIEFER FERENC szerk., *Igék, főnevek, melléknevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 57–124.
- SENF, GUNTER 2007. Nominal classification. In: DIRK GEERAERTS – HUBERT CUYCKENS eds., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 676–696.
- YUAN BOPING – SALLY K. CHURCH 2006. *Oxford Beginner's Chinese Dictionary*. Oxford University Press, Oxford.
- Závori Sándor 1904. *Emlékezzünk a régiekről*. Kner Izidor, Gyoma.

On Hungarian classifiers

Classifiers are words indicating the class to which a noun belongs. They relate to properties such as animacy, humanness and shape, and typically combine with numerals and demonstratives. Classifiers are found in most languages of the world, and in many languages they constitute elaborated systems, e.g., in Chinese and many other languages of Southeast Asia. The two main types of classifiers are sortal and mensural classifiers. A sortal classifier is one which individuates whatever it refers to in terms of the kind of entity that it is. A mensural classifier is one which individuates in terms of quantity. The small system of Hungarian sortal classifiers is unique among the languages of Europe. The paper contains a distributional analysis of Hungarian classifiers, both sortal and mensural.

Keywords: parts of speech, classifier, distribution, polysemy.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

Struktúrája teszi-e a verset műalkotássá?

Szathmári István emlékének

E kérdésre alighanem a legrövidebb elfogulatlan válasz: is!

Vegyünk szemügyre egy látszólag egyszerű példát, Petőfi zsánerképeinek egyik gyöngyszemét:

Befordultam a konyhára,
Rágyújtottam a pipára...
Azaz rágyújtottam volna,
Hogyha már nem égett volna.

A pipám javában égett,
Nem is mentem én avégett!
Azért mentem, mert megláttam,
Hogy odabenn szép leány van.

Tüzet rakott eszemadta
Lobogott is, amint rakta;
Jaj de hát még szeme párja,
Annak volt ám nagy a lángja!

Én beléptem, ő rám nézett,
Aligha meg nem igézett!
Égő pipám kialudott,
Alvó szívem meggyűladott.
(1843)

A vers struktúrája mintegy kristályszerűen áttekinthető. Az első strófa kezdő sorainak egyszerű mondatait *azaz* kötőszóval induló feltételes módú helyesbítés követi (a kategóriára vö. AlakzatLex. 353). A második strófa magyarázó mondattal (*azért ... mert*) tisztázza a korrekciót, a harmadik strófa a szép lány tekintetét a tűz lobogó lángjához hasonlítja (h i p e r b o l a , vö. AlakzatLex. 287). A záró strófa két ellentétes mozgást ír le: *Én beléptem, ő rám nézett és Égő pipám kialudott, Alvó szívem meggyűladott* (e l l e n t é t , vö. AlakzatLex.108). A struktúra elemeit ismert stílári alakzatok alkotják. Egészében a vers struktúrája a közlés érzelmi-gondolati tartalmát szolgálja: a vonzalom hirtelen fellobbanását, ami az *Aligha meg nem igézett* sorban fejeződik ki. Emellett a struktúra egyes elemei is szemantikailag meghatározottak (l. az *alvó szív* és a *tekintet lángja* metaforáit!).

Még e kiragadott példa alapján is jogosnak tűnik a fenntartás ROMAN JAKOBSON ismert tételével szemben, miszerint a nyelv poétikai funkciója „a koncentráció a közleményre

magáért a közleményért” (JAKOBSON 1969: 221). Valójában a nyelv poétikai funkciója egy több rétegből álló multiszemantikai komplexumban valósul meg, amely nyelvi (ritmus, rím, intonáció, hangfestés), lélektani (a szerző alkata, világfelfogása, valóságértékelése), társadalmi (helyhez és időhöz kötött hatások, kultúra) és irodalmi (tradíciók) tényezőket foglal magába. E tényezők jó részben implicit módon hatnak és nem azonos mértékben tudatosulnak a befogadónál, ami az „ahány olvasó, annyi olvasat” feltételezésében nyilvánul(hat) meg, sőt végső fokon ahhoz az abszurd állításhoz vezethet, hogy a költői szöveg tartalmilag „üres” (vö. TODOROV 1975: 385). A valóságban a többféle olvasat között mindig kell lennie egy „kitüntetettnek”, amely legjobban közelíti meg a szerző művészi szándékát, és az elemzésnek ennek feltárására kell törekednie.

Egy esztétikailag értékes verset gondolati és érzelmi tartalmának, struktúrájának (szerkezetének), kép- és szövegalkotó megjelenítésének szerves egysége tesz egyedülálló műalkotássá; ennek az egységnek az alapja kétségtelenül szemantikai természetű.

Kulcsszók: struktúra és tartalom viszonya a költői műalkotásban.

Hivatkozott irodalom

AlakzatLex. = *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Főszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008.

JAKOBSON, ROMAN 1969. *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

ТОДОРОВ, ХРИСТО 1975. Критика литературоведческих взглядов Ролана Барта [1973]. In: *Структурализм: «за» и «против»*. Ред. Е. Я. БАСИН и М. Я. ПОЛЯКОВ. Прогресс, Москва, 1975. 377–394.

Does its structure make a poem a work of art?

The paper aims to show, on the example of a well-known poem of Petőfi, that the poetic function of language is not “the message oriented towards itself”. The structural elements of the poem examined (contrasts, correction, and hyperbole) are organically integrated with its semantic (intellectual and emotional) content and jointly render it a masterpiece of poetic art.

Keywords: structure and semantics of a poetic work.

PÉTER MIHÁLY
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Vexir és böstör

1. A magyar szépirodalomból idéz az ÉrtSz. példákat a *böstörködik* ige szócikkében a jelentések bemutatására: „1. Haragosan, ingerülten perlekedik vkivel; berzenkedik. □ *No, no fiam: csak ne böstörkődj!* JÓK[A1]. *Meg mertem vona mondani a feleségnek, hogy mért böstörködöm és éppen a királyokkal.* MÓRA. 2. Ingerkedik, ellenkezik vakivel, vmivel. *Ne ~j már annyit a kutyával! – böstörködés, böstörködő.*” A Nszt. részletesebb, négy jelentéscsoportot vesz föl a réginek és nyelvjárási minősített szóról, idézem a szócikk részleteit: „1. ’(mérgeesen) elégedetlenkedik, bosszankodik’ ❖ Ilyen most a világ, hiába *böstörködünk*, de már nincs haszna (1838 Juranics László [...]). 2. ’haragszik vkire, ill. rossz indulattal v. szándékkal fenekedik vaki ellen’ ❖ Néha *böstörködtem* rája, De meg is szerettem (1805 Kis János¹ ford. [...]). 3. ’összetűzésre ingerlő módon viselkedik’ ❖ a’ szilajkodikva *böstörködő* szájhősöket inkább kerülni, mint másokkal találkozni vagyok hajlandó (1842 Pesti Hírlap [...]). 4. ’civakodik, veszekedik, perlekedik’ ❖ Mit *böstörködünk* hát épen egymás között? (1851 A Falu Könyve [...]).” A Nszt. szótári hivatkozásai: CZF., ÉrtSz., TESz., ÉKsz., ÚMTsz.

A CZF.-ben a következők olvashatók: „BÖSTÖR, elvont törzse *böstörködik* igének. L. ezt.” „BÖSTÖRKÖDÉS, (lásd böstörködik) fn. tt *böstörködés-t*, tb. -ék. Haragos, patvarkodó, dühösködő ellentmondás, ellenszegülés. BÖSTÖRKÖDIK, (bösz-tör-köd-ik) k. m. *böstörköd-tem, -tél, -ött*. Haragosan, felbőszülve ellenmond, perlekedik, veszekedik. Hangban és értelemben hasonló hozzá: *pözdörködik, pözderkedik*. V. ö. BÖSZ.” A CZF. külön címszóként fölvesz *böször*, *böszörködik* szóalakokat a *böstör-höz, böstörködik*-hez irányítva az olvasót. E szótárban helynév is szerepel önálló szócikken: „BÖSZTÖR, puszta a Kis-Kunságban; helyr. -ön, -re, -ről.”

A TESz.-ben 1805-ből való az első adat, amelyet a Nszt.-szócikk 2. csoportjából idéztem. Ezenkívül ’bosszankodik, berzenkedik, zsörtölődik, ingerkedik’ jelentésekre ad példát a szótár 1807-ből, 1837-ből, 1887-ből; megállapítja, hogy „[v]alószínűleg hangfestő eredetű. Összefügghet a N. *peszterkedik* ’tehetetlenül igyekszik; henceg; berzenkedik; stb.’ szóval. – Szlovén egyeztetése téves. – Dunántúli nyelvjárási szó. Etsz. ⊗: Nyr. 45: 74. – Vö. *peszterkedik*.” (Az EWUng. önálló szócikkben nem tárgyalja a szót, de a *peszterkedik* alatt a „Hierzu gehört” kezdetű szakaszban megtalálható.) A Nyr.-beli hivatkozás föloldása: „*Böstörködik* az EtSz. szerint »hangfestő szó.« Mindenesetre azonos a *pesterkedik, peszterkedik* szóval, a kettőnek sok közös jelentése van, jelentéseik ilyenformák: kakaskodik, ingerkedik, sürgölődik. Alaprészük kétségkívül a köv. két szlovén szó: *bister* ’schnell, munter’ és *bestor* ’lebhaft, munter, wachend’ (vö. Bern. 53, 113)” (SIMONYI 1916: 74). A TESz. *peszterkedik* és a *peszterkél* szócikkeiben e szavaknak számos jelentése van megadva, közöttük a ’piszmoz, pepecsel’, ill. a ’babráll, piszkál, kotorász’. A *peszterkedik* az SzT.-ban is megvan: „1. mesterkedik, ügyködik; a unelti; manővriren. 1787: Tapasztaltam el mult őszzsel hogy egyszer ... az irtt Frajja eő Nagyságának

az Lisztes Kamora Lakotjának ki nyitására peszterkedet [Backamadaras MT; CsS]. 2. berzenkedik, méltatlankodik [...]”; vö. SzT. *peszterkedő*.

Az ÉrtSz. a *peszterkedik*-re adott leírása: „1. ellenszegül, berzenkedik. 2. iparkodik, erőlködik, tehetetlenül igyekszik, mesterkedik vmiben. 3. settenkedik, forgolódik.” Jelzi a szótár a *peszterkedő*, *peszterkedés* derivátumok létét.

Az ÉKsz.¹ szócikke: „*böstörködik* tn ige táj 1. Pörlekedik, veszekszik. 2. Ingerkedik. [hangf]”. Az ÉKsz.² ehhez hozzáteszi az előfordulás gyakoriságát: ☉, amelynek alsó háta 0/millió szó. (Az ÉKsz.¹⁻²-ben nincs *böstörködik* változat.)

Az ÚMTsz.-ben a *böstörködik* szócikke több jelentéscsoportot tartalmaz, az ezekhez tartozó jelentések (a példaanyagot elhagyva) a következők „1. perlekedik, veszekszik, civakodik. 2. ingerkedik, kötekedik, ellenkezik vkivel. 3. mérgelődik, dohog; feni a fogát. 4. vmiben sántikál, mesterkedik. 5. kutat, fürkészk [!]. 6. tehetetlenül igyekezni [!].” A szótár utal a SzegSz. *östörködik* szócikre, valamint a következő igékre: *böntörködik*, *köstörködik*, *östörködik*. Van az ÚMTsz.-ben *böstörkél* ’töri a fejét vmin’, és van *böstörködés* ’perlekedés, veszekedés’. Idézem még ezt a szócikket: „*böstör* mn *böstör* (Szentés 1610 [= NAGY JÓZSEF: A szentesi nyelvjárás. 1923]) bolondos.” A gyűjtés helyére azért érdemes fölfigyelni, mert a TESz. dunántúli tájszónak mondja – az ÚMTsz. adatai zömükben meg is felelnek ennek – a *böstörködik* igét, itt pedig Csongrád megyei az adat, amiképpen a SzegSz.-beli *östörködik* is az. A két ige együtt ikerszónak látszik (*östörködik-*böstörködik*), amely talán jelentésmegoszlással elkülönült; ha így volna, akkor a *böstörködik* elem lenne a másodlagos, minthogy az utótagok gyakorta *b* hanggal indulnak, vö. Sz. NAGY 1986: 414.

Az ÚMTsz. tartalmaz *böstörködik* alakváltozatot is, amelyet Kiskunhalason (Bács-Kiskun megyében) jegyeztek föl 1948 előtt, Az ímént említett szentesi mellett tehát ez sem dunántúli előfordulás, a *böstörködik* egyik jászkiséri, Szolnok megyei adatával együtt. (Az utóbbi gyűjtések forrásait is l. az ÚMTsz.-ben.)

2. Jókai Mór műveiben megvan nemegyszer a *böstör* szó bizonyos összetételekben: „Ez az erős ellentmondás valóságos *böstörzár*at (vexírzár) képez a lelleden.” Erről a *böstörzár*-ról az idéztem kiadás szómagyarázatai megírják, hogy „rendkívül nehezen, hosszas ügyeskedéssel is csak a hozzáértő által nyitható zár” (Jókai 1967a: 161, 536). – „Meglátjuk, mit kap Csáky IV-ik György? ki tudja-e nyitni azt a *böstör-zár*at (vexirschloss) vagy a ládán, vagy a kisasszonya szívében?” (Jókai 1925: 72). A *vexírzár* szintén föllelhető (1850-ben írt) művében: „Iszonyú vaspántos és rézczirádás ládák. Két három nehéz lakat lógott rajtok elől, fölül mindenféle cifraság alá rejtett *vexir záruk* és mind hatrendbeli peccéttel lepecsételve” (Jókai 1899⁶: 80). (NB. A kiadásokban csupán a fentebbi helyen van *i*, másutt *i*.) Ilyen változat is van: „Mr. Sparkins valódi amerikai jellem volt. Lehetett nála jó szívet találó, csak hogy azt nagyon keresni kellett, el volt jól dugva. A keresőnek előbb sok *vexir-lakatot* ki kellett nyitogatni, míg hozzá juthatott”; – az ehhez tartozó szómagyarázat: „*vexir-lakat* ’találós, fűrfangos lakat’” (Jókai 1964. I: 250–251, 281). Németül is előfordul a nevezett dolog: „Lekapcsolta óraláncáról a kis acélkulcsot, s aztán még meg is magyarázta Illavaynak, hogy a pántolózárt (*Vexierschloss*) micso da mesterséggel kell vele felnyitni” (Jókai 1881). A Nincsen ördög című regényben (1891-ben) részletezi Jókai a szerkezetet: „Az a láda maga is egy remekmű, az egész teteje egy tekervényes zár, mely kigúnyol minden wertheimkasszát. Annak a titkára is megtanított,

hogyan kell a három kulcsot egymás után elforgatni a három zárban, hogy azok összetaláljanak. E fortély ismerete nélkül a láda ki nem nyitható, mert egyik zár ütközője a másikat akadályozza” (Jókai 1967b: 73).

A MaNDA (2020) bemutat egy emléktáblát, amelyen középkori jellegű ruházatú férfi áll, csuklóján bilincs: „Ez a *bösztör*-, azaz *vexir-záras* bilincs a XVI. századból való török munka. A drégelyi romokban vadászháza építésein találta és a Szondy sörözőnek ajándékozta enyedi Aich Hubert úr. [...] 1940 karácsony.”

A szerkezet leírása a sajtóban: „II. Rákóczy Ferenc hadi pénztára a felkai múzeumban van. Inkább hasonlít hordóhoz, mint szekrényhez. Hossza 90, átmérője 35 centimeter; tökéletes henger-alaku belső része vörös réz, külseje 16 darab vas-abroncsból áll, s ezeket a henger egész hosszában 8 pánt kapcsolja egybe; súlya 82 kiló. A nyílás a henger felső lapja, mely *vexir-zárral* jár; a négy kerek cifraság egyikét kell bizonyos pontig forgatni, ekkor felpattan a kulcslyukat fedő ajtócska, és a zárt egy művészien készített kulccsal ki lehet nyitni, mire az egész lapot le kell emelni. Ekkor látni a zár mesterséges voltát, mely nyolczfelé huz és lök závarokat” (N. N. 1884: 481). A MTSzt a Budapesti Hírlap 1917. aug. 12-i számának szövegdarabját idézi: „Kevés értéke van a kívülről alkalmazott lakatnak, mert ezt könnyen lefeszíti a betörő. A legtöbb lakásnyitás megakadályozható volna, ha Wertheim vagy Vexir-zárral látnák el az ajtót.”

Szaktudományos magyarázat a *vexirzár* mibenlétére: „A *vexir*- vagy *bösztör-zárak* úgy szerkesztvék, hogy a kulcsnyílást csak valamely szerkezeti rész megnyomással, elfordításával, elhúzásával stb. tehetjük szabaddá, vagy a zár belseje és a kulcs van úgy alakítva, hogy az utóbbinak szakálla csak megszakított mozgás után férközhet a reteshez; azonban a biztosság legnagyobb fokát úgy érhetjük el, ha nem egy, hanem több akaszt használunk, melyek igen sok állásba hozhatók, de csak egyetlenegy állásban engedik a reteszt tovább tolni, ezek az u. n. biztossági vagy kombinációs záruk” (PallasLex. *vasalások*).

Krúdy Gyula (1925-ben) más szerkesztményben használja a *vexir* szót: „Az arc, amely egy ablak mellett feltűnt, olyanforma volt, mint egy *Vexir-kép*, amelyet régi magyar házakban lehetett látni. Előlről tán Deák Ferencet mutatta a kép, de jobb felől nézve bizvást Kossuthot, míg bal oldalról más titkolni való férfiút” (Krúdy 2007. 1: 325–326). Krúdy Gyula egy másik helyen írja: „Széchenyi István magyar szent lett, akinek könyomatú arc képeit a ház legszebb szobájában őrizték, miután ama Bach-korszakbeli »*vexir-bildek*« már kimentek a divatból, amelyek közepén a fiatal Ferenc Józsefet mutatták, de balról nézve látni lehetett a képen Kossuth Lajos örökké szívszorongató alakját, míg jobb oldalról Széchenyi méla arca kelt felejthetetlen érzelmeket a nézőben” (Krúdy 1986/2020: 298).

Tóth Árpád versszövegében más kapcsolatú a *vexir*, a kétféleképpen értelmezhető sajtóra utal: „Egy-két zajos *vexir*-vezércikkel | A közélet porondján elszántan dsiggel, | S köpködős szittyamódra” (Tóth 1964. 1: 316).

A *vexir-kép* a sajtónyelvben: „bűn terheli azokat, akiket osztályhelyzetük felismerése a paraszt képét osztályérdekeiknek legmegfelelőbb pózba állította: olyanná alakította a paraszt irodalmi típusát, mely a *vexir* képek mintájára kívánatra alázatos volt vagy gögös, lovagias vagy vérengző, vendégszerető vagy magabazárkozott, hűséges cseléd vagy ravasz ellenség, kislíusán szerelmes vagy állatian erotikus” (Mihályi 1929: 256).

Az olyan képek, rajzok, amelyek többféle ábrázolatnak foghatók föl, a 19. század vége felé nagyon divatosak voltak, így Edgar John Rubin (1886–1951) dán pszichológus képe váza is, portré is; Edwin Garrigue amerikai pszichológus *Fiatallidős nő* című

rajza 1888-ban még képeslapokon is terjedt. A különféle német kifejezéseket a 19. században és a századforduló után is számosan ismer(het)ték Magyarországon: *Vexier-Scherze* 'találós kérdés', *Vexierbilde* 'képrejtvény', *Vexierspiegel* 'görbetükör', *Vexierfragen*. Utóbbit *Scherzfragen* 'gyötrő kérdés' gyanánt a napilapok egyik rejtvényfajtájaként említi a VirLex.: *tréfás kérdés*. A *Vexierschloss* 'kombinációs ~ rejtélyes lakat ~ zár'¹.

A *bösztörzár* szót használók egy része megadta a németre visszamenő megfelelőt, a *vexirzár*-at. A *bösztör* szó esetleg besenyő eredetű: „*bösztör* 'kelts undort, undoríts' (személynévi eredetű helynév; 1494: *Bezterhaza*, 1517: *Bezterzallasa*, ma határrész Kunszentmiklós és Szabadszállás között [Gyárfás III: 742]). A településnevekből kiolvasható *Beszter* (*Bösztör*) személynév már a kunok előtt megjelenik a forrásokban *Bestur*; *Bester* (1211) alakban, ezért besenyő eredete sem zárható ki. A 16. sz. közepéről fennmaradt török adóösszeírásokban több *Böszter*, *Bösztör* nevű személy szerepel. Óvónév. Alapja a karaimból, kazáni tatárból és kirgizből ismert *bezdír*- ige kun megfelelőjének felszólító alakja [Rásonyi 1967: 137]" (BASKI 2007: 253).

3. A meglehetősen bonyolult zárok megnyitása bizonyos iparkodással, erőlködéssel, mesterkedéssel volt lehetséges, azaz peszterkedéssel. Lehetséges, hogy a *pészterkődik* ('bíbelődik, pepecsel', ÚMTsz.) jelentésű ige és a *bösztörkődik* ('mesterkedik') egyaránt alkalmazható volt valamilyen zár, lakat kinyitásának cselekvését jelölni. Ha a *bösztörkődik* hangutánzó eredetű szó, a fémből készült zárok, bilincsek nyitásának (vagy zárásának) zaját is fölidézhet(te). A *bösztör* 'mesterkedéssel, bíbelődéssel, némi erőlködéssel megoldható, kinyitható' jelentéssel kapcsolható a különféle zárszerkezetekhez, e tekintetben megfeleltethető (volt) a német *Vexierschloss* előtagjával. Ez a mesterkedés, bíbelődés, pepecselés bizonyos türelmetlenséggel, ingerültséggel, haragos berzenkedéssel is együttjárhat – e viselkedésfajták meg-megjelennek a *bösztörkődik* ~ *böstörkődik* különféle szótári leírásaiban – a zárszerkezet kinyitásához nem kellő módon értők esetében, akik a zárok egyféleképpen való nyitásához voltak szokva, nem a két vagy több különböző műveletet igénylő szerkezeteknek (l. *Vexierschloss*) a megnyitással való ellenállásához. A jelentéskapcsolatok alapján a *bösztörzár* előtagját a *Bösztör* (hely)névhez kapcsolni – ha az említett esetleges besenyő eredet valós – jelentése miatt aligha lehet.

Hivatkozott irodalom

- BASKI IMRE 2007. *Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok 1981–2006*. Kunszövetség, Karcag.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- ÉKsz.¹ = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.

¹ Kéziratom lektora szerint a német szavak előtagja minden bizonnyal a latin *vexare* 'rángat, gyötrő, háborgat' igére mehet vissza (vö. Duden Online Wörterbuch).

- Jókai Mór 1881/1956. *Akik kétszer halnak meg* 1–2. (Kritikai kiadás.) Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/00700/00790/html/jokai7.htm>.
- Jókai Mór 1899⁶. A gyémántos miniszter. In: *Csataképek a magyar szabadságharczából*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Jókai Mór 1925. Láda! Kérnek! Jössze-e? In: *Jókai Mór művei* 76. Franklin-Társulat – Révai Testvérek, Budapest. 64–92.
- Jókai Mór 1964. *Enyim, tied, övé* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jókai Mór 1967a. *A lélekidomár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jókai Mór 1967b. *Nincsen ördög*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Krúdy Gyula 2007. Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották. In: *Szindbád* 1–2. H. n. [Budapest], Kossuth Kiadó. 1: 323–332.
- Krúdy Gyula 1986/2020. *A XIX. század vizitkártyái*. Közzéteszi: Krúdy Zsuzsa és ifj. Krúdy Gyuláné. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. [Kállay Andris: 297–302.] <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/kallay-andris-1364A>
- Mihályi Ödön 1929. Az új parasztért. *Korunk* 4: 256–259.
- MaNDA 2020. = *Magyar Nemzeti Digitális Archívum*. https://mandadb.hu/tetel/248413/Emlék-tábla_a_budapesti_Szondy_Sorozoben_Budapest_1940 (2020. 09. 16.)
- MTSzt = *Magyar történeti szövegtár*. <http://www.nytud.hu/hhc> (2020. 09. 10.)
- N. N. 1884. II. Rákóczy Ferenc hadipéntára. *Vasárnapi Ujság* 31: 30. (1884. július 27.) 481.
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–[7]. Főszerk. ITTÉZS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893–1900.
- SIMONYI ZSIGMOND 1916. A Szófejtő szótárhoz. *Magyar Nyelvőr* 45: 71–79.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- SZ. NAGY IRMA 1986: Ikerszavaink sajátos jellemzői. *Magyar Nyelv* 82: 408–415.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes* 1–14. Főszerk. [1–7.] SZABÓ T. ATTILA, [8–11.] VÁMSZER MÁRTA, [12.] KÓSA FERENC, [13–14.] FAZAKAS EMESE. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8.] Akadémiai Kiadó, Budapest, [9–14.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- Tóth Árpád 1964. Nácika kivágott ruhában. In: *Költemények. Összes művei* 1–5. (Kritikai kiadás.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1: 314–316.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VirLex. = Világirodalmi lexikon 1–19. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996.

Adalékok a *leh* 'lehelet' főnév újabb magyar kori történetéhez

A *leh* 'lehelet' főnevünket a nyelvészeti szakirodalomban keresve történeti, etimológiai szótárakban találtam meg (l. pl. TESz. 2: 744–745; EWUng. 2: 884). Szlovéniai magyarokkal való kapcsolattartásom révén az utóbbi időben birtokomba került két olyan kötet, amely a közelmúltban jelent meg, és amelyben a jelenlegi témául szolgáló szó – toldalékolt alakban – többször is előfordul. A könyvek szerzője Varga József, a Maribori Egyetem nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára, a muravidéki magyarság sokoldalú értelmiségije. A szóban forgó két kötetet költőként jegyzi. Az egyik eddig megjelentetett verseit gyűjti egybe (Varga 2017). A másik, kiegészítő könyv a pályakezdéstől a legutóbbi időig tartó útnak az eddig nem publikált verseit tartalmazza (Varga 2019).

Bennük a *leh* kifejezés *lehét* szóalakjával ötször találkoztam, mégpedig a következő szövegek környezetben: „Őszi szellő fújja lágyan [...] / Az elmúlás bús *lehét*” (az Őszi gondolatok című versből idézve, Varga 2017: 364; a költemény korábban a *Küldd a fényt!* című kötetben jelent meg, 2005-ben, vö. Varga 2017: 403; a kiemelés itt és a továbbiakban is tőlem származik); „Megérzi a hű állat is, / A tavasznak csábos *lehét*” (A tél búcsúja, Varga 2019: 38); „Hadd csókoljam le [anyám] ajkáról / Az élet édes *lehét*” (Üzenet, Varga 2019: 85; a vers végén szerepel keletkezésének dátuma is: 1953); „Mámorban az élet szép: / Nem érzem halál *lehét*” (Tözike, Varga 2019: 86; itt is meg van adva az 1953. év); „Szorgoskodik minden ember, / Tavasz *lehét* megérezve” (Tavasszal, Varga 2019: 101).

Ezen adatok láttán megkerestem elektronikus levélben a szerzőt azzal a kéréssel, hogy tud-e sajátos információt nyújtani a *leh(ét)* kifejezéssel kapcsolatban. Azt válaszolta, hogy a rövidebb *lehét* alak a *leheletét* forma ellenében jobban beilleszthető volt a verssorokba. Azt is elmondta, hogy úgy emlékszik, még gyerekkorában hallotta a *leh* szót családjában, falujában mintegy 80 évvel ezelőtt. Ez a település a Lendva-vidéki Göntérháza, ahol a szerző – egy-két távollétét leszámítva – gyerekkorától a mai napig is lakik.

Mindezek alapján összegzésképpen rögzíthetjük, hogy a muravidéki Göntérháza említett lakosának nyelvismeretében gyerekkorában az 1930–1940-es évek fordulóján, alkalmi, költői nyelvhasználatában az 1950-es, de még a 2000-es esztendőkből is megtalálható volt a *leh* 'lehelet' jelentésű főnév, illetve ennek a szerzőnél egyébként kizárólagos egyformasággal jelentkező, toldalékolt alakja.

Hivatkozott irodalom

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
 TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
 Varga József 2017. *Varga József összes költeményei*. Muravidéki Baráti Kör Egyesület, Pilisvörösvár.
 Varga József 2019. *Varga József összes költeményei*. 2. Muravidéki Baráti Kör Egyesület, Pilisvörösvár.

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Centenárium emlékezés Deme Lászlóra, a dialektológusra*

DEME LÁSZLÓ dialektológiai munkássága két okból is kevésbé ismert a mai magyar nyelvésztszadalom tagjainak a többsége előtt. Egyrészt azért, mert dialektológiát művelő szakember korábban is kevés volt nálunk, s ez ma sincs másként. Tehát kevesen vannak, kik DEME vonatkozó tevékenységének érdemi szakmai megítélésére nyugodt lélekkel vállalkozhatnak. Másrészt azért, mert DEME tudományos pályafutásának csupán első, rövidebb szakaszában foglalkozott intenzíven, a tudományágat alakító módon dialektológiával, második, hosszabb részében már nem. Főként a fiatalabb nemzedék tagjai tehát nemigen ismerik Deme László dialektológiai munkásságának legfontosabb eredményeit sem. (DEME az 1975-ös elméleti-módszertani atlaszkötet munkatársaként írta meg utolsó nagyobb dialektológiai tanulmányát.)

A tudománytörténeti tényeknél maradvá: DEME LÁSZLÓ 1941-ben egyetemi hallgatóként jegyzi első tanulmányát a Magyar Nyelvben, s később több, nyelvtörténeti és nyelvjárástani tanulmányt is közzétett. Úgy, hogy a szóföldrajz tényeit bevonta nyelvtörténeti érveléseibe. Hamarosan azonban a dialektológia lett fő kutatási területévé. Mai szemmel nézve is feltűnik azonban a pályakezdő DEME LÁSZLÓ széles körű érdeklődése, cikkeinek tematikai változatossága, tanulságok levonására, általánosítások megfogalmazására való hajlama.

Kijelenthető, hogy a gyorsan fölfelé ívelő dialektológusi tevékenység DEME LÁSZLÓ életművében a legfontosabbak közé tartozik. Az bizonyos, hogy ő volt nemzedékének ötletekben leggazdagabb, leginvenciózusabb magyar leíró dialektológusa. Ha pedig ez így van, akkor abban neki nyomatékos szerepe volt, hogy a Nyelvtudományi Intézetben az atlasz munkatársai a legnagyobb presztízűiek voltak (vö. „az ötvenes években vitathatatlanul a magyar nyelvészet és azon belül is a nyelvatlasz munkatársai rendelkeztek a legnagyobb belső presztízzsel az intézetben”: SZÉPE 2001: 12).

DEME LÁSZLÓ dialektológiai tevékenysége szorosan összefonódott A magyar nyelvjárások atlaszának (röviden: a nagyatlasznak) a munkálataival. DEME kezdettől fogva mindvégig ott van: a tervezés fázisában, az előkészítés idején, az anyaggyűjtésben (beleértve az ellenőrző gyűjtéseket is) és a szerkesztésben. Közben két kitűnő monográfiát is megír: A magyar nyelvjárások néhány kérdése (1953) és kandidátusi disszertációként a Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (1956) címűt – s társszerzője A magyar nyelvatlasz munkamódszere (BÁRCZI szerk.1955) című munkának is. A következő kortárs-idézetek önmagukért beszélnek. BÁRCZI GÉZA szerint DEME „jó ötleteivel igen hasznos segítője volt munkánknak”, továbbá: „Éles problémalátás, nagy ötletesség, józan kritika, az anyagon való fölényes uralkodás jellemzi” (in: DEME 1956: 318). IMRE SAMU sem rejtette véka alá elismerő véleményét: „Mind elméleti, mind módszertani tekintetben egyik legkiválóbb

---

*Az írás KISS 2012 nyomán készült.

terméke az utóbbi évek dialektológiai kutatásainak DEME LÁSZLÓnak ... »A magyar nyelvjárások néhány kérdése«... című munkája», illetőleg „vizsgálatai során a magyar nyelvjárások minden lényegesebb problémáját érinti. DEME LÁSZLÓ két munkájából tanulmányom elkészítéséhez magam is sok indítékot kaptam” (1971: 32).

A nagyatlazs gyűjtőmunkálatai 1949-től 1964-ig tartottak, ebből az ellenőrző gyűjtések 1960 és 1964 között voltak. DEME az utóbbi szakasznak is aktív résztvevője volt (ez utóbbiban már magnetofonos felvételek is készültek!). Részt vett a szomszédos országok kutatópontjai egy részének a gyűjtésében is. Mintegy 370 településen gyűjtött! Ez alapján biztos állítható, hogy ő (is) alaposan ismerte a magyar nyelv területi változatosságát, a nyelvjárási beszélők szemlélet- és gondolatvilágát, hétköznapijait, s ami hangsúlyozandó, az éppen akkor, a tévesztés nyomában bekövetkezett társadalmi-technológiai változásokat és a parasztság identitástudatában bekövetkezett negatív folyamatokat. Ezek a gyűjtések számára is rengeteg tapasztalattal jártak. A gyűjtők megismerkedtek a Kárpát-medencei magyar nyelvjárásokkal, a nyelvjárási beszélőkkel és az akkori magyar vidék életébe is bepillantást nyertek.

A nagyatlazs-munkálatokban szerzett tapasztalatok nagy jelentőségűek voltak, ugyanis szemléletváltozást hoztak a magyar dialektológiában, s hozzájárultak a szociolingvisztika iránti érzékenység növeléséhez. A statikus szemléletet ekkor váltotta fel a dinamikus. Megindult a változásvizsgálat, a figyelem egyre határozottabban fordult a társadalmi háttér változásainak és a regionális nyelvhasználat módosulásainak az összefüggésére. A hagyományos falusi nyelvhasználat gyökeres változásáról először DEMÉÉK adtak tudományosan igazolt tájékoztatást! DEME terepmunkai tapasztalatok alapján immár klasszikusnak tekinthető tanulmányokban szólt erről a jelenségről: a falvak lakóinak kettősnyelvűvé válásáról (arról tehát, hogy a nyelvjárási beszélők nyelvjárásuk mellett egyre inkább képesek voltak köznyelviesen is beszélni). Ezt írta például: „Mikor a gyűjtést kezdtük [...] Az idegennel szemben használt köznyelvi beszéd a legtöbb embernél még szerepjátszás volt [...]. Ma a köznyelvi beszéd idegenek előtt egyre többekben reflex” (1964: 71). Új kutatási ág nőtt ki az atlaszmunkálatok tapasztalataiból: a regionális köznyelvesség kutatása. DEME ebben is ötletadó és elméleti szintetizáló volt: az egész magyar beszélt nyelvi tartomány szét- és átrendeződéséről, szét- és átrétegződéséről és társadalmi háttéréről írt 1973-ban a Magyar Nyelvben, úgy, hogy a köznyelvi kiejtési norma kérdését sem vesztette szem elől.

De nem fetisizálta sem a regionális köznyelviséget, sem a köznyelvi kiejtési normát. Idézetek sora hozható tőle, bizonyosságul arra, hogy világos, határozott, megfontolt véleménye volt az éppen időszerű és vitatott kérdésekről. Néhány példa szemléltetésképpen egyik konferenciái zárszavából: „Számunkra a hagyományos, klasszikus nyelvjárási rendszer és a köznyelvi az a két fix pont, amelyek között a változás megfogható” (1998: 326; utalásként arra a módszertani hibára, hogy valaki „csak” a regionális köznyelvet akarja vizsgálni egy-egy településen); „nem szeretek »regionális köznyelv«-ről beszélni, mert olyan aztán végképp nincs, de még »regionális köznyelvek«-ről sem, csak „regionális köznyelvesség”-ről, mint egyfajta nyelvhasználati formáról, amit nagyon is mozgó és átmeneti formának érzek” (1998: 327; állást foglalt, mert nem volt pontosan definiálva a fogalom). „Ne higgyük, hogy a magnetofon olyan csodaszor, amellyel megoldódik a spontán beszéd rögzítése” (1998: 328; a magnetofonhoz kapcsolódó és a használók

körében jelentkező euforikus illúziók ellen érvelt); „érdemes ismerni és megbecsülni az eddigi eredményeket” (1998: 329; az elődök eredményeinek nem ismeretét, figyelmen kívül hagyását számos esetben kifogásolta); „nem azt kell elsősorban keresni az atlaszban, ami nincsen benne, hanem azt inkább, ami belekerülhetett” (DEME–IMRE 1975: 119; utalás arra, hogy egyesek olyasmiket hiányoltak az atlaszból, amik az atlasz tervezése idején még nem szerepeltek szempontként a dialektológiában).

Rejtély, miért nem folytatódott DEME lendületes és széles körű dialektológiai tevékenysége a nagyatlasz elkészülte után. Akinek oly sok ismerete és tapasztalata volt a magyar nyelvjárásokról és a nyelvatlaszok problémaköréről, predestinálva lett volna arra, hogy az atlasz „megszóllaltatásában”, felhasználásában, értékesítésében is marandót alkosson. Mint igazi kutató típusú nyelvészt, nyilván őt is vonzották az új feladatok, kihívások, az új munkaterületek. Ez lehet az egyik ok. De ez biztosan nem elegendő magyarázat. Sajnálom, hogy nem kérdeztem meg tőle, miért hagyta abba dialektológiai kutatómunkáját. Valahogy úgy éreztem, tapintatlanság lett volna ezzel a kérdéssel hozzá fordulnom. Utolsó telefonbeszélgetésünk végképp nem kínált lehetőséget a kérdés föltevésére. Magáról beszélt, szomorúan, lemondóan. Mintha búcsúzni készült volna... Úgy gondolom azonban, hogy a remélt hivatalos szakmai elismerés hiányának is szerepe lehetett dialektológiai kutatómunkájának abbahagyásában. Ebben a vélekedésben a DEMÉT jól ismerő s a közelmúltban elhunyt BALOGH LAJOS visszaemlékezése is megerősített. BENKŐ LORÁND és IMRE SAMU akadémikusok kétszer is javasolták az akadémiai levelező tagságra. Egyik esetben sem szavazta meg őt az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok (I.) Osztálya.

Annak azonban később is, mindvégig számos jelét adta, hogy a dialektológia közel maradt szívéhez. Rendszeresen részt vett a szombathelyi dialektológiai szimpóziumokon, igaz, plenáris előadást nem vállalt. Zárszavak elmondására, hozzászólások megfogalmazására, bevezetők írására azonban szívesen vállalkozott. Sőt, az 1993-ban, a budapesti nemzetközi dialektológiai kongresszuson – angol nyelvű előadásban – tekintette át a magyar dialektológia történetét. Mindegyik említett megnyilatkozása tanulságos, mindegyik méltó az olvasásra és megszívlelésre ma is. A kongresszusi előadásban a hagyományörzés és a korszerűsítés egyként való fontosságára utalva így fogalmazta meg optimista véleményét: „dialektológiánk ma a legkülönfélébb nyelvészeti módszereknek olyan átfogó és magas szintű együttese, ami a termékeny múltban gyökerezik, és a gyümölcsöt hozó jövőbe mutat” (1997: 49). 1992-ben jogos büszkeséggel, egyszersmind megnyugvással mondta: „Tanítványok, követők, vagy legalább a problémáktól megérintettek, mégiscsak a mi nemzedékünk működésének eredményeként születtek” (1998: 325). A 2007. évi szombathelyi dialektológiai konferencián nem tudott már részt venni. A résztvevőknek azonban elküldte írásba foglalt üdvözlését. S ebben egyebek mellett ez áll: „nosztalgikus érzésekkel forgatom most [a korábbi konferencia-köteteket]. Személyesen részt venni nem tudok már. De ott voltam az elsők [...] 64 évvel ezelőtt, a mezőny Benjaminjaként [...]. Most, Benjaminból doyenévé vénülve, kívánok hasznos munkát, eredményes folytatást kinek-kinek, aki fontosnak érzi anyanyelvünknek, ember voltunk termékének, hordozójának és átörökítőjének minél többoldalú tanulmányozását, gondozását” (2007: 6–7).

A Magyar Nyelvben méltó módon BÉKÉSI IMRE búcsúztatta (2011). Nekrológiájának címe nemcsak azért találó, mert DEME tevékenységét kitűnően jellemzi, hanem mert a rá

oly jellemző szó szerkezetekkel is sikerült megidéznie mesterét, „A társadalom nyelviségének és a nyelviség társadalmának fáradhatatlan bűvára”-t. Akinek a magyar dialektológia is sokat köszönhet.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA szerk. 1955. *A magyar nyelvatlasz munkamódszere. Tanulmánygyűjtemény.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉKÉSI IMRE 2011. A társadalom nyelviségének és a nyelviség társadalmának fáradhatatlan bűvára. *Magyar Nyelv* 107: 368–375.
- DEME LÁSZLÓ 1953. *A magyar nyelvjárások néhány kérdése.* Nyelvtudományi Értekezések 3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ 1956. *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ 1964. Gondolatok nyelvatlasz-ellenőrzés közben. *Nyelvtudományi Értekezések* 40: 66–72.
- DEME LÁSZLÓ 1997. A magyar dialektológia útja. In: BÜKY LÁSZLÓ szerk., *Nyíri Antal kilencvenéves.* József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, 37–49.
- DEME LÁSZLÓ 1998. Vissza- és előretétekintés. In: *III. Dialektológiai szimpozion.* Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. Szombathely. 324–332.
- DEME LÁSZLÓ 2007. Üdvözet a folytatóknak! In: GUTTMANN MIKLÓS, MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai szimpozion.* A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. Szombathely. 6–7.
- DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2012. A dialektológus Deme Lászlóról. In: WACHA szerk. 2012: 29–33.
- MIKOLA TIBOR 1980–1981. Deme László köszöntése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25: 7–12.
- SZABÓ JÓZSEF 1992. Deme László hetvenéves. *Magyar Nyelvőr* 116: 245–247.
- SZÉPE GYÖRGY 2001. Több évtized az Intézetben... In: ANDOR JÓZSEF, SZÜTS TIBOR, TERTS ISTVÁN szerk., *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára.* Pécs, Lingua Franca Csoport. 1: 11–20.
- WACHA IMRE szerk. 2012. *Diófát ültetek, nem magamnak, hanem a késő utókornak. Emlékkötet Deme László nyelvészprofesszor tiszteletére.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.¹

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

¹ A kötet második, részben átdolgozott kiadása 2021-ben jelent meg: „*Diófát ültetek...*” *Deme László emlékezete.* Szerk. KOVÁTS DÁNIEL és VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA. Kiadta az Anyanyelvpolitika Szövetsége és a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium Az Iskoláért és az Anyanyelvért Alapítványa, Győr.

SZEMLE

Susan Gal, A nyelv politikája Nyelvi antropológiai tanulmányok

Szerk. KOZMÁCS ISTVÁN – VANČO ILDIKÓ. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2018. 351 lap

A kötetben SUSAN GAL tizenhárom tanulmánya olvasható, melyek közül eddig csak három volt elérhető magyar nyelven. A tanulmányok közel négy évtizedet ölelnek fel, hiszen közülük a legkorábbi 1978-ban, a legutolsó 2016-ban jelent meg, témáját tekintve legtöbbjük a kétnyelvűséghez kapcsolódik.

A gyűjtemény címe két fogalom között teremt kapcsolatot a szintaxis egyszerű eszközével. Ebben transzparens szerkezetben a *nyelv* a birtokos szerkezet egyik pillére, a birtokos, míg a *politika* a birtokszó, mely jelen esetben a nyelv birtoka. A mondattani konstrukciónak ez a formális felfejtése azonban próbára teszi az olvasót: Hogyan is lehetne magának a *nyelv*-nek politikája? Ahhoz, hogy ezt megérthessük, szükséges tisztáznunk azt, mit is jelent a *nyelv* fogalom a kötet kontextusában. A gyűjteményből tudható, hogy amikor a hétköznapi nyelvhasználók a *nyelv*-ről fogalmazznak meg állításokat, az legtöbbször azt jelenti, hogy a *standard nyelvváltozat*-ról tesznek kijelentést – minden olyan társadalmi-kulturális kontextusban, ahol maga a standardizáció már lezajlott. Ha ebben az értelemben kíséreljük megfejteti a rendkívül tömör címet, és azt föltételezzük, hogy a szerző és a szerkesztők a hétköznapi nyelvhasználók által társított jelentést szándékoznak a címben fölidézni, akkor arra gondolhatunk, hogy a standard nyelvváltozat politikájáról van szó: vagyis arról, hogy ez a privilegizált nyelvváltozat hogyan hat társadalmi-kulturális viszonyainkra. A standard nyelvváltozat és a hozzá kapcsolódó ideológia problémája fontos kérdése a kötetnek.

A szerző és a szerkesztők azonban bizonyosan nem korlátozzák a *nyelv* szó jelentését a 'standard nyelvváltozat'-ra, még akkor sem, ha a hétköznapi beszélők életében ez élő gyakorlat. Sokkal inkább azt kell föltételeznünk a szerző nyelvszemléletét tükröző, négy évtizedet átfogó tanulmányok kontextusában, hogy a puritán megnevezés, a *nyelv* itt lényegében azt jelenti: 'nyelvhasználat' – a legtágabb értelemben véve.

A kötet címének másik, jelentéssel bíró szava a *politika*. Ennek több jelentésrétege is felfedezhető a válogatott tanulmányok szövegében: először is jelölheti annak a foglalkozásnak a tárgyát, amelyet a politikusok üznek. A kötet írásainak többsége meggyőzően bizonyítja, hogy az ebben az értelemben vett *politika* milyen hatással van az emberek életére, nyelvhasználati szokásaira még a magánélet körébe tartozó nyelvhasználati színtereken is: például hogyan hatott a nyelvcsere folyamatára és így az emberek generációinak életsorsára az 1970-es években Felsőőrben; vagy arra, hogy miről beszéltek magyarul és miről németül (és melyik német nyelvváltozattal) a magyarországi Bólyban élő svábok az 1990-es években. A gyűjtemény tartalmaz olyan írást is, amely kifejezetten a politikai retorika szemiotikáját vizsgálja: ezt kapjuk a Bartók Béla temetéséről szóló elemzésben,

amelyben azt tárgyalja, mit jelent például *Európa* fogalma a rendszerváltás előtti Magyarország intellektuális erjedésnek indult légkörében.

A *politika* szónak azonban van egy másik olvasata is: az eredeti, etimológiai értelemben is áttetsző jelentést is társíthatjuk hozzá: a *polisz*, a városállam, tágabban a közösség (társadalom) életében való részvételt. Aki tehát verbálisan részt vesz a közösség ügyeiben, az *politizál*. A kötet tanulmányainak mindegyike mutatja azt a teljességre törekvést, amely jellemző a szerzőre: az egyének nyelvhasználatát úgy kívánja bemutatni, hogy figyelembe veszi: az egyén nyelvhasználata soha nem függetleníthető a társas interakciót meghatározó szituációtól, a társadalmi kontextustól, a közösség által vallott kulturális értékrendtől és az egyes nyelvi kifejezőmódoknak a tágabb vagy szűkebb közösségben tulajdonított jelentésektől.

Az alcím (Nyelvi antropológiai tanulmányok) elhelyezi SUSAN GAL munkamódszerét a humán tudományok rendszerében – megtudható belőle, hogy a szerző önmeghatározása szerint az a megközelítésmód, melyet ő alkalmaz, nyelvi szempontú *antropológiai* vizsgálat. Ez az önmeghatározás rendkívül élesen láttatja a szerzőnek azt a felfogását, mely a beszélőknek a társas interakciókban adott nyelvi jelzéseit nem úgy kezeli, mint egy különálló, autonóm rendszer elemeit, hanem önmagukon túlmutató indexikus vagy ikonikus jelekként, melyeknek jelként való működését, a hozzájuk fűződő jelentéstulajdonítást a társadalmi és a helyi közösségbeli kulturális beágyazottság tényezői szabják meg. Ez nem jelenti azt, hogy elemzéseik akár kutatásuk tárgyát, akár vizsgálati módszereit tekintve kívül esnének a nyelv tudomány hatókörén; az azonban bizonyos, hogy magukba foglalják a nyelvhasználat vizsgálatának az alapvetően strukturalista nyelvészetben túlmenő módzatait is. Ezen a ponton a recenzens eszébe ötlenek azok az ismétlődő, különös helyzetek az 1990-es évtized magyarországi egyetemi életéből, amikor konferenciákon, felolvasásokon rendre érkezett a hasonló jellegű megközelítések *nyelv tudományi* legitimitációját érintő kérdés: „De mi ebben a nyelvészet?” Az efféle kérdésekre adható válaszok sokféleek lehetnek – maga ez a kötet is tekinthető válasznak: nem az a fontos, hogy mennyire maradunk a (strukturalista) nyelv tudomány keretein belül egy vizsgálatban, hanem az, hogy ez a megközelítésmód mennyivel mutat meg többet a nyelv használatáról és használóirol. A szerzővel készített interjúból kiderül, hogy ő maga az antropológia felől jutott el a nyelv tudományhoz, és ez a tény nyelv szemléletén is nyomot hagyott. Tudósi hitvallását így fogalmazza meg a kötet szerzői előszavában:¹ „Mi is tehát pontosan a »nyelv«, amit egyidejűleg tudhat is meg nem is az ember; hogy van az, hogy a kétnyelvűség sosem egyetlen dolog; ki dönti el, hogy mi a társadalmilag hatékony beszéd és mennyire elég azt tudni? Később rájöttem, hogy ezek a talányok a világ majd minden beszélője számára ismertek. Akkor vajon ezek az alapvető problémák, amelyek oly sokat elárulnak az emberi elméről és a társadalomról, miért nincsenek a tudományos figyelem középpontjában?”

A kötet a szerző angol nyelvű előszavával (9–14), majd ennek magyar fordításával (15–21) indul. Ezt követi a szerkesztők előszava (23–25), majd a három nagy tematikus fejezetbe rendezett tizenhárom tanulmány (19–334). A tanulmányok fejezetekbe rendezésének nem szolgált alapjául megjelenésük időpontja, sokkal inkább a téma, melyet tárgyalnak.

Az első fejezet címe Nyelvi antropológiai elmélet (29–100), ez négy tanulmányt tartalmaz. Közülük az első (A nyelv és a politikai terek) témája az, hogy milyen kulturálisan értelmezett kapcsolatok alakultak ki a nyelv és a politikai terek között (33), és bemutatja,

¹ Ez a szövegrész a kötet hátsó borítóján is olvasható.

mennyire meghatározóak a társadalmi és politikai ideológiák abban, ahogyan az államok megkísérik számba venni a különféle nyelvek beszélőit (a népszámlálások intézménye által) és vizuálisan ábrázolni a nyelvek elterjedtségét (a nyelvi és etnikai térképeken). A fejezet második tanulmánya azokat az ellentmondásokat veszi sorra, amelyeket a standard nyelvváltozat megjelenése okoz egy-egy közösségben. Ezek közül a leginkább meghatározóról így ír (64): „A standardizációs folyamat természetéből fakad, hogy minden standard-orientáció létrehozása mellett stigmatizált – »nem a nyelvhez tartozó« – alakok jönnek létre, pontosan azoknak a beszélőknek az esetében, akiknek a nyelvhasználatát a standardizálásnak valorizálni kellett volna. A közvélekedéssel ellentétben a standardizálás nem egységességet, hanem több (és hierarchikus) heterogenitást teremt.” A fejezet harmadik írása (A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája) azokat a bonyolult szemiotikai folyamatokat vizsgálja, amelyek révén az egyes nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz metaforikusan érzékszervi észleleteket társítunk: *sűrű, nehéz, vastag* vagy éppen *cifra*. Az írás meggyőzően mutatja be, hogy ezek az érzékszervi társítások a helyi közösség szociokulturális ideológiáinak kontextusában jönnek létre, és hogy maguk a beszélők valóságként érzékelik az egyes nyelvekhez, nyelvhasználati módokhoz társított tulajdonságokat. Egy bolyi sváb asszonnyal készített interjú nagyszerű elemzésével mutatja be, hogyan befolyásolják a kváliák a beszélő szó- és egyben nyelv választását. A fejezet utolsó darabja a Szociolingvisztikai differenciáció című. Ennek foglatát a szerző szavaival adom vissza: „A különféle szociokulturális és kulturális kontextusokból származó bizonyítékok azt mutatják, hogy az általam kiemelt ideológiai/szemiotikai folyamatok hogyan járulnak hozzá a differenciáláshoz és a hasonlóság létrehozásához az elemzett társadalmi világokban. A nyelvi differenciálás a szociokulturális differenciálás egyik alapvető eleme; ugyanazok a folyamatok hozzák létre a variánsok társadalmi jelentését, s járulnak hozzá a nyelvi változáshoz.” (122).

A második fejezet (129–228) címe Tanulmányok a nyelvi variáció területéről (a Kárpát-medencében). Ebben a fejezetben érvényesülhet leginkább SUSAN GAL kivételes, kettős nézőpontja: az, hogy egyszerre képes kívülről (angol „anyanyelvű” beszélőként) és belülről (magyar anyanyelvű beszélőként) látni és láttatni a Kárpát-medencében zajló nyelvi kontaktusoknak a kis közösségekben tetten érhető folyamatait, eseményeit. Az első tanulmány a magyarországi Bolyban élő kétnyelvű svábok nyelvi ideológiáit mutatja be a státusz és a szolidaritás fogalmainak fölhasználásával. Elméleti szempontból is fontos és nagyon rokonszenves az a reflexív kutatói attitűd, amely nem abszolutizálja saját megfigyelésének eredményeit, mert „a kutató identitásának különféle aspektusai korlátozzák és konstruálják a kutatást.” A Kódváltás és nemzeti öntudat az európai periférián (153–178) a németországi olaszok, burgenlandi magyarok és romániai szászok közösségeiben vizsgálja a kódváltási szokásokat, és igazolja, hogy mindig van társadalmilag társított jelentése a beszélgetésen belüli váltásnak. Ahhoz azonban, hogy ez a jelentés és a kódváltás szemiotikája fölfedhetővé váljon, igen alaposan kell ismernünk a tanulmányozott közösséget a maga társadalmi és nyelvi ideológiáival együtt. A következő íráskor SUSAN GAL korai, az 1970-es években végzett felsőöri vizsgálatainak gyümölcsei. „Paraszt legény nem kap nőt” (179–195), Mi a nyelvcseré és hogyan történik? (197–206), Lexikai újítások és veszteségek: a korlátozott magyar nyelv használata és értéke (207–228). Mindegyikük azt a folyamatot vizsgálja, melynek során a felsőöri magyar közösség körében a nyelvcseré erői túlsúlyba kerültek a nyelvmegtartási törekvésekkel szemben az 1970-es években. Ennek a folyamatnak a leírása SUSAN GAL nevét világszerte ismertté tette. Az első tanulmány tárgya a fiatal

nők nyelvválasztása. Ez arról győzi meg az olvasót, hogy a vizsgált esetben elsősorban ők a nyelvi–nyelvhasználati változások képviselői a helyi társadalomban, méghozzá azért, mert élesebben utasítják el a paraszti életformát és kevésbé kívánnak azonosulni a kisvárosi paraszti közösségével. A második tanulmány már megjelent korábban magyarul (I. KONTRA szerk. 1992. 47–59), és minden olyan kurzus tematikájában helyet követel magának, amely a nyelvcserevel foglalkozik: gazdag adatokat szolgáltat folyamatban lévő nyelvcsereéről – talán ki lehet jelenteni, hogy ez a magyarul legtöbbször olvasott munkája a szerzőnek. A felsőöri közösséghez kapcsolódó harmadik tanulmány 1989-ben jelent meg, és olyan oldalát mutatja meg a nyelvcsereinek, amelyről kevés szó esik. Azt a szókészleteti bővülést látjuk működés közben, amely főként fiatal kétnyelvű nyelvhasználóknak köszönhető: azoknak, akik a magyar nyelv „eredeti” szókészletét már hiányosan ismerik, ugyanakkor mindennapjaikban közösségük belső normarendszere, szűkebb környezetük elvárásai miatt mégis használják a német mellett a magyar nyelvet is. A szókészlet redukálódása az ő esetükben így neologizmusok keletkezésével is együtt jár.

A gyűjtemény harmadik nagy tematikus egysége A politika szemiotikája (231–331) címet kapta, és négy tanulmányt foglal magába. Közülük az első Bartók Béla magyarországi temetésének rendkívül alapos elemzése, az országos jelentőségű közéleti esemény szemiotikájának aprólékos föltárása (231–260). Az elemzés ismételten megmutatja, hogy a szavak, nevek társadalmi jelentése nem kezdettől fogva való és változatlan, hanem attól függ, hogy a közösség egyes csoportjai milyen jelentést társítanak hozzájuk. A temetés retorikája abból a szempontból különösen érdekes, hogy az esemény idején az államszocializmus éppen végórát éli, és a politikai ideológiák szempontjából polarizált értelmiségnek az államhatalmat szolgáló és azt támadó csoportjai egyaránt elvégzik a maguk jelentéstulajdonítását a *Bartók* névhez – ezzel saját legitimitásukat és európaiságukat megjelenítve. A köz és magán közti distinkció szemiotikája (261–279) című írás azt is megmutatja, hogy mennyire nem éles a határvonal az egymástól látszólag jól elkülöníthető két fogalom között. Bizonyítja, hogy a „megkülönböztetés referenciális tartalma mindig a használat kontextusától függ, és a különbségtétel viszonylagos ezekben a kontextusokban.” (263) A fejezet harmadik darabja A feminizmus „határátlépései”: a nőkről szóló beszédmódok körforgása (281–312) azt vizsgálja, hogy a különféle eszmék globális terjedésében milyen szerepet játszik a szövegek rekontextualizációja a különféle politikai és kulturális kontextusokban. Bemutatja, hogy ezek az új kontextusokban való szövegértelmezések sokszor erősen támaszkodnak a *helyi/idegen* különbségtételre. A fejezet és a gyűjtemény utolsó szövege A Poliglott nacionalizmus: alternatív nyelvi perspektívák (313–334). Ebben a 19. századi Magyarországra kalauzolja SUSAN GAL az olvasót, és azt a jórészt elfeledett politikai ideológiát mutatja be, amely kapcsolatot teremtett a nacionalizmus és a többnyelvűség között. Ez a szemlélet nem ellenséget, hanem lehetőséget látott a többnyelvűségben – ékesen mutatja ezt az akkor bizonyos társadalmi körökben szokásszerűvé vált gyermekcsere intézménye.

A kötet végén kapott helyet annak a videointerjújának az írott változata, melyet SUSAN GALLal készített KONTRA MIKLÓS 2014-ben, a Nyitrán rendezett 18. Élőnyelvi Konferencián, ahol SUSAN GAL plenáris előadást tartott a nyelvi ideológiákról. A kötetet KONTRA MIKLÓS utószava zárja (349–351). Az utószóból az is megtudható, hogy SUSAN GAL egyik legfontosabb munkája, a *Language Shift* (1979) – mely doktori értekezése volt –, a mai napig nincs magyarra fordítva. Talán idővel ez is elérhetővé válik a szerző anyanyelvén is.

A tanulmányok magyarra fordításában – a kötet szerkesztői mellett – további tíz szakember, a fordítások ellenőrzésében ketten vettek részt – tudható meg a szerkesztői előszóból (25). Munkájuk elismeréseként érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelvű tanulmányok nyelvi-stiláris értelemben homogén szövegvilágot alkotnak, a szakszavak használata egységes és következetes: az olvasó nem érzel egyenetlenségeket a fordításokban. Az előszóból megtudható, hogy az egységességtől egyetlen terminus esetében tértek el: nem uniformizálták a *standard/sztenderd* szakszó használatát – megjelenítve így a benne mutatkozó váltakozást (25). Szerkesztői eljárásuk nem újkeletű, hiszen ugyanők korábban egy kétkötetes munka kötetcímeiben játszották össze a szó változatait (Sztenderd – nem sztenderd. Standard – nem standard) – azt is mondhatjuk, ez a tudatosan képviselt heterogenitás szinte indexikusan idézi föl nyitrai tudományos műhelyüket a szűkebb szakmai közönséghez tartozó olvasóban (I. KOZMÁCS–VANČO szerk. 2016).

A kötetben a szerző rendkívüli alaposágának, sokoldalú tájékozódásának és a szerkesztők gondosságának köszönhetően alig találni vitatható állítást, hiányosságot. Két apró észrevétel kívánkozik ide. Talán érdemes itt azt a megjegyzést megemlíteni, mely a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájára vonatkozik. Ebben GRIN (2003) munkájára alapozva a szerző azt állítja, hogy a Charta „a bevándorlók nyelveinek támogatását és fennmaradását is szorgalmazza” (60). Valójában a Charta csak az őshonos európai nyelvekre vonatkozik, a bevándorlók nyelveire nem.² Nem hiányossága a kitűnően szerkesztett munkának, de talán haszonnal segíthette volna a magyar olvasók tájékozódását SUSAN GAL munkásságában, ha helyet kapott volna a kötet végén egy szerzői bibliográfia.

Fölmerül a kérdés, hogy mit tanulhatnak a kötetet magyarul olvasó nyelvészek és nem nyelvészek a nyelvi antropológiai szemléletet képviselő SUSAN GALTÓL? Nézetem szerint legfőképpen azt, hogy érdemes a beszélők nyelvi viselkedését egy holisztikusabb megközelítésben vizsgálni és tárgyalni. Ez volna az az antropológiai alapozású szemléletmód, amely a szerzőnek sajátja: megmutatja, hogy egy beszélői megnyilatkozás alapos és sikeres elemzése csak a legteljesebb társadalmi-politikai, szociokulturális és interakcionális kontextus ismeretében végezhető el. Meghatározó az a szemléleti alapállás, hogy ne a nyelvész kategorizálja előre a tanulmányozandó jelenségek osztályait, változatait – hanem éppen fordítva: kísérelje meg azt föltárni, hogy maguk a beszélők milyen változatokat különítenek el tudatukban, és hogy ezekhez az általuk elkülönített változatokhoz, továbbá az ezeket használó emberekhez milyen társadalmi jelentéseket társítanak a közösségben. Ez a fajta megközelítés magában hordja azt, hogy a kutatásban háttérbe szorul a kvantitatív elemzés, és hogy a gyűjtött adatok többszörös (társadalmi-politikai, szociokulturális és interakcionális) „mélységüknek” és kontextusba ágyazottságuknak köszönhetően elsősorban a kvalitatív elemzés lehetőségét kínálják.

Érdemes továbbá azt a szemléletmódot is elsajátítani, ahogyan a különféle nyelvtudományi, nyelvi antropológiai és szemiotikai elméletekhez viszonyul a szerző: elemzései mind azt mutatják, hogy nem az elméletekhez keres igazolást a nyelvi jelenségek

---

² „Jelen Karta vonatkozásában a »regionális vagy kisebbségi nyelvek« kifejezés alatt azon nyelvek értendőek, I. amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és II. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit” (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900040.T> [2021. 05. 31.]).

rendszerű megfigyelése során, hanem megfigyeléseinek analízise során keres olyan elméletet, amely a legnagyobb magyarzó erővel bír egy-egy esetben. Okfejtései ezért is rendkívül meggyőzőek: hagyja, hogy maga a nyelvi anyag vezesse.

A kötet szerzőjétől az adatgyűjtést meghatározó személyközi viszonyok kiépítését, az adatközlőkhöz való viszonyulást illetően is rengeteget tanulhatnak azok a nyelvészek, akik terepmunkára adják a fejüket (például szociolingvisták, dialektológusok). SUSAN GAL nem „kiszáll” a terepre, hanem „odaköltözik”: megkísérel valamelyest maga is a közösség részévé válni. Úgy gyűjti adatait, hogy törekszik minél alaposabban föltérképezni a közösséget, annak történetét, belső viselkedési normarendszerét, gondolkodásmódját – ennek köszönhetően a vizsgált csoport tagjai olyan adatokkal lepik meg, amelyeknek a létezéséről sem szerezne tudomást egy kampány jellegű terepmunka egyeninterjúival. Ez az adatgyűjtési ars poetica vélhetően nem független a szerző mély antropológiai érdeklődésétől.

A gyűjteményből mindenki gazdagon meríthet, akit a nyelv és a nyelvek használatának kérdései (beleértve a kétnyelvűséget) foglalkoztatnak: kutatók és laikusok, diákok és oktatók, nyelvészek és nem nyelvészek.

Hivatkozott irodalom

- GAL, SUSAN 1979. *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. Academic Press, San Francisco.
- GRIN, FRANÇOIS 2003. *Language policy evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Palgrave, New York.
- KOZMÁCS ISTVÁN – VANŐ ILDIKÓ szerk. 2016. *Sztenderd – nem sztenderd. Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

NÉMETH MIKLÓS
Szegedi Tudományegyetem

Alexandra N. Lenz – Philipp Stöckle Hrg., Germanistische Dialektlexikographie zu Beginn des 21. Jahrhunderts

ZDL Beihefte 181. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2021. 380 lap

A friss német nyelvű kötet az aktuális német tájszótárprojekteket mutatja be, Open Access publikációként bárki számára nyíltan hozzáférhető, olvasható módon. (Letölthető a <https://doi.org/10.25162/9783515129206> címről.) A német nyelvjárási lexikográfia folyamatosan fejlődő módszertana, eredményei a magyar dialektológia számára is érdekesek és fontosak. Ezeket igyekszik bemutatni jelen könyvismertetés. A recenzeált kötet célja, hogy 14 német nyelvű tájszótárprojektről számoljon be: mindegyik egy-egy nagyobb földrajzi terület, régió vagy ország nyelvjárásait írja le. Három központi cél körül rendeződnek az írások, melyek a tematikus súlypontokat is adják az egyes cikkekben, így egy

kivételével minden cikk felépítése hasonló; ez a szerkesztői elképzelés kétségkívül a kötet előnyére válik. Az első tartalmi elem a lexikográfiai szempontok áttekintése, itt helyet kap a tudománytörténeti szempont, a kutatások történetének, valamint a szervezeti, intézményes kereteinek bemutatása mellett az is, hogy mely empirikus adatokra és anyagokra épül a szótárprojekt, mely földrajzi értelemben vett területeket fedi le, milyen jellegű és mennyiségű adattal bír, milyen gyűjtési eljárásokat használ, milyen a szócikkek felépítése, amit a tájszótárból vett példaszócikkekkel is illusztrálnak. A második fő tematikus szempont a szövegtechnológia áttekintése, vagyis, hogy milyen digitális módszerek és eszközök segítik a projekt munkáját. Néhány szótár saját digitális adatbankot hozott létre, a szócikkek feldolgozása és létrehozása is digitális segítséggel történik, ami a publikálásnál is fontos szerepet kap, hiszen a digitális szótárak egyre inkább a klasszikus, nyomtatott szótárak helyébe lépnek. A harmadik fő tartalmi eleme a cikkeknek a nyelvészeti potenciál kérdése: milyen, a nyelvészeti kutatás szempontjából fontos adalékot szolgáltatnak a projekt során összegyűjtött empirikus, tájnyelvi adatok a lexikális szinten túl? Például hangtani vagy nyelvtani jelenségek kvantitatív vagy kvalitatív elemzését teszik lehetővé.

PHILIPP STÖCKLE cikkében a bajor-osztrák nyelvjárások szótárát mutatja be (WBÖ.), melynek története több mint 100 évre tekint vissza. A projekt érdekessége, hogy eredeti, kezdeti formájában a Magyarországon található német nyelvi szigeteket is tartalmazta volna, mivel ezek akkor az Osztrák–Magyar Monarchia része voltak; és a németországi bajor nyelvjárásokkal is közös szótár készült volna. A múlt század elején kérdőíveket küldtek ki a bajor nyelvterületen az önkéntes gyűjtőknek, többnyire tanároknak, akik a paraszti rétegben kérdezték ki ezeket, jegyezték le kézzel, majd küldték vissza a bécsi központba, mindezt több körben, újabb és újabb kiegészített kérdésekkel. Később (1927–1965) képzett nyelvjáráskutatók is részt vettek a terepmunkában, az adatgyűjtésben, kutatóutak formájában. Emellett folyt az írásos adatok gyűjtése is, jellemzően nyelvjárási disszertációkból, illetve kisebb területek nyelvjárását feldolgozó tájszótárakból vagy történeti írott forrásokból. 1961-ben a német és az osztrák bajor projekt kettévált: világossá volt, hogy külön osztrák bajor tájszótár fog készülni. 1970-ben jelent meg az első kötet (A–Azor), melyet 2015-ig további négy követett (B/P, C, D/T és E). 1993-tól kezdve egy ún. TUSTEP¹-adatbankba vitték be az adatokat, ezt 2014-ben felváltotta egy platformfüggetlen, könnyebben kezelhető XML/TEI formátum². 2020-tól az Elasticsearch nevű keresőmotort használják, amit kimondottan a WBÖ. számára fejlesztettek. Az összetett szavakat, igeikötős igéket mindig a bázishoz, az alapszóhoz rendelik, és a szótárban is az adott alapszónál (Simplex) tüntetik fel ezeket. Ez az eljárás némileg megnehezíti a szótár használatát, bizonyos gyakorlatot igényel, míg a használó hozzászokik ehhez. 2016 után teljesen új koncepció kidolgozása kezdődött, felhasználóbarátabbá szerették volna tenni a rendszert. A címszavak megállapítása is immár elsősorban a standardnyelvhez igazodik. A szócikkek felépítése is olvasóbaráttá vált: az online, interneten történő megjelenítés előnye például, hogy nem szükséges rövidítéseket alkalmazni, hiszen a helytakarékoság már nem szempont. További előnye a kereszthivatkozások és -kapcsolatok létrehozásának korlátlan lehetősége és egyszerűsége, valamint például lehetőség van az adatolt szó

¹ Tübinger System von Textverarbeitungs-Programmen (szövegfeldolgozó programok tübingeni rendszere)

² A Lexikalisches Informationssystem Österreich (LIÖ) adatbank külső felhasználók számára is hozzáférhető, online elérhető.

származási helyének térképes megjelenítésére is. Felbecsülhetetlen előnye az internetes publikálásnak, hogy bárki, bárhonnán, bármikor hozzáférhet az adatokhoz; vagyis széles közönség számára, hosszú távon megoldott az adatok tárolása és megismertetése. A cikk egy konkrét példán mutatja be a szócikk szerkezetét (lemma, szófaji besorolás, elterjedési terület, hangtani adatok, változatok és jellemzők, nyelvi adatok, etimológia, jelentés(ek), szóképzés [összetett szavak, igekötős igék stb.], szófordulatok). A szócikkek szerkesztéséhez egy Electron³ alapuló Open-Source szoftvert használnak, ami platformokon átívelő, és potenciálisan más szótárprojektek számára is adaptálható a cikk szerzője szerint.

MICHAEL SCHNABEL – MANUEL RAAF – DANIEL SCHWARZ cikke a Bajor szótárral (BWB.) foglalkozik, aminek a története, mint a korábbiakban láttuk, a kezdetekben a bajor-osztrák szótárral összefonódott. A teljes művet (BWB.) 10-12 kötetesre tervezik, 2019-ig ebből három kötet jelent meg, és a nyelvjáráskutatók és a laikusok örömeire majdnem a teljes anyag online, pdf formátumban is elérhető a bwb.badw.de honlapon. A szótár archívuma kb. 7 millió adattal rendelkezik, amit szóbeli és írott forrásokból gyűjtöttek össze. Jelenleg is kb. 350 nyelvjárási beszélő adatközlő segíti a szótárírási munkákat, kérdőívek, szólisták kitöltésével – a szólistákat 1958 óta alkalmazzák gyűjtési eszközként, hiánypótló céllal. Ahol a korábbi gyűjtések nem szolgáltattak adatot, azokat a hiányokat próbálják ezzel a módszerrel pótolni. Ezek szemasiológiai szempontú kérdőívek, egy-egy nyelvjárási kifejezés jelentésére kérdeznak rá – vagyis jelentésföldrajzi fókuszú –, szemben a korábbi onomasziológiai kérdőívekkel, amelyek egy-egy tárgy nyelvjárási megnevezését kérték az adatközlőktől. Példamondatokat is kérnek az adatközlőktől, ezzel az a céljuk, hogy ne izolált nyelvjárási kifejezéseket nyerjenek, hanem a szó jellemző használatát tudják bemutatni. A szócikkek alfabetikus sorrendben követik egymást a szótárban, de érdekesség, hogy a szókezdő *b-p*, *d-t* és *f-v* betűpárokat egy betűként kezelik, mert a bajor nyelvjárások nem tesznek különbséget a kiejtésükben. Az összetett szavakat és az igekötős igéket, előtagos szerkezeteket – hasonlóan az osztrák bajor szótárhoz – a BWB. is úgy kezeli, hogy az alapszónál tünteti fel. Például a *Haustür* szót nem a *h* betűnél kell keresni, hanem a *Tür* címszó alatt, a *gesund* melléknevet pedig a *-sund* lemma alatt – ez utóbbi laikus használók számára megnehezítheti a szótár használatát. A szócikk szerkezete: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek) (regiszter, földrajzi elterjedési terület, példaadatok, szófordulatok, néprajzi adatok), etimológia, hangtani, formai adatok, utalás az adatok forrására, utalás a képzett szavakra, összetett szavak és előtagos szerkezetek felsorolása, szerkesztő neve. 2017 óta a kérdőívek online kitöltésére is mód van. 2016 óta a LexHelfer nevű szerkesztői szoftver segíti a BWB. munkáját, azóta csak digitálisan lemmatizálnak. A szótárprojekt primer adatai nyilvánosan lekérdezhetők egy adott linken (<https://lexhelfer.bwb.badw.de/>). Ez a nyelvészek, nyelvjáráskutatók, vagy a nyelvjárások iránt érdeklődő laikusok számára eddig nem látott adatgazdagságot, kényelmes felhasználást és hozzáférést jelent a világ bármely tájáról.

A Frank szótár⁴ (WBF.) Bajorországon belül Ober-, Mittel- és Unterfranken kormányzati kerületek tájnyelvi szókincsét gyűjti és dokumentálja 1933 óta. Nemrégiben eldöntötték, hogy kizárólag online-szótárként fogják publikálni, és a digitalizált formát fogják használni (a teljes archívumot beszkenelték, ez százezernél is több kitöltött kérdőívet jelent).

³ <https://electronjs.org>

⁴ 2012-ig Keleti frank szótár volt az elnevezése.

Érdekeség, hogy a szótár a jelentések megadásánál minden kifejezést egy 4 jegyű számmal jelzett tárgycsoport-besorolással lát el, ezt a gyakorlatot egyébként a Pfalzi és a Dél-Hesseni szótár is követi, és a Svájci tájszótár alkotói is használni tervezik ezt a módszert. Ez megkönnyíti, illetve lehetővé teszi a nyelveken és határokon átívelő onomasziológiai összehasonlításokat. Az adatbevitel 2004 óta excelfájlokba történik. Szerkesztéshez a LexHelfer nevű programot használják, hasonlóan a Bajor és a Bajor sváb szótárhoz. A program automatikusan generálja a szócikkeket, ezt az teszi lehetővé, hogy minden egyes kategória adatait külön-külön viszi be. Az ellenőrzés után a szócikket szabadon elérhetővé teszik az interneten. 2016 óta szabadon betekinhető az adatbank, és a keresési adatok azt bizonyítják, hogy nemcsak a nyelvészek érdeklődnek az adatok iránt, hanem laikusok is gyakran rákeresnek az oldalra; az egyetemi dialektológiai szemináriumok is használják. Az egyes szócikkek egy rövidített internetcímet (rövid URL-t) is kapnak, ami a publikációkban, hivatkozásoknál helyet takarít meg. Az XML kiterjeszhető jelölőnyelv használatával hamarosan az összes bajor szótárprojekt közös online megjelenítése lehetővé válik, a tervek szerint Bayerns Dialekte Online (BDO) néven. Tervben vannak még többek között a vizuális megjelenítésre (térképnézet) és multimédiás tartalmak hozzáadására vonatkozó lépések.

A Bajor Sváb Dialektológiai Információs Rendszer projekt (DIBS) 2017-ben indult Bajor sváb digitális szótárként. Alapja egy olyan adatbank, ami a sváb-alemann szókinccset dokumentálja Bajorországban és teszi az interneten mindenki számára elérhetővé. A projekt előfutára a WERNER KÖNIG által elindított Bajor sváb tájszótár volt, melynek gyűjtési szakasza 1998 és 2006 között tartott. Minden gyűjtött adatot digitális adatbankba vittek be. Nyomtatott produktumként megjelent a 14 kötetes Bajor sváb nyelvatlasz (KÖNIG Hg. 1996–2009. Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben [SBS.]) és a Bajor sváb tájszótár (SCHWARZ 2013. Dialektwörterbuch von Bayerisch-Schwaben. Vom Allgäu bis zum Ries). 2017-ben kezdtek a nyelvi adatokból online szócikkeket megalkotni. Kb. 36 000 címszó és nagyjából 300 000 nyelvi adat alkotja az adatbankot, melyek több mint 400 forrásból származnak (irodalmi művektől szólistákon át a laikusok által összeállított szótárakig). Új, nagy kiterjedésű szóbeli lekérdezést nem indítanak, de szócikkírás közben felmerülő vitás vagy nehezen eldönthető, nem egyértelmű kérdésekben megkérdezzük, bevonunk nyelvjárást beszélő személyeket. További, egyelőre még feldolgozatlan, kitöltött kérdőív (kb. 20 000) is bevonásra kerül a későbbiekben, ez plusz 300 000-nél is több nyelvi adatot jelent. A lemmatizálásban nagyrészt a Bajor szótár szabályait követik. Az adatbank jelenleg a MySQL formátumot használja. A digitális feldolgozás lehetővé teszi, hogy folyamatosan továbbírják a szótárt, valamint hálózatok kialakítását is szótáron belül vagy összekapcsolását más szótárprojektekkel. Természetesen hang- és képanyagok folyamatos befogadására is mód nyílik. Az online szótár további előnye, hogy nem csupán címszó alapján lehet keresni benne, hanem például nyelvtani kategóriák, meghatározott régiók vagy jelentések, illetve ezek kombinációi szerint is. A digitális megjelenés részben a szótár merev makro- és mikrostruktúráját is felbontja, fellazítja, magától megoldódik, feleslegessé válik számos struktúrát érintő elvi kérdés. Egy digitális szócikk meghatározott építőközből épül fel (lemmablokk, nyelvtani blokk, jelentésblokk, földrajzi elterjedés, szócsalád, etimológia, irodalmi utalások, szerkesztő megnevezése), melyek sorrendje, elrendezése, megjelenése bármikor tetszőlegesen megváltoztatható. A rövidítések alkalmazása (amely az olvasást egy nyomtatott szótár esetében sokszor megnehezíti) is feleslegessé válik. A valódi dialektológiai információs rendszerre válás a jövő célkitűzése, ez azt jelenti többek között, hogy

különböző médiumok integrálása lehetővé válik, hogy megtörténhet a felhasználó integrálása kutatóként, vagy hogy más (szótár)projektekkel összekapcsolódik a DIBS.

A Svájci német tájszótár Svájc négy nemzeti szótárának egyike. Az ország (német nyelvű részének) alemann nyelvét dokumentálja a késő középkortól napjainkig – így nemcsak tájszótár, hanem késő közép- és kora újfelnémet szótár is egyben; nemcsak szinkrón, hanem diakrón szótár is. Forrásanyaga is két nagy csoportra osztható: egyrészt az 1800 óta gyűjtött nyelvjárási adatok (legfőképp adatközlők által beküldött anyagok, szép- és szakirodalmi kivonatok, kisebb területeket lefedő tájszótárak anyaga), másrészt a régebbi (13. századtól 1799-ig), hivatalos nyelvi források (krónikák, irodalmi művek, oklevelek, jogi, vallási szövegek, naplók stb.). Az első 8 kötet 1881 és 1920 között jelent meg, így a 'mai nyelv' fogalmát a 19. század második felének és a 20. század kezdetének nyelve jelenti. A korpusz nyitott, így a frissen publikált kötetekben 21. századi források is helyet kapnak. Üdvözlendő fejlemény a szótár életében, hogy 2010 óta online is megjelenik, és szabadon, ingyenesen hozzáférhető a tartalom bárki számára (Schweizerisches Idiotikon digital 2019). A szótár megjelenését az állam, a kantonok és az akadémia finanszírozza. Hasonlóan a többi szótárprojekthez, szakmailag szoros egyetemi kötődése van. A szótárprojekthez kapcsolódik egy nyelvátlasz-projekt, online elérhető színes nyelvjárási térképekkel (Sprachatlas der deutschen Schweiz [SDS.]), helységnévutató, kollokációs szótár és történeti frazeológia-projekt is. Jelenleg a 17. kötetten (Z) dolgoznak. A lemmák sorrendje (hasonlóan a Bajor, valamint az Elzászi nyelvjárások szótárához): a tőszótag mássalhangzózóváza szerint vannak a címszavak elrendezve, tehát nem a megszokott ábcésorrendben. Az összetett és előtaggal ellátott szavak az alapszó alatt vannak feltüntetve, így egész szócsaládokat összefüggően, egyben lát az olvasó. A nyomtatási kép szótárra jellemző specialitása a kiejtésből idővel eltűnt hangok – melyek azonban etimológiai szempontból relevánsak – feltüntetése felső indexben. A szócikkek három fő részből állnak: szócikkfej (lemma, kiejtési változatok, fontosabb nyelvtani alakok), szócikktrázs (jelentés, nyelvi adatok/példák), megjegyzés (utalás más szótárakra, melyekben a szó megtalálható, etimológia). A Svájci német tájszótár szemasiológiai szótár. Rengeteg értékes néprajzi jellegű adatot is találunk benne, és sok példamondatot is, ami miatt korpuszként is használható.

A Badeni szótár története is már 100 éves, gyűjtési tájegysége az egykori Baden Nagyhercegség területe Németország legdélnyugatibb részén. Az első – még néprajzi jellegű – kérdőíveket a 19. század végén küldték ki tanároknak és papoknak, és mivel ezekből kitűnt, hogy nyelvjárási szempontból is érdekes anyagok érkeztek be, ezért a 20. század elejétől kimondottan a tájszótár számára gyűjtöttek alemann és frank nyelvjárási anyagot. A Freiburgi Egyetemen kap helyet a projekt, és a kezdetektől fogva egy ember dolgozik benne főállásban, a munkáját jelenleg rész munkaidős foglalkoztatottak és önkéntesek segítik. A kedvezőtlen személyi feltételek lassítják a szótár megjelenését. A szótár elsősorban az élő nyelvjárási kifejezéseket gyűjti (már 125 éve!), kevéssé használ írott történelmi forrásokat. Feldolgoz viszont tudományos dolgozatokat és nyelvjárási irodalmat. Ezekből a forrásokból megközelítőleg 2 millió szócédula készült. Jelenleg az 5., egyben utolsó kötetten dolgoznak. Ehhez a szócédulákat digitalizálják, egy online adatbankba viszik fel. A címszavak ábcérendben követik egymást, a címszó a standard német nyelvi formában szerepel (ellentétben például a Svájci szótárral). A felnémet szótárakhoz hasonlóan a *b/p*, *d/t* és *f/v* szókezdő hangokat egyként kezelik, mivel ezek nehezen különböztethetők meg egymástól kiejtésükben. A mikrostruktúrában a címszó után következnek a kiejtésbeli változatok

földrajzi helynévmegjelöléssel. A nyelvtani adatok után következnek a szócikktrözs: a jelentések leírása, az etimológia (általában a középfelem alak) és az utalások a szóösszetételekre, más szócikkekre szótáron belül. Legvégül a rokon tájszótárakra való utalásokat találjuk.

A Hessen-nassauai szótár (HNWb.) vizsgálati területe központi helyen helyezkedik el Németországban, így több nyelvjárás határterületét is érinti, de főképpen a hesseni nyelvjárások (1912 és 1934 közötti) szókincsét dokumentálja. 1911-ben indult az elsődlegesen szinkrón irányultságú szótár, forrásai között az önkéntes adatszolgáltatás és direkt lekérdezések mellett a szak- és szépirodalom, valamint 1800 utáni történelmi források is szerepelnek; ez kb. 350 000 szócédulát jelent. A kérdőíves célzott lekérdezések eredményeként 150 szóföldrajzi térkép is készült. A szócikkek felépítésében arra törekedtek, hogy az laikusok számára is érthető legyen, a címszó – az alfabetikus sorrendnek köszönhetően – könnyen megtalálható legyen. A szócikkek felépítése: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek), példák/példamondatok, esetleg ábrák, majd filológiai adatok: adatolt nyelvjárási formák, elterjedési területük, etimológia és utalások más szótárakra.

A Vesztfáliei szótár (WWb.) Westfalen-Lippe és Észak-Hessen alnémet nyelvjárásának szókincsét dokumentálja. Az 5 kötetes szótár – az utolsó kötet 2021-ben fog megjelenni – kb. 100 000 szócikket tartalmaz. Ezen túl megjelentetnek még egy kiegészítő kötetet és egy hangtani nyelvi atlaszt is. Hasonlóan régre nyúlik a története az előbbieken tárgyalt szótárakhoz hasonlóan: 1922-ben küldték szét az első, 500 kérdésből álló kérdőíveket. Archivumában 1,5 millió szócédula található; az adatok adatközlőktől származnak – részben írásban beküldött adatok, részben terepmunka keretében kutatók által feljegyzett adatok – és szótárakból nyert adatok. 1994-ben lezárult az adatfelvétel. Jelenleg egy főállású munkatárs dolgozik a projektben, munkáját gyakornokok segítik. A címszavakat nyelvtörténeti szempontok alapján állapítják meg, olyan alakra vezetnek vissza a nyelvjárási szavakat, szóvariánsokat, amelyből azok levezethetők. Makrostruktúráját illetően a szótár a részleges ábcérendet követi (a szócsalódokat bokrosítva tünteti fel), ez a keresésben nehézségeket okozhat. A speciális karaktereket a WWb.-szótár nem az Unicode segítségével jeleníti meg, hanem a Corel-Draw szoftverrel rajzolják, majd egy kóddal látják el. A szócédulák digitalizálása és interneten elérhetővé tétele tervben van.

Az Alsószász szótár Alsó-Szászország és Bréma tartományok alnémet nyelvjárásainak betűrendes jelentésszótára, alapítása 1934-re nyúlik vissza. Archivumok indirekt kérdőíves lekérdezővel gyűjtött anyagból (több mint 2 200 településről, kb. 40 000 címszó) és szócédulaarchívumból (kb. 2,5 millió cédula; helyi tájszótárak anyaga, irodalmi művekből nyert adatok stb.) áll. 2018-ig 9 kötet készült el nyomtatásban. A szótár munkáját tudományos tanácsadó testület segíti, és három szerkesztő, valamint két tudományos segédmunkatárs végzi. A szócikkfelépítés: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek), elterjedtség/gyakorosság, példák, utalások. A szócikkeket alkalomadtán térképek és ábrák is kiegészíthetik. A szótár kizárólag nyomtatásban jelenik meg, digitális megjelenését korlátozott személyi és pénzügyi okokból nem is tervezik, így az interneten sem várható a közzététel.

A Közép-elbai tájszótár vizsgálati területének központjában Magdeburg városa található (Szász-Anhalt tartomány) – a munkaterületen alnémet és kelet-közép-német nyelvjárások is találhatóak. Ez nehézségeket okoz a címszavak meghatározásában. A szemasiológiai szótár története az 1930-as évekre nyúlik vissza, ebben az időszakban küldtek ki először (főleg onomasziológiai irányultságú) kérdőíveket kitöltésre önkénteseknek. Laikusok által beküldött szógyűjtemények is gazdagítják az archívumot (kb. 250 000 szócédula és 1 millió

fölötti nyelvi adat). A digitalizálást el sem kezdték, és nem is tervezik. Történelmi okok miatt csak 1992-ben indult újra a tájszótárprojekt. 2002-ben (H–O) és 2008-ban (A–G) jelent meg két kötete, ezután finanszírozási nehézségek léptek fel. Egy harmadik, záró kötetet terveznek még kiadni, de a megjelenése bizonytalan. A két már megjelent kötetet be is szkennelték, ezek pdf-formátumban rendelkezésre állnak, tervezik az online megjelentetésüket oly módon, hogy az adatbázisban kereshetők is legyenek az egyes tartalmak. Létezik egy adatbankja is a projektnek, amiben a címszavak szerepelnek a jelentésekkel. Szócikkfelépítés: címszó, nyelvtani adatok, jelentés(ek), elterjedtség/gyakoriság, példák/példamondatok, értelmező leírások (pl. kapcsolódó népszokások, mezőgazdasági eszközök használata), szinonimák (esetenként a szavak elterjedési területét megjelenítő onomasziológiai térképek), a címszó nyelvjárási hangalaki változatai, etimológiai adatok (fakultatív).

A Pomerániai szótár az egykori porosz tartomány 20. századi alnémet szókincsét dokumentálja két kötetben. Története az 1925-ös alapításig nyúlik vissza. A második világháború után vizsgálati területének jelentős részét elcsatolták Németországtól, ez meglehetősen nehézségeket okozott az adatgyűjtésben. Az 1960-as évekre már 1 millió adatkédula alkotta az archívumot, ez napjainkra 1,2 millióra gyarapodott. Húsz év kényszerszünet után az újraegyesítést követő években indulhatott újra a munka, az első kötet (A–K) szerkesztése 2007-ben zárult le, a második kötetet 2025-ben fejezik be a tervek szerint. Szócikkfelépítésében a már korábban leírtakhoz nagyon hasonlít. A szemasziológiai tájszótár címszavai ábécérendben sorakoznak. A kötetek hang-, szóföldrajzi és nyelvtani térképeket is tartalmaznak. Digitalizálási terveik nincsenek, a szerkesztők jelenleg a Microsoft Office Word programját használják.

A Szudétanémet szótár Gießen központtal Csehország, Morvaország és Szilézia német nyelvjárásait dokumentálja az 1945–46 körüli állapotukban. 2018-ban jelentették meg az 5. kötetet (H, I, J). 2,6 millió adatkédula képezi az archívumot. Egységes szudétanémet nyelvjárás nem létezik, a területen öt különböző nyelvjárást beszéltek: ez a tény a szócikkírásban meglehetősen nehézségeket jelent. A címszavakat a Szudétanémet szótár ábécérendben közli.

A Magyarországi német nyelvjárások szótárának (WUM.) célja a jelenlegi Magyarország területén beszélt közép- és felnémet nyelvjárások dokumentálása. A cikket KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET, az ELTE BTK professzora és MÜLLER MÁRTA intézetigazgató-helyettes jegyzi. HUTTERER az 1960-as években három kötetesre tervezte a szótárt, az egyes köteteket az egyes települési területeknek szentelve. A tényleges munka 2010 és 2015 között indulhatott el Budapesten, az ELTE BTK-n, egy OTKA pályázatnak köszönhetően. A szinkron jelentésszótár korpuszát a nyelvi sziget mezőgazdasági-kézműipari szókincse jelenti. A 18. századi betelepítéseknek köszönhetően – a nyelvi és kulturális kiegyenlítődési folyamatok után – a területen a következő keverékn nyelvjárások alakultak ki: kelet-dunai bajor, bajor frank, frank, hesseni, pfalzi, fuldai, keleti frank és sváb. Északnyugat-Magyarország német nyelvjárásai – melyek nem a török kor utáni telepítések során alakultak ki, hanem korábban – a következők: keleti közép-bajor, kelet-dunai bajor, stájer délbajor. A 12. századi eredetű nagybörzsönyi nyelvi szigettel együtt a korábbiakban felsorolt területek szókincse mind a WUM. korpuszának részét képezi. A szótár határai nem (táj)nyelvi természetűek, hanem egy politikai képződmény képezi a vizsgált területet, határa az államhatár. A német tájnyelv magyarországi leépülése, használatának beszűkülése miatt a szótár fontos szerepet tölt be a nemzetiségi identitás fenntartásában, illetve kialakításában. A standard német címszavak ábécérendben követik egymást a szemasziológiai szótár koncepciója szerint, ez megkönnyíti a használatot

és a keresést. A gyűjtés és az adatbank feltöltése még nem zárult le. A mikrostruktúrát illetően a lemmát nyelvtani adatok, majd a jelentés(ek) megadása követi, legalább egy példával illusztrálva, a földrajzi helyet is feltüntetve, ahonnan az adat származik. Opcionálisan megadhatók a szócikkben még a nyelvtani alakok, frazeologizmus(ok), etimológiai, néprajzi adatok, szinonimák és végül a magyar nyelvi megfelelő(k). A szócikkek szükség esetén ábrákat is tartalmazhatnak. A magyarországi három nagy német nyelvjárási terület mindegyike képviselteti magát a WUM.-ban: először mindig az A jelű terület (Dunántúli-középhegység, budapesti agglomeráció, Dunakanyar, Balaton-felvidék), majd a B jelű (Baranya, Somogy, Tolna, Bácska), végül a C jelű terület (Nyugat-Magyarország, Sopron, Kőszeg és Szentgotthárd és a környező területek) adatai következnek. Az adatokat direkt és indirekt lekérdezésekből nyerik, de kivonatok szak- és szépirodalmi és tudományos műveket, laikusok által összeállított szótárakat, privát gyűjtéseket és történelmi forrásokat is. A WUM. jelszóval védett, jól kereshető adatbankja több mint 12 ezer címszóleírást tartalmaz. 2017-ig 700 próbaszó cikk született (Word formátumban), a szükséges anyagi támogatás elnyerése esetén folytatódna az anyagok publikálása nyomtatott, majd online formában is. Az eddigi munkatársak az egyéb egyetemi oktatói-kutatói tevékenységük mellett végezték/végzik a szótár szerkesztési munkálatait elhivatottságuk és a cél jelentősége okán. De a WUM.-nak nagy szüksége lenne folyamatos anyagi támogatásra, mert az alapokat (koncepció, adatbank) már megalkották, de az országos lekérdezés elindítása és a digitális publikálási felületre való áttérés informatikai háttér és munkaerő biztosítását kívánja. A tájszótárak munkásságát egységben érdemes szemlélni: a WUM. ebből a szempontból nemcsak egy nyelvjárásziget-szótár, hanem egyrészt kiegészíti a nagy területű német tájszótárakat, másrészt kiegészíti a regionális tájszótárakat (SSWB., NSSWB., Banater Wb.), harmadrészt a magyar szókészleti etimológiai kutatásokhoz is hozzá tud járulni. (A kérdéshez lásd még KNIPF-KOMLÓSI-MÜLLER 2016, 2017.)

Az Erdélyi szász szótár (SSWB.) 243 település középfrank nyelvjárását írja le (hasonló nyelvjárást beszélnek Trier, Köln környékén és Luxemburgban). A nyugati frank eredeti nyelvjáráshoz később kelet-középnémet és felnémet rétegek adódtak. A Habsburg Monarchia ideje alatt az osztrák köznyelv befolyása is érezhető volt. A vizsgált terület két jól elhatárolható részre, egy északi és egy déli részre tagolódik. Településenként eltérőek lehetnek a nyelvjárások, főleg a magánhangzó-variációk száma magas. A szótár különlegessége, hogy történelmi anyagokat (13–19. század) is feldolgoz. Az archívum kb. 1 millió adatcédulából áll: önkéntes gyűjtők, tudósok anyagaiból, 1935 és 1942 között szétküldött kérdőívekre beküldött válaszokból, az 1960-as években a szótárteam direkt módon terepen gyűjtött adataiból és szépirodalmi művek kivonatolásából. Eddig 10 kötet jelent meg, az utolsó kötet az S betűig jutott (S–Schenkwein)⁵. 30 különleges jelet használnak a szótár szerkesztői, melyek nem igazodnak a nemzetközi fonetikai jelekhez, hanem saját fejlesztésű jelek. A címszavakat – amennyiben lehetséges –, standard német formában közlik, ábécérendben. Ezután következik a szócikkben a nagyszabedű, majd a beszercei hangalak, utána a nyelvtani információk, aztán a jelentés(ek), a szinonimák, majd a szóösszetételek. Az idézett példák származási helyét pontosan jelzik. Az etimológiai adatokat csak abban az esetben tüntetik fel, ha szó nem egyértelműen azonosítható egy standard német szóval, vagy ha másik nyelvből származó jövevényszó. A szócikkvégi utalások

⁵ Időközben a 11. kötet is megjelent (<https://www.hermannstaedter.ro/2020/10/von-schentzel-bis-schnappzagelechen>).

között megtaláljuk a más szótárak (pl. Grimm: DWb., illetve német tájszótárak) szócikkére történő utalásokat. A szótár nemcsak az erdélyi szászok nyelvét, hanem szakásvilágát is dokumentálja. Olyan nyelvtörténeti érdekességeket, archaizmusokat is megőriz és feltár, melyek a mai német nyelvterületen már nem találhatók meg.

Az ismertetett tanulmányokból kitűnik, hogy vannak egészen fiatal tájszótárprojektek, és vannak, amelyek már több, mint 100 éves múlttal rendelkeznek, amelyek első kötetei még a 19. században jelentek meg. Vannak tájszótárprojektek, melyek egy nagyjából egységes nyelvjárási terület szókincsét írják le, és vannak olyanok, melyek a nagy szótárprojektek által le nem fedett területek szókincsét dokumentálják, így óhatatlanul a vegyes nyelvjárási terület által felvetett problémákkal szembesülnek. Tendencia, hogy napjainkban majd minden projekt keresi a helyét az online térben, egyrészt, hogy a felhasználók minél könnyebben és kényelmesebben elérjék őket, másrészt, mert több projekt is hangsúlyozza a nyitást a kutatók szűk körétől a társadalom szélesebb rétegei, az érdeklődő laikusok felé. Az online felületek kinyitják a szótárak megjelenési és felhasználási lehetőségeit is, például korlátlan számban csatolhatók képek, videók, hangfájlok, a lekérdezés és a kereshetőség számtalan új értelmezési lehetőséget kínál a nyelvi adatok elemzésében, és a hálózatosodás – más projektekkel való összekapcsolódás – is megvalósítható és könnyen kezelhetővé válik. A tanulmányok szerzői hangsúlyozzák, hogy ilyen nagyszabású vállalkozásokat a megfelelő anyagi háttér biztosítása nélkül szinte lehetetlen felvállalni. Kívánatos lenne, hogy a Magyarországi német nyelvjárások szótára is megtalálja a mecénását, hogy a szerkesztői csoport tervezett céljai, és végül a szótár megjelenése a közeli jövőben megvalósulhasson.

Hivatkozott irodalom

- Grimm: DWb. = JAKOB GRIMM – WILHELM GRIMM, *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. plus Quellenverzeichnis = 33 Teile. Hg. v. der Preußischen [später: Deutschen] Akademie der Wissenschaften zu Berlin [später: Akademie der Wissenschaften der DDR. (Abgeschlossene Originalausgabe)]. Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgab. Leipzig/Leipzig–Stuttgart. 1854–1971.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA 2016. Traditionen der Bedeutungserläuterungen, ihrer Glossierung und Markierung in den deutschsprachigen diatopischen Dialektwörterbüchern und im Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM). *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 4: 75–104.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA 2017. „Ein unermäßliches Land von Begrien“: sichtbar gewordene Wörter der Ungarndeutschen. In: CHRISTOPH, MAUERER szerk., *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Gewachsene historische Vielfalt oder belastendes Erbe der Vergangenheit*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg. 138–152.
- KÖNIG, WERNER Hg. 1996–2009. *Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben*. 14 Bände. Winter, Heidelberg. (SBS.)
- SCHWARZ, BRIGITTE 2013. *Dialektwörterbuch von Bayerisch-Schwaben. Vom Allgäu bis zum Ries*. Wißner, Augsburg.
- Schweizerisches Idiotikon digital*. <https://www.idiotikon.ch/woerterbuch/idiotikon-digital> (2021. 01. 23.)
- Sprachatlas der deutschen Schweiz* (SDS.) <https://sprachatlas.ch> (2021. 01. 23.)

MÁRKUS ÉVA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Pusztay János, Még mindig „ugor-török háború”

Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből

Nap Kiadó, Budapest, 2020. 230 oldal

Az elmúlt bő egy évtizedben több különféle jellegű, tudományos ismeretterjesztő munka jelent meg a nyelvrokonságról, az összehasonlító nyelvészetéről, a finnugor összehasonlító nyelvészet történetéről. Ez az értelmezésben mindenesetre kétarcú jelenség. Örömteli, hogy a nagyközönség műfajában, felépítésében, jellegében meg stílusában ennyire sokféle forráshoz jutott hozzá ilyen rövid időn belül. Külön tiszteletre méltó, hogy a tudósok közössége tesz azért, hogy naprakész és hiteles tudást adjon át a szakmán kívülieknek. Másrészt bizonyára érthető, hogy mindez egyszerre elgondolkodtató és sajnálatra méltó – sőt egy tudós számára némileg kiábrándító is –, hiszen úgy tűnik, hogy mindebből szinte semmi sem jut el oda, ahova kellene, az üzenet nem ér célba, nincs a szavaknak foganatja. A tudományellenesség pedig egyre inkább terjedő jelenség a nyelvtörténet, azon belül is az összehasonlító nyelvészet és nyelvrokonság tényeivel szemben. A munkát mindig újra kell kezdeni, mert mintha nem lenne mire építeni.

Az ismertető kötet a második, bővített kiadása a szerző 1977-ben, a Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában Az „ugor-török háború” után címmel megjelent könyvének. PUSZTAY JÁNOS az első kiadás megjelenése után sem hagyott fel a tudományos ismeretterjesztéssel. 2013 áprilisától havonta jelent meg cikke az e-nyelv magazin online felületén *Levelek a Borostyánkő útról* címen. A sorozat a 88. levéllel 2020. augusztus elsején zárult.

Az első kiadás a bizonyos társadalmi körökben feltételezett sumér–magyar nyelvrokonságot helyezte középpontba, de emellett természetesen számba vett több más „vágyott” nyelvrokonságot is. A tartalomjegyzékek szinte megegyeznek a kötetekben, de az új súlypont miatt négy további fejezettel bővült a második kiadás. A Magyar-török összehasonlítás [sic]¹ című új fejezet két alfejezettel alkotja az újdonságot: Mit látunk ebből az összehasonlításból? és A hun kérdésről. Emellett a *Nyelvünk finnugorsága* nevű szakaszt toldotta meg a szerző a *További finnugor elemek a magyarban* című alfejezettel.

A felszíni egyezés ellenére azonban több fejezet is átalakult. Az elsőben (*A nyelvhasználat hőskora*, 9–16) a ZSIRAI által elterjesztett vélekedést módosította a szerző annak köszönhetően, hogy KLIMA LÁSZLÓ SPOLÁRNÉ IMREH RÉKA közreműködésével² felmentette az egyébként kiváló filológust, HORVÁT ISTVÁNT a neki tulajdonított nyelvtörténetileg képtelen névmagyarzatok vádjá alól. Az *Ithakától a felkelő nap országáig* című fejezet (17–27) a japán–magyar nyelvrokonság ötletével foglalkozik. Az első kiadás óta e kérdésben

¹ A második kiadás az újabban egyre erősödő török–magyar nyelvrokonság ellen kíván szólni. Az új kötet elviselt volna még komolyabb kiadói olvasószerkesztést; különösen zavaró a kiskötőjel (-) és a nagyköötőjel (–) ingadozása; a hasonló grafémák a nyomdai tördelés során a modern programok használata ellenére is keveredhetnek. A kötetből való idézés során ezeket a továbbiakban a megfelelő alakban használok.

² A kötetben megjelenése óta nyilvánossá lettek a pontos helyek: <https://www.nyest.hu/renhirek/magyarok-a-paradicsomban>, <https://www.nyest.hu/renhirek/szotekereszeti-agybukfenc>, <https://www.nyest.hu/renhirek/jafet-magog-es-magyarok-mindenhol> (utolsó letöltés: 2021. 04. 09.)

KAZÁR LAJOS végzett módszeres kutatást, eredményei azonban jelenleg a nyelvrokonság helyett az eurázsiai térség interetnikus viszonyai folytán az uráli alapnyelv távolabbi kapcsolatainak kontextusába illeszthetők – írja PUSZTAY (183) a kérdésre visszatérően.

A harmadik fejezetben (A nyelvhasználat a politika uszályában, 28–30) a bekezdések sorrendje változott meg. A korábbi mű a sumér–magyar viszony tisztázását helyezte középpontba, a második kiadásban A sumér áfium ellen való orvosság című szakasz (31–57) jelentős része érintetlenül maradt. A végén találunk csak bővítményeket: Simo Parpola finn assziológusnak a sumér–finn nyelvrokonságra vonatkozó elképzeléseinek kritikáját.

A következő három fejezet (A latin–magyar nyelvrokonság, 58–70; A szavak egybeesésének okairól 71–80; Az összehasonlító nyelvészet játékszabályairól, 81–85) változatlan formában van jelen a második kiadásban. Újabb kiegészítéssel zárul Az ugor–török háború című fejezet (86–99), melyben PUSZTAY megerősíti a szamojéd nyelvek rövidebb alakjai és a finnugor alapnyelv kétszótagú töveinek összevetése alapján alkotott korábbi véleményét. Ez a BUDENZ óta megkérdőjelezhetetlenné vált tézis ellen szól, mely szerint az alapnyelvre rekonstruált jelentéshordozó szavak kettő vagy három szótagúak lehettek. PUSZTAY szerint azonban a természetes nyelvek szabálytalanabbak voltak és a lekopások szabályszerűsége miatt ez az alaptétel átgondolandó.

Ezt a fejezetet követik az újak: Magyar–török összehasonlítás (100–124), Mit látunk ebből az összehasonlításból? (125–129) és A hun kérdésről (130–132) címűek. Az első új fejezet a magyar–török nyelvrokonság hitének történetét vázolja fel, majd a török nyelveket rendszerezi, és ezután az oszmán–török, a tatár, a kirgiz, az üzbég, a kazah, az ujjur, a csuvas és a jakut nyelv néhány alaktani elemét és alapszókincsét veti össze a magyarral. Az összevetések 20 oldalon keresztül követik egymást (104–124), de kiértékelésük a következő fejezetben olvasható. Itt viszont két, némileg ellentmondásos véleményt is olvashatunk, amelyek megítélésem szerint további magyarázatot igényeltek volna. Ezért most némileg hosszabban járom körbe az érintett szöveghelyet, mert úgy vélem, efféle kijelentések ilyen jellegű kötetekben könnyen visszajára fordíthatják a szerzői szándékokat.

Az egyik a szerző kellően súlyozott megállapítása: „A nyelvtani rendszerben talált csekély számú egyezés lehet a véletlen (például a múlt idő *-t* jele), lehet kvázi-univerzális (például az igeragozásban az egyes szám első személyének az *-m* ragja és annak eredete), az összetett múlt idő kifejezése pedig a magyar nyelv fejlődése szempontjából viszonylag kései kapcsolatok következménye.” (128). Majd PUSZTAY idézi SÁNDOR KLÁRA véleményét: „A magyar nyelven hagyott török nyelvi lenyomat egyértelműen azt mutatja, hogy a magyarok nyelvcsereje egy-két generáción belül elkezdődött volna – vagy talán egy részüknél már el is kezdődött –, ha politikailag nem szakadnak ki abból a török kulturális környezetből, amely ezt a hatást gyakorolta rájuk.” (129). Ezt az utolsó állítást túlzónak, de legfőképp egyértelmű adatok hiányában bebizonyíthatatlannak érzem.

A jövevényszavak száma intenzív kapcsolatra utal, de a nyelvtani egyezések hiánya elgondolkodtató. Természetesen nem becsülhető alá a néhány szintaktikai jelenség hasonlósága, de ezek elemkészlete és megvalósulása közti különbség nem enged következtetni a kontaktus erősségének mértékére. Elég, ha csak a latin nyelv hatását nézzük: számos latin jövevényszó található nyelvünkben, a nyelvújítás előtti középmagyar irodalmi stílus kifejezetten előszeretettel használt latin szavakat, sőt még latin eredetű képzőink (pl. *-ista*) is vannak – ugyanakkor török eredetűről nem tudok. Egyes mondattani sajátosságok (pl. szórend), sőt az igék mód- és időrendszerére is hatással lehetett a latin

minta. A korabeli műveltségi viszonyok ismerete ellenére sem vizionálható latin–magyar nyelvcsere. Úgy vélem, az ótörök nyelvek ősmagyarra gyakorolt – akárcsak az önálló magyar belső változásokat tipológiailag megerősítő – nyelv(tan)i hatása (l. WOT. 2: 1135) mögött is inkább hasonló műveltségi, kulturális, „civilizációs” okok állhatnak (vö. CSÁJI 2007). Így talán a hatás mértéke is összevethető, ezért a teljes népeséget érintő nyelvcsere nék feltételezését túlzásnak tartom.

Kiütözik SÁNDOR KLÁRA véleményének sarkossága akkor is, ha szembesítjük a szintén turkológus LIGETI LAJOSnak az ótörök mondattani hatásról írt álláspontjával: „[ilyen] hatással csak tartós együttélés következményeképpen számolhatunk. A török esetében erről szó aligha lehet. A török–magyar nyelvi együttélés időtartama nem volt elegendő ahhoz, hogy döntően befolyásolja a magyar nyelv szerkezetét. A feltehető hatás is csak mulékony lehetett [...]” (LIGETI 1986: 192).

A hun kérdésről című fejezetben az újabban erősödő hun–magyar nyelvrokonság kérdésével kapcsolatban a szerző – helyeselhető módon – óvatosságra int. A hunok nyelvről való tudás hiányosságai miatt (is) a nyelvrokonság nem bizonyítható.

A következő rész (Nyelvünk finnugorsága, 133–163) számos helyen bővült, amely azt is eredményezte, hogy e fejezet egy alfejezettel egészült ki. A fejezet bővítései: rövid értekezés a duális jelenségről és jelöléséről (147–152), a finn töremszerről egy bekezdés (155), a kétféle igeragozási paradigma egybevetése (157–160), valamint kiegészítés az időrendszerrel (161–162) és a névszói állítmányról (163–164). Az új alfejezet tartalma jellemzően megvan az első kiadásban is, de néhány ponton bővebb. Ilyen rész a konnektivitást kifejező kongruenciáról szóló szakasz (169), illetve a fejezetet záró eredet szerinti szóstatistika (172–173).

A Távolabbi nyelvi kapcsolatok lehetőségei (174–186) című fejezet jelentős átdolgozáson esett át. Itt foglalja össze röviden a szerző az e területen végzett korábbi kutatásait. Sajnos az első kiadás ábrái itt hiányoznak, szerintem néhány informatív ábra a feltételezett érintkezésben lévő nyelvek elhelyezkedéséről vagy a kontaktusok irányáról, egy-egy fontosabb nyelvtani elemnek a különböző nyelvek közötti összehasonlításáról az olvasó hasznára vált volna.

Az utolsó fejezet, Az uráli összehasonlító nyelvtudomány rövid története (187–218) a címével ellentétben a kötet leghosszabb fejezete. A második kiadásban a II. világháború utáni történeti áttekintés jelentős átdolgozást mutat, szerencsére immár vörös farkaktól mentes. Sajnos a fejezet a záró szakaszával némi keserűséget hagy maga után: véleményem szerint a tudományos nézeteltérésből eredő ellentmondásokat nem lett volna szabad beemlíteni a tudományos ismeretterjesztő kötetekbe. A vitákat inkább tudományos terepen kell folytatni, nem a laikus közönség előtt. Ez csak egy újabb – véleményem szerint felesleges – frontot nyitott meg. Így a Még mindig ugor–török háború című kötet „belső” harcokat idéző, védekező pozíciójú zárása a nyelvrokonság tudománytalan nézeteivel folytatott küzdelem közepette csak tovább tetézi a sziszifuszi munka nehézségeit.

Hivatkozott irodalom

CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY 2007. *A sztyeppe civilizáció és a magyarság*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest.

LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

WOT. = *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

MKI Magyarológiai Intézet

Dér Csilla Ilona, *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 234 lap

A diskurzusjelölők kutatását pragmatikai gyakorlatozóterepnek is szokás tekinteni (BORDERÍA 2008: 1354, idézi FURKÓ 2013: 158), ugyanis számos problémát felvet e funkcionális szóosztály tanulmányozása. Kérdéses a létrejöttük (grammatikalizáció-e vagy sem), a szövegek összetartásában betöltött szerepük (a kohézióhoz, a koherenciához, netán mindkettőhöz járulnak-e hozzá), vita van a jelentésük körül (konceptuális/procedurális, milyen a viszonyuk az igazságfeltételeességhez), szerteágazóak a funkcióköreik (SCHIFFRIN-nél [1987] például textuális/interperszonális/attitűdjelölő, míg CRIBLE-nél [2018] ideációs/retorikai/szekvenciális/interperszonális), problémás a multifunkcionalitásuk (nem csupán sokféle funkcióval bírnak, hanem egy konkrét használatban is többféle szerepük lehet), valamint kevésbé vizsgált a szövegtípus-függőségük, illetve -függetlenségük (l. SCHIRM 2021). DÉR CSILLA ILONA monográfiája e problémák mindegyikét érinti, s a diskurzus- és társalgáselemzés, a variációs pragmatika és a korpusznyelvészet elméleti keretét felhasználva igyekszik választ is adni a fenti kérdésekre szinkron és diakron elemzések, valamint kérdőíves vizsgálatok eredményeit felhasználva.

A kötet ahhoz az irányvonalhoz csatlakozik, amely szerint a diskurzusjelölők pragmatikai és szemantikai viszonyokat egyaránt jelölhetnek, azaz mind a diskurzus kohéziójához, mind a koherenciájához hozzájárulnak. A diskurzusjelölők szerepeinek a leírásához a szerző SCHIFFRIN (1987) klasszikus osztályozását szem előtt tartva CRIBLE (2018) műfajfüggetlen annotációs modelljét, valamint GONZÁLEZ (2004) narratívumok alapján felállított jelölőrendszerét ötvözi. Így a formailag széttartó, multifunkcionális, a keletkezőfélben lévő, illetve nehezen körülírható diskurzusjelölők funkciói is megragadhatókká válnak.

A kötet az elméleti alapvetéseket tartalmazó bevezető fejezet (9–31) után három nagy témát dolgoz fel: a stigmatizált, az oralításban gyakori diskurzusjelölőket (*hát, így, ilyen*) és társulásaikat (*de hát, és hát, meg hát, hát mondjuk*), az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokat (*de viszont, de mégis/mégsem, azonban mégis, ugyanakkor viszont*), valamint a véleményjelölőket (*szerintem, azt hiszem ~ asszem*). A szerző mindhárom diskurzusjelölői csoport esetén az MNSZ2 anyagára és a BEA-adatbázisra épülő szinkron korpuszelemzéssel tárja fel az elemek pozícióit, funkcióit, műfajbeli megoszlásait, emellett az ellentétes diskurzusjelölő-társulásoknál és a véleményjelölőknél még a TMK-ra, az MTSZ-ra, illetve célzott keresésekre építve diakron korpuszvizsgálatot is végez. Az általa használt nagy adatbázisok jó lehetőséget kínálnak a diskurzusjelölők műfaji jellegzetességeinek

a megismerésére. Ám a pragmatikai szemléletű diskurzusjelölő-kutatás összetett módszertanának megfelelően DÉR nem kizárólagosan a korpuszokat és a saját introspekcióját használja fel a diskurzusjelölők feltérképezéséhez, hanem kérdőíves vizsgálatok adatait is bevonja az ellentétes társulásoknál és a véleményjelölőknél.

A Stigmatizált, gyakori diskurzusjelölők a magyarban című fejezet a töltelékszóknak csúfolt, illetve (még) bizonytalan státuszú, a beszélt nyelvben gyakori elemekről szól: a *hát*-ról, az *így*-ről és az *ilyen*-ről. A *hát* választását a stigmatizáltsága mellett extrém multifunkcionalitása, illetve leírásának ellentmondásossága is motiválta. DÉR azonban a korábbi irodalmakból leszűrt 12 *hát* funkciót (következtetés, összegzés, mondandó indítása és folytatása, mondandótól való eltérés, nyomósítás, tompítás, ellentét jelölése, saját vélemény kifejezése, érzelmi többlettartalom, magyarázkodás, evidencia, megakadás) meggyőzően illeszti GONZÁLEZ (2004), illetve CRIBLE (2018) rendszerezéséhez. A diskurzusjelölők kutatói gyakran kerülnek szembe azzal a kritikával, hogy az általuk az egyes elemekhez társított funkciók parttalanok. A *hát* funkcióival kapcsolatban a legtöbb vizsgálatot eddig e sorok szerzője végezte (vö. SCHIRM 2021), aki maga is gyakran szembesült a funkciók megadásának problematikusságával. DÉR sikeresen „megvédi” a *hát*, s vele együtt a többi diskurzusjelölő funkcióit, s hangsúlyozza, hogy azok nem jelentésmegadások, hanem funkció-rendszerezések, s a számukat csak több funkció összevonásával lehetne csökkenteni, ám abban az esetben épp a specifikus funkciók oldódnának föl.

A *hát* nem csupán az egyik leggyakoribb diskurzusjelölője a beszélt nyelvnek, hanem igen szeret társulni is, amit az is jól mutat, hogy a BEA-korpuszban az összes *hát*-előfordulás több mint fele társulás (*de hát, és hát, hát igen, meg hát, illetve hát, jó hát, hát hogy, hát azért, hát mondjuk, vagy hát*). S míg önmagában kezdő pozícióban domináns a *hát*, addig a társulásokban jellemzően második elemként fordul elő.

Nemi különbséget sem a *hát*, sem az *így*, sem az *ilyen* esetén nem talált a szerző, ám az életkort nézve már nem viselkedett egységesen a három elem: a *hát* elterjedtsége nagyon enyhén nőtt a korról, míg az *így* és az *ilyen* használata jelentősen csökkent az életkorról. A műfajokat nézve pedig mindhárom elem a társalgásokban volt a leggyakoribb.

DÉR a *hát*, az *így* és az *ilyen* esetén a korpuszokból származó gazdag példaanyag bemutatásával, valamint a pozíciók és a szerepek összefüggésének vizsgálatával további érveket ad amellett, hogy a diskurzusjelölők használata nem véletlenszerű és nem főlősleges. Ezáltal maga a töltelékszó kategória kérdőjeleződik meg, illetve számolódik fel.

A monográfia következő fejezete az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokkal foglalkozik. A szerző a diskurzusjelölő-társulások meghatározásakor irányelvnek FRASER (2013: 321) két feltételét használja fel. Egyrészt a diskurzusjelölőnek önmagában is meg kell tudnia jelennie azon a helyen, ahol társulva előfordul. Másrészt pedig a társulásban álló diskurzusjelölők jelentéseinek összeegyeztethetőnek kell lenniük egymással. A fogalmi tisztázás után a szerző az MNSZ2 korpuszában tizenhárom különböző diskurzusjelölő (*ám, azonban, csakhogy, de, ellenben, mégis, mégsem, míg, mindamellet, mindazonáltal, pedig, ugyanakkor, viszont*) kéttagú társulását vizsgálja meg elméletben és gyakorlatban. A 13 jelölő elméletileg ugyanis 13x13, azaz 169-féle kombinációt alkothatna, ám ezek több mint fele (pl. *ugyanakkor ám, mindazonáltal viszont, ellenben mindamellet*) egyáltalán nem jelent meg a korpuszban. A realizálódott kombinációk közül a leggyakoribb a legáltalánosabb jelentésű kontrasztív jelölővel, a *de*-vel alkotott *mégis*, illetve a tagadó *mégsem* kombináció volt. Izgalmas kérdés lett volna annak vizsgálata is, hogy az ellentétes

diskurzusjelölőknél milyen szemantikai és szintaktikai tulajdonságok engedélyezik, illetve tiltják le az egyes kombinációkat.

A megvalósuló ellentétes diskurzusjelölő-társulások közül a szerző hárommal, a *de viszont*-tal, a *de azonban*-nal és a *de mégis*-sel foglalkozik részletesebben, s ezeknek a stigmatizáltságát először a nyelvművelő szakirodalom megállapításain keresztül ismerteti. Fontos megfigyelése, hogy e kombinációk elítélésekor a „pongyolaság” és a „stílustalanság” szokott érvként megjelenni, ám e konstrukcióknál a plusz kötőszóhasználat miatt épp a pongyolaság ellentéte, az akkurátusság, precízkedés figyelhető meg. A látszólagos ellentmondást rögtön fel is oldja a szerző: rámutatva arra, hogy a nyelvművelői gondolkodás a kötőszóhalmozáshoz egyfajta lustaságot, igénytelenséget társít. A három ellentétes diskurzusjelölő-kombináció elterjedtségének a megállapítására DÉR diakrón és szinkrón adatbázisokban keresett rá. A három alakulat mindegyike már régtől, a 16., illetve a 17. századtól adatolható diskurzusjelölőként a forrásokból. Közülük a leginkább stigmatizáltak a *de azonban* bizonyult, a *de viszont*-ot régen nem ítélték el annyira (még Kazinczy is használta Erdélyi levelek című művében), a *de mégis* pedig az 1920-as évektől terjedt el ugrásszerűen.

A szerző az ellentétes diskurzusjelölő-társulások státuszának a feltérképezéséhez egy 30 kérdésből álló kérdőív vizsgálatával 25 tanárszakos hallgató, illetve 21 tanárként dolgozó attitűdjét is felmérte. Egyrészt arra volt kíváncsi, mi a véleménye az adatközlőknek, ha konkrét, valódi szövegekben látják az alakulatokat, másrészt arra kérdezett rá, használják-e ők maguk a formát, valamint máshol hallották-e, illetve látták-e már azt, mit gondolnak róla, továbbá tanítják-e, illetve tanítanak-e az illető társulást. A kérdőívbe a *de azonban*, *de viszont*, *de mégis* társulások mellé kontrollváltozóként az *így tehát* is bekerült. A válaszok elemzésekor DÉR rávilágít arra a fontos különbségre, ami magyarázattal szolgál a tanári csoportban lévő vélemények eltéréseire, arra, hogy a magyar mint idegen nyelv (MID) tanárok több alakulatot tartanak helytelennek, mint a magyartanárok, s tanítani is csupán azért tanítanak a kért formákat, hogy rámutassanak azok helytelenségére. Ez abból fakad, hogy a MID-tanárok nyelvtanárok, s náluk a tanítás során hangsúlyos szempont a grammatikai helyesség, valamint ők kevesebb kurzuson találkoznak a társasnyelvészettel és a pragmatikával, míg a magyartanárok többféle órán is hallanak a diskurzusjelölőkről. A társulások elterjedtsége és stigmatizáltsága közt nem volt kapcsolat: a nagyon elterjedt formákat is ugyanúgy megbélyegezték az adatközlők, mint a kevésbé gyakoriakat. Valószínűleg az oktatásnak (is) köszönhető az az egyértelműen pozitív különbség, hogy a hallgatók toleránsabbak a tanároknál (a *de mégis*-ről például senki nem nyilatkozott közülük negatívan), továbbá jobban is érzékelik a formák használatát mind mások nyelvhasználatában, mind a sajátjukéban, és inkább tanítanak is őket. A nyelvi ideológiákat tekintve azonban nem volt lényeges különbség a tanári és a hallgatói válaszok közt, s főként a nyelvi necessizmus (pl. főlöseges az adott társulás), az esztétizmus (pl. ronda, szörnyű az elem), az antizsargonizmus (pl. tudálékoskodó, modoros a jelölőtársulás) és a fonizmus (pl. fűlsértő a forma) dominált.

Hangsúlyos és újszerű része a kötetnek az Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben című fejezet. Az itt közölt elemzések alátámasztják a diskurzusjelölők terület- és (al)műfajfüggő sajátosságait: míg az építészeti műszaki szaknyelv kerüli az ellentétes diskurzusjelölőket és társulásait, addig a tudományos szakszövegek szeretik használni ezeket az alakulatokat. Az eltérés abból is ered, hogy az adott szövegműfajban milyen arányban jelennek meg narratív, illetve érvelő részek. A szerző újként mutat rá

arra, hogy a tudományos alkorpuszban az egyes területi régiók szerinti nyelvváltozatok közt is vannak különbségek az ellentétes diskurzusjelölő-társulások gyakoriságát illetően: például a *de viszont* és a *pedig mégis* a kárpátaljai alkorpuszban a leggyakoribb, az *azonban mégsem* és az *ugyanakkor azonban* a szlovákiai, a *de mégis* pedig a vajdasági szaknyelvben fordul elő legtöbbször.

A könyv utolsó fejezete az egyes szám első személyű véleményjelölőkkel (*szerintem, azt hiszem ~ asziszem ~ asszem*) foglalkozik, s diakrón és szinkrón korpuszok elemzésén keresztül ismerhetjük meg, hogy milyen véleményjelölői konstrukciók (*azt gondolom, azt vélem, ítéletem szerint, úgy gondolom, úgy hiszem, úgy vélekedem, úgy vélem, vélekedésem szerint, véleményem szerint*) közé érkeztek ezek az alakulatok. A diskurzusjelölőknek a nyelvi udvariassággal való összefüggése rendszeresen felbukkan a pragmatikai szakirodalomban (pl. KOCZOGH 2012: 76, 178), ám hol az udvariasságot felerősítő, hol pedig azt gyengítő elemeként jelenítik meg őket. DÉR az egyet nem értés, az udvariasság és a véleményjelölés összefüggéseinek a tisztázásához korpusz- és kérdőíves elemzést is végzett, s így fel tudta tárnai a műfaji és a formai (hosszabb-rövidebb variánsok, pozíciók) különbségeket, valamint a forma, a pragmatikai erő, a beszédtema és az udvariasság fokának kapcsolatát. A *szerintem* pozícióit vizsgálva a BEA-korpuszra alapozva érdekes feltevés, hogy a „nyelvhasználók a spontán beszédben beszédtervezési okok miatt sokszor később mondanak ki egyes diskurzusjelölőket (így kerülnek kezdőből belső helyzetbe)” (184). Erre szívesen látna több példát is az olvasó, akkor ugyanis kiderülne, hogy a hátrébb tolódo diskurzusjelölők helyét milyen más elemek – netán más diskurzusjelölők – foglalják el. Szintén újnak és meglepőnek hat az az eredmény, hogy az ellentmondás erejének tompítása és az udvariasság fokának növelése közt nincs egyenes összefüggés, valamint hogy – a korábbi feltevésektől és vizsgálatoktól eltérően – nincs kapcsolat a pozíció és az udvariasság között sem, a hatás ugyanis magától a jelölőtől és más változóktól is függ.

A kötet érdeme, hogy a szerző együttesen, egymást kiegészítve használja a szinkrón és a diakrón szemléletmódot, a kvantitatív és a kvalitatív elemzéseket, a kutatói introspekción, a korpuszelemzést és a kérdőívezést. A nagyszámú példaanyag olvashatóssá, a nem nyelvész érdeklődők számára is követhetővé teszi a fejtegetéseket. A bemutatott vizsgálatok egyrészt megerősítik a korábbi, hazai diskurzusjelölő-kutatások állításait, másrészt viszont – főként a szakmai nyelvhasználat esetén – új megközelítést és eredményeket hoznak mind a pragmatikai, mind a szaknyelvi vizsgálatokba. A könyv világos, közérthető formában ragadja meg és mutatja be a diskurzusjelölő-kutatás problémateremtő és problémamegoldó jellegét. A monográfia nem csupán a pragmatikával, illetve diskurzuselemzéssel foglalkozó kutatóknak, hanem a nyelvészeti témák iránt érdeklődőknek, valamint a magyar szakos tanárjelölteknek is fontos olvasmánya lehet.

Hivatkozott irodalom

- BEA = *Magyar spontán beszéd adatbázis*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://www.nytud.hu/adatb/bea> (2021. 05. 31.)
- BORDERÍA, PONS 2008. Introduction to the special issue on Empirical Data and Pragmatic Theory. *Journal of Pragmatics* 40: 1353–1356.
- CRIBLE, LUDIVINE 2018. *Discourse markers and (dis)fluency. Forms and functions across languages and registers*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

- FRASER, BRUCE 2013. Combinations of contrastive discourse markers in English. *International Review of Pragmatics* 5/2: 318–340.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2013. A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében. *Magyar Nyelv* 109: 157–162.
- GONZÁLEZ, MONTSERRAT 2004. *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- KOCZOGH HELGA VANDA 2012. *The effects of gender and social distance on the expression of verbal disagreement employed by Hungarian undergraduate students*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- MNSZ2 = *Magyar nemzeti szövegtár*. Felújított, kibővített, új funkciókkal ellátott változat. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/> (2021. 05. 31.)
- MTSZ = *Magyar történeti szövegtár*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://www.nytud.hu/hhc> (2021. 05. 31.)
- TMK = *Történeti magánéleti korpusz*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://tmk.nytud.hu> (2021. 05. 31.)
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987. *Discourse markers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHIRM ANITA 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.)

SCHIRM ANITA
Szegedi Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Végő búcsú Kemény Gábortól

Kollégái, barátai közül sokan tudtuk róla, hogy betegeskedik. De tudtuk azt is, hogy mekkora az élni akarása és a lelkiereje, tudtuk, hogy szeretett családja mellett mennyi minden ad neki erőt, éltető energiát: sok a nyelv, a stílus, az annyira szeretett Krúdy-próza jobb megismerését előrevívó munka elkészítésének terve mellett számos olyan tudományos közéleti feladat végigvitelének szándéka, amelyet a rá annyira jellemző segítőkészségből, lelkiismeretességből, baráti gesztusból vállalt. Legutolsó könyve, a tavaly megjelent *Tanuljunk magyarul is!* kötet előszavának utolsó bekezdésében (KEMÉNY 2020: 10) ezt írta még: „Bízom benne, hogy a Sors ad még lehetőséget a folytatásra. Ezért most nem is írom ide, hogy VÉGE”. – 2021. március 7-én a Sors végül mégis leírta ezt az annyira fájó szót.

Személyében a magyar nyelvészet olyan kiváló művelőjét veszítette el, aki a ma már sajnos egyre kevésbé létező hagyományos vagy helyesebben inkább talán klasszikusnak mondható, igazi filológia szerinti kivételesen széles körű és az általa művelt diszciplínák legapróbb részleteire is kiterjedő tudással rendelkezett. Ezt a túlzás nélkül rendkívüli méretűnek nevezhető ismeretanyagot alkotó szellemű tudósként, vagyis példamutatóan ötvözve az erudíciót az invencióval, nagy jelentőségű és hatású tanulmányokban, monográfiákban hasznosította, szintetizálta, adta és fejlesztette tovább.

Tudósi habitusának, mint ahogyan minden emberi kapcsolatának, meghatározó jellemzője volt a szó legjobb, legnemesebb értelmében vett úriemberség: az igény, érzékenység és képesség a legmagasabb minőségre, a maximális tisztelet mások szakmai eredményei iránt, a végtelkéig terjedő megbízhatóság, pontosság, a legapróbb megnyilvánulásokban, adatokban, következtetésekben is, a szerénység és a nagyvonalúság: ő maga soha nem kért, de bármikor szívesen, önzetlenül adott, időt, tanácsot, szakmai támogatást, jó szót.

A tudósi és a magánemberi lét nemigen vált el nála, mert egész életét a tudománynak szentelte. Mindennapjaiban, baráti beszélgetéseiben, magában elgondolt terveiben – rajongva szeretett családján kívül – általában ugyanaz foglalkoztatta, mint ami tanulmányában, könyveiben, egyetemi óráin: a nyelv, a stílus és ezek alapjainak, a gondolkodásnak és az emberi érzelmeknek a kérdései.

A nyelvtől a stílusig című könyvének (KEMÉNY 2010) bevezető jellegű írásában, szakmai vallomásában tudományos pályafutásának három fő területét nevezte meg: a stilisztikát, a nyelvművelést és a lexikográfiát. Ezzel összefüggésben, de még inkább Kemény Gábor szerény, öniróniára is hajlamos stílusát tükröző volta miatt is hadd idézzem itt ennek az írásnak a címét „Hogyan (nem) lettem nyelvész?”. A szójátékos-ironikus (nem) nyelvész-önbesorolás egyrészt arra utal, hogy – ahogyan ő mondja – „e három területet a szakma nem tekinti »igazi« nyelvészetnek” (KEMÉNY 2010: 9), másrészt arra, hogy Kemény Gábor inkább tartotta magát filológusnak, mint „egyszerűen” nyelvésznek. Kedves mesterét, Kovalovszky Miklóst követve mondta ezért aztán magáról: „csak filológus vagyok” (uo.). (De persze – kérdezhetnénk – lehet-e annál szebb tudományos szándék, van-e annál nagyobb feladat, mint „csak” filológusnak lenni?)

Kemény Gábor legfőbb és szívéhez legközelebb álló szakmai területe a stilisztika volt, amely igazi terepe a filológusnak, hiszen egyaránt lehetőséget ad a szigorúan nyelvészeti megközelítés mellett az irodalommal való elmélyült foglalkozásra is. Egyik jelentős tudomány-rendszertani tanulmányában éppen ő maga mutatta be ennek a diszciplinának a kivételes helyét, vagyis azt, hogy a stilisztika olyan interdiszciplína, amely „a nyelv- és az irodalomtudomány határsávjában, metszetében helyezkedik el” (KEMÉNY 2000: 301). Első nagyobb stilisztikai munkája a Nyelvtudományi Értekezések sorozatban 1974-ben megjelent Krúdy képalakotása című értekezés (KEMÉNY 1974). Szinte hihetetlennek tűnik, hogy húszas éve elején írta a Krúdy-szakirodalomnak ezt a máig alpműnek számító kiemelkedő teljesítményét. Ennek a munkának minden vonatkozása, minden egyes részlete azt mutatja, hogy az egyetemről alig kikerült fiatalember már ekkor teljes tudományos vértességgel rendelkezik: a Krúdy stílusát leginkább meghatározó stílusjegy, téma kijelölése, választása, a teljességre törekvő fogalmi igényesség, a kristálytisza logikát mutató rendszerezések, a mikroelemzések érzékeny megfigyelései: mindazok a kiváló erények már itt jelen vannak, amelyek későbbi stilisztikai munkáinak is meghatározó jegyei. Ezt az első, nyugodtan állíthatjuk, szakmai remekművet számos további nagy jelentőségű, Krúdy stílusát tárgyaló tanulmány és kötet követte, amelyek a Krúdy-kutatás legmeghatározóbb alakjává tették őt: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában (KEMÉNY 1975), Szindbád nyomában (KEMÉNY 1991), Képekbe menekülő élet (KEMÉNY 1993), Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról (KEMÉNY 2016). Mint az utolsó munka alcíme is jelzi, a nagyon szeretett Krúdy mellett más jelentős prózaírókra, sőt lírikusokra is kiterjedt figyelme, főként 20. századiakra, de másokra is. Így egyebek mellett fontos tanulmányokat publikált Kemény Zsigmond,

Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Weöres Sándor stílusáról is (l. KEMÉNY 2016). A legutóbbi időkben pedig rendszeresen olvashattuk rövid, de mégis mély, egy-egy vers lényegét, stílusát a rá jellemző pontossággal és árnyaltsággal bemutató verselemzéseit az Édes Anyanyelvünk folyóirat általa létrehozott Szép magyar vers rovatában.

A stílus volt nyelvemvelői felfogásának is a kiindulópontja. Ennek jegyében még 1989-ben máig érvényes javaslatot fogalmazott meg a stilisztikai szempontok hasznosításáról, egy stilisztikai szemléletű nyelvemvelésnek a megteremtéséről: „csak egy ilyen felfogású és módszerű nyelvemveléstől remélhetjük, hogy meg tudja ismertetni a nyelv-közösség tagjaival az anyanyelvben rejlő kifejezési lehetőségek sokféleségét” (KEMÉNY 1989: 493). Ebből az elvi kiindulópontból születtek tanulságos és élvezetes stílusú nyelvemvelő cikkei. Ezekben soha nem megróni, „megrendszabályozni” akart valamilyen nyelvi vétség miatt (mi sem állt távolabb tőle!), hanem tanítani, példával megmutatni, hogy amit „kimondunk vagy leírunk, ne csupán érthető és szabályos legyen, hanem kifejezze mindazt az érzelmi és hangulati többletet is, ami közlésünk fogalmi tartalmát kiegészíti és szubjektív hitelességét adja” (KEMÉNY 1989: 493). Utolsó, 2020-ban megjelent nyelvemvelő gyűjteményének, a Tanuljunk magyarul is! kötetnek a címében szereplő többes szám első személyű igealak is pontosan jelzi, hogy – a nemegyszer túlzó, tévesen általánosító módon a nyelvemvelést elítélők sommás véleményével szemben – soha nem kioktató módon, stílusban szóló nyelvemvelő írásaiban, hanem partnernek, társnak tekintve az olvasót. E köteten kívül – nem szólva most kötetben meg nem jelent cikkeiről – idetartozó munkái közül ma is tanulságos, nagy haszonnal forgatható a Hivatalos nyelvünk kézikönyve című kiadvány, melyet Bíró Ágnessel és GRÉTSY LÁSZLÓVAL közösen írt (BÍRÓ–GRÉTSY–KEMÉNY 1976), a Nyelvemvelő kézisztár (GRÉTSY–KEMÉNY 1996) és a Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvemvelő írásaiból című gyűjtemény (KEMÉNY 2007).

A harmadik terület, a lexikográfia, azaz a szótárkészítés az 1990-es években jelent meg munkásságában. Az 1992-ben megjelent, 14 000 címszót tartalmazó Képes diákszótárt GRÉTSY LÁSZLÓVAL közösen szerkesztette (GRÉTSY–KEMÉNY szerk. 1992), a Magyar értelmező kézisztár második kiadásának (PUSZTAI főszerk. 2003) egyik szerkesztője, illetve egyedüli lektora volt. Általános lektorként haláláig részt vett a magyar lexikográfia legnagyobb, napjainkban is folyó munkálatában: A magyar nyelv nagyszótárának (ITTZÉS főszerk. 2006–) készítésében.

A számos publikáció és előadás mellett munkahelyi kötelezettségeit is a rá jellemző módon, azaz a lehető legmagasabb szintű igényességgel, felelősségtudattal, odaadással teljesítette. (A kutatói tevékenység és a munkahelyi feladatkör természetesen részben egybe is esett, különösen igaz ez a lexikográfiai munkásságra.) Hűséges típus volt ebben is, mint ahogyan tudományos témái tekintetében is. Fél évszázadon át szolgálta a Nyelvtudományi Intézetet, és közel három évtizeden át volt a Miskolci Egyetem oktatója. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1971-től dolgozott, előbb tudományos ösztöndíjas gyakoronoki beosztásban (1973-ig), ezután tudományos segédmunkatárs, 1976-tól tudományos munkatárs, 1988-tól tudományos főmunkatárs, 1988 és 1993 között tudományos osztályvezető is, 2002-től tudományos tanácsadó; 2010-től nyugdíjas, de a Nagyszótár szerződéses munkatársaként továbbra is részt vett az intézet munkájában. A Miskolci Egyetemen 1994-től tanított, amikor is docensi kinevezést kapott a Magyar Nyelvtudományi Tanzékra, 2003-ban lett egyetemi tanár, miután 2002-ben előbb elnyerte az MTA doktora

címet, majd még ugyanebben az évben habilitált. 1998-tól 2003-ig a tanszékvezetői tisztséget is betöltötte, 2018 májusától professor emeritusként maradt az egyetem kötelékében.

A szakmai közélet számos fórumán haláláig tevékeny volt: aktív tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, a Nemzetközi Magyar Filológiai (Hungarológiai) Társaságnak és az Anyanyelvápolók Szövetségének, 1976-tól több évtizeden át vett részt különféle akadémiai bizottságok munkájában (anyanyelvi, magyar nyelvi, nyelvtudományi bizottság, stilisztikai, magyar nyelvészeti munkabizottság); a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságának 1982-től volt tagja, 1992-től egyik szerkesztője az Édes Anyanyelvünknek. Szívesen és gyakran tartott előadásokat a Magyar nyelv hetén, rendszeres előadója volt az adai Szarvas Gábor nyelvművelő napoknak.

Munkásságát számos kitüntetéssel, ösztöndíjjal ismerték el. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1978-ban Gombocz Zoltán-emlékéremmel, 2012-ben Kosztolányi Dezső-díjjal jutalmazta, 1999-ben pedig Lőrincze Lajos-díjat kapott az Anyanyelvápolók Szövetségétől.

Nincs és nem lesz már velünk többé testi valójában, bár annyira közeli még, szinte ott van a szemünk előtt, mintha látnánk, jellegzetes, kedvesen szerény mosolya. Eleven még, mintha hallanánk, a sok tökéletesen találó, a rá annyira jellemző „l'esprit français” értelmében szellemes, finoman, bölcsen ironikus megjegyzése. – De most is itt van velünk, és neki is szóló válaszra, továbbgondolásra késztet megannyi új távlatokat nyitó tudományos meglátása, okfejtése. Termékeny gondolatai könyveiben, tanulmányaiban továbbra is élnek, hatnak, élni és hatni fognak, mindaddig, míg csak létezik filológia, tudomány. Búcsúznak – de velünk marad örökké már.

Hivatkozott irodalom

- BÍRÓ ÁGNES – GRÉTSY LÁSZLÓ – KEMÉNY GÁBOR 1976. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.
- GRÉTSY LÁSZLÓ – KEMÉNY GÁBOR szerk. 1992. *Képes diákszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRÉTSY LÁSZLÓ – KEMÉNY GÁBOR 1996. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Auktor Könyvkiadó, Budapest.
- ITTZÉS NÓRA főszerk. 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 1974. *Krúdy képzalkotása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 1975. *Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 1989. A pozitív nyelvművelés időszerű kérdései. *Hungarológiai Közlemények* 21: 489–493.
- KEMÉNY GÁBOR 1991. *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képzalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 2000. Szkülla és Kharübdisz között: a stilisztika feladatai és lehetőségei az új évezred küszöbén. *Magyar Nyelvőr* 124: 298–310.
- KEMÉNY GÁBOR 2007. *Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiból*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 2010. *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 2016. *Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

KEMÉNY GÁBOR 2020. *Tanuljunk magyarul is! Válogatott nyelvvelő cikkek 2009–2019*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmző kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PETHŐ JÓZSEF
Miskolci Egyetem

Békési Imre

(1936–2021)

1. Tanító, felső tagozatos tanár, nevelőtanár. A kalocsai gimnáziumot elkezdte a kiskamasz Békési Imre, de érettségi vizsgát a tanítóképzőben tehetett. („Egyéb” származása miatt nem is álmodhatott másról.) Továbbtanulását tanítóskodása után kezdhette el, de nem egyetemen, hanem a Szegedi Pedagógiai Főiskolán. Kiváló tanárai segítették az elméleti érdeklődésű hallgatót, s ő hamarosan a legjobbak közé került. 1958-ban magyar–történelem szakos tanárként került vissza Kalocsára. Korának neveléstudományi szakembere, volt tanára, Szvéték Sándor hívta meg nevelőtanárnak formálódó kollégiumába.

Amikor ezeket a sorokat írom, éppen hatvan éve annak, hogy 1961 májusának végén megismertem Békési Imrét. Kitűnt a nevelőtanárok közül: fiatal volt, kollégái kétszer idősebbek voltak nála. Nem volt szüksége arra, hogy felemelje a hangját. A kultúra területét irányította, izléselesen öltözködött; volt stílusa. Képes volt arra, hogy három év alatt magyar–történelem szakos középiskolai tanári diplomát szerezzen az ELTE-n, aztán pedagógia szakos oklevelet a JATE-n. Feltűnést keltett Kalocsán Illyés-műsora; s a kollégiumban pezsgő irodalmi életet teremtett.

2. A felsőoktatás tanára. Békési Imre mindenekelőtt tanár volt: „életem első számú áldozata, azaz értelme a tanítás volt és maradt. Egy addig nem közismert nyelvi összefüggés felismerése is örömet szerzett ugyan; másféle és emberibb érzést okozott a tanítványaim tekintetében felvillanó öröm” (BOLLA szerk. 1999: 5). 1963-tól a 2010-es évekig dolgozott anyaintézményében, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán és jogutódjaiban. Időközben ellátogatott a moszkvai Lomonoszov Egyetemre, a berlini Humboldt Egyetemre, a Torontói Egyetemre (USA), az Ungvári Egyetemre, a Kolozsvári Egyetemre, az Újvidéki Egyetemre, a Kárpát-medence magyar tanszékeire (Nagyvárad, Nyitra, Pozsony, Szabadka). Tanított a magyar nyelvhasználat aktuális kérdéseire, a szintaktikai elemzésre, a kialakulóban lévő szövegkutatás útjainak tisztázására. És tanított minden fórumon az értékek tiszteletére, az emberségre, a nyelvhasználatban föltárló gyakorlati teendők higgadt megközelítésére. A teóriákat a praktikus megvalósíthatóság tükrében és érdekében vizsgálta, a tanítványaira koncentrálnak tanár nézőpontjából. Tanított a magyar nyelv hetén, tanított a zombói Wesselényi Miklós Népfőiskolán (25 évig), tanított a MÚOSZ Újságíróiskoláján. Eredményeit közzétette nyelvészkonferenciákon és konferenciákon.

3. Békési Imre, a kutató. Inczeffi Géza hívta Szegedre a képzett kollégát, ő pedig táskájában mintegy százlapnyi kéziratot is hozott magával Kalocsáról, nevelőapja műhelyének köteles szótárával, leírásaival. Így vált lehetővé, hogy Bálint Sándor és Nyíri Antal segítségével egy év múlva bölcsészdoktori oklevelet vehetett át. Válogatott közleményei között föltüntette a bölcsészdoktori értekezésének továbbgondolásait 1964-ben, 1969-ben, 1971-ben a főiskolai actában (AAPSZ), s a kilencvenéves Nyíri Antalt köszöntő könyvben, 1997-ben, majd 2004-ben is visszatért hozzá.

Inczeffi a maga földrajzinév-kutatásainak folytatását remélte tanársegédjétől, Békési Imre azonban eleinte Gombocz Zoltán elméleti keretében gondolkodott, és pedagógiai/tantárgy-pedagógiai írásokat publikált; Benkő László, majd Török Gábor hatására azonban a tanszéki szövegkutató vonalat követte. (A tanszéken készült el az első magyar költői szótár, Juhász Gyula verseiből.) Békési a 70-es évek közepén országosan ismert felsőoktatás-szakértő (BÉKÉSI 1973). Előadásaira úgy készült még a 2010-es években is, mintha elsők lettek volna. Mindig kereste a lehető legjobb, a lehető leghatékonyabb megoldást, a legszemléletesebb példát. A magyarországi tanárképzésben 1963-tól 2016-ig vett részt, 1982-től 2000-ig tanszékvezetőként, két turnusban főigazgatóként.

3.1. Deme László munkatársa. Békési Imre a szegedi bölcsészkarra került, Deme László adjunktusának hívta a munkatársai közé. Létrejött a Rác Endrétől „szegedi iskola” néven emlegetett alkotóműhely; ebbe kapcsolódott bele Dienes Dóra, Galgóczy László, M. Korchmáros Valéria, Nagy L. János, Rozgonyiné Molnár Emma és Szabó József is.

DEME LÁSZLÓ kulcsterminusai: megszerkesztettség és beszerkesztettség, főkapcsolás és alkapcsolás (= főviszony és alviszony), mondategész és mondategység, színteződés és tömbösödés. BÉKÉSI IMRE figyelmét a tömbösödés ragadta meg: tüzetesen kereste a rövidszövegekben, szövegdarabokban a tagolódás, a szakaszolás egységeit: a tömböket. Nem a nyelvész asztalán konstruált példákat elemzett és tipizált, hanem valós, mindennapos nyelvi tények tömbjeit. 1976-ban tudományos minősítést szerzett: a nyelvtudomány kandidátusa lett. Nem elégedett meg a nyelvi tényekről alkotott saját megítélésével: 1982-es könyvének híryanagjáról meghallgatta az újságíró-tanítványokat (BÉKÉSI 1982), 1986-os könyvének esszéit, esszérészleteit főiskolai hallgatóival tanácskozva dolgozta föl (BÉKÉSI 1986a).

Az újsághírek elemzésében tipizálta a kétmondatos, hárommondatos négymondatos, ötmondatos híreket. Elsősorban a három elemből (három predikátumból, három tagmondatból, három mondatból) álló közlésegségek foglalkoztatták: az, ahogyan a három elem kétfelé tagolódott, s az, mik a kétfelé tagolódásnak az okai. A változatok összehasonlítása olyan szemantikai és sorrendi variánsokhoz vezetett, amelyeknek a típusaiban feltárhatta a magyar nyelvű hírszövegek tartalmi-logikai alapon megvalósuló szintaktikai lehetőségeit. Tehát az elvi változatok közül kiemelkedtek a valóságos hírfogalmazások, s a gyakori és a ritka megoldások összevethetőkké váltak. 1986-os könyve szövegeiben, szövegréseiben a híryanagokon kívül jelentős számban szerepeltek magyar esszérészletek szinte az egész 20. századból, s a példák kiegészültek lírai részletekkel, versegészekkel. Illyés naplójegyzetei, Márai rövidszövegei, Kosztolányi írásai, Németh László gondolati építményei, neves 20. századi publicisták cikkrészletei mind-mind az ellentétes főkapcsolás típusait rajzolták ki a számára. A hírekben és az esszérészletekben kikristályosodtak az ellentétes főviszonynak és az ok-okozati alviszonynak az együttese, ezeket előbb konstrukciós formáknak, majd konstrukció típusoknak nevezte el (BÉKÉSI 1975).

(i) A 4 elemű elvi paradigma:

((Aq) de (Bp))

((Aq) de (Bq))

((Ap) de (Bp))

((Ap) de (Bq)) (BÉKÉSI 2010: 75)

Az arisztotelészi megközelítés jegyében valódi nyelvi tényekkel dolgozott, s a közölt, hallható/olvasható szövegdarabokkal a tagolódásuk/tagolásuk elvi lehetőségeit állította szembe. Kutatta a viszonyfajták és az értelmi egységek hierarchiáját, s szembeállította a valóságos hírek, esszék, gondolatdarabok elvileg lehetséges tagolódását a sajtóban közölt megoldásokkal. A „viszonyok viszonyának” (PORZIG 1962: 368–369) elvi és sorrendi lehetőségeit tipizálta, az ellentétes főviszony és a következtető vagy magyarázó alviszony együtteseiben írta le. DEME LÁSZLÓ így ismerte el BÉKÉSI eredményeit: „Békési Imrének, felnőtt tanítványaim legjobbjának küldöm [...] szeretettel és annak elismerésével, hogy a tizenegynéhány évvel ezelőtt általam a mikrokonstrukcionális irányban keresett utat a továbbfejlesztéshez ő nagyobb sikerrel találta meg a logikoszemantikus oldalon – Per aspera ad astra!” (DEME 1979: 81).

Akadtak olyan kutatók, akik arra ösztönözték BÉKÉSI IMRÉT, hogy parole-nyelvészeti eredményeiből langue-nyelvészeti következtetéseket vonjon le; mások pedig igyekeztek rábírní, hogy a konstrukciótípusok változataiból a stilisztikumok irányába haladjon tovább. Egyik készítésnek sem engedett BÉKÉSI: nem hagyta a szövegpéldáiban típusokká formálódó eredményeit szövegszabályokká minősíteni (= megmerevíteni, a mondatalkotás szabályainak analógiájára); és nem engedett a stilisztikai kutatás esztétikai csábításainak, az egyszerűség, a kivételes művészség vonzásának sem.

BÉKÉSI IMRE kutatásaiból FABRICIUS-KOVÁCS FERENC példájára hivatkozom.

(ii) *Beteg voltam, de te nem látogattál meg.*

„Ennek a mondanivalója nem az, hogy ’beteg voltam’, s nem is az, hogy ’te nem látogattál meg’, hanem ennek a két dolognak az egymáshoz való *v i s z o n y a*, vagyis az: „Rossz barát vagy”. Tehát akár a partner rakja össze a megnyilatkozás lineárisan tagolt három komponenséből a neki szóló információegészt, akár a beszélő tudatában megszületett véleményegész tagolódik a kifejtés során három egységre, a beszélő és a partner közti kommunikációban az az összetett mondat, hogy »Beteg voltam, de te nem látogattál meg« *e g y e t l e n m o n d a t*, s belső megszerkesztettsége végső soron nem más, mint egész voltában betöltött funkciójának a következménye” (BÉKÉSI 1977: 154; az én kiemelésem: N. L. J.).

FABRICIUS-KOVÁCS FERENC példája részlet az utolsó ítélet ikerparabolájából (Mt 25, 31–46: 43; I. BENYIK szerk. 1998; KOZMA 2002; MÁRTONFFY 2001 stb.).

(iii) beteg voltam, börtönben voltam, és nem látogattatok meg (*infirmus et in carcere et non visitastis me*)

Értelemszerű, hogy BÉKÉSI IMRE figyelmét az ragadta meg, ami célja a mondandónak, anélkül, hogy elmondaná: „Kutatási tárgyamban, az ellentétes szerkezetekben legizgalmasabb tényezők azok, amelyek nyelvileg ki sem fejeződnek, s amelyek – ráadásul – többnyire

nem is a nyelvre vonatkozó ismeretekből fakadóan vannak implicit módon jelen, hanem az arra a világdarabra vonatkozó tudásból, amelyről a vizsgált nyelvi megnyilatkozás szól. Ez az elvi – vagyis a logikát és a matematikát is figyelembe vevő – szemlélet kapott teret később egy periodikában, a PETŐFI S. JÁNossal együtt alapított és (a később bekapcsolódott VASS LÁSZLÓVAL) szerkesztett Szemiotikai Szövegtan című sorozatban; ez a szemlélet és módszertan érvényesült akadémiai doktori értekezésében: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése (JGYF Kiadó, 1993) című könyvben, valamint a szerzőtársakkal kiadott Szövegtan és prózaelemzés (Trezor Kiadó, Budapest, 1994) c. tanulmánykötetben. [Bekezdés.] Ha egyáltalán marad valami az ötleteimből, akkor arra – azt hiszem – a »kettős szillogizmus«-nak nevezett elvi jelentésszerkezetnek van némi esélye. Ez ugyanis kiszabadítja a szillogisztikus érvelést a logikában lefutó tevékenység mindig csak egyedülnek, egyszerűnek tekintett vájátából; ezáltal kinyitja a de-viszony két oldalát, ahol is nem egy-egy propozíciót, hanem egy-egy szillogisztikus érvelés tételét-konklúzióját találjuk” (BOLLA szerk. 1999: 6–7).

3.2. Petőfi S. János munkatársa. Petőfi S. János az 1980-as évek közepén ismerte meg BÉKÉSI IMRE egyik tanulmányát (BÉKÉSI 1986b), s együttműködésükben hatott BÉKÉSI elméletére. Az már BÉKÉSI írásaiban magától értetődő, hogy a barbara típusú kategorikus szillogisztikus érvelés a nagy premissza bevonásával alakult háromtétélessé. Ez a premissa maior már Arisztotelész írásaiban gyakran feltételes formájú kijelentés; a 20. századi szövegekben olyan általános tudást fejezhetett ki, amely ritkán fogalmazódott meg (hiszen „mindenki tudta”).

„Az elvárástörő ellentétek elemzése céljára Békési által bevezetett ’szillogizmus’-ok sajátos (a logikai szillogizmusoktól eltérő) jellege többek között abban is áll, hogy azokban egymástól különböző világalkotó elemek konfigurációja jön létre többszintű beágyazás során” (PETŐFI 1996: 271). PETŐFI a tömbösödés jelentésszerkezetében megkülönböztette a performatív modális propozíció (*közlöm, kérdelem, figyelmeztetek* stb.), a (szub)világalkotó modális propozíció (*tudom, hallottam, álmodtam, feltételezem* stb.) és a deskriptív (tényállásleíró) propozíció szintjét (*cselekszik, jön, készít, kiált* stb.). A kettős szillogizmus legáltalánosabb alapjelentéseként PETŐFI fölvesz egy ET viszonyt: a valóságos szillogisztikus következtetések nyelvi fölépítésében/tagolódásában BÉKÉSI kutatásainak első felében a DE képviseli a legáltalánosabb jelentést. A kutatások későbbi eredményeiben az elemzések egyre nyelvészetibbek a kötőelemek szerint: *de hisz, de mert, de hát, pedig hát, márpedig, mégis, mégsem, de hiába mert, de legalább* stb.

Kutatói teljesítményét elsősorban a kettős szillogizmus elméletének kidolgozása emeli ki kortársai közül (BÉKÉSI 2010): nevét és az SZTE hírét angol és német nyelvű publikációi elvitték Itáliába és Németországba, Szlovákiába és Torontóba is. A kettős szillogizmus metodológiájával meg tudta ragadni az explicit (kimondott, leírt) és az implicit (kifejtetlen, odaértett) információk együtteseit. Monográfiáiban, nemzetközi és magyar folyóiratokban ismertette eredményeit, nyitrait (szlovák nyelvű!) díszdoktori előadása rendkívüli tetszetre lelt.

Tanulmányai közül kiemeljük a Spachtheorie und allgemeine Linguistik című folyóiratban közölteket: The Place of Concession in contrastive Structures (13 [2003]/2: 103–122); A theoretical-empirical analysis of restriction and concession. (14 [2004]/1: 3–17), illetve a Szemiotikai Szövegtan 19. kötetéből: The interpretation and applications of the double syllogism (BÉKÉSI 2010: 265–274). Munkáiban a kortársak közül BÁNRÉTI ZOLTÁN,

CSÜRY ISTVÁN, KERTÉSZ ANDRÁS, KIEFER FERENC, KOCSÁNY PIROSKA, TOLCSVAI NAGY GÁBOR és mások mellett ELISABETH RUDOLPH, KÁTHY DORFMÜLLER-KARPUSA, ROBIN LAKOFF, VAN DE WELDE, G. H. WRIGHT, E. R. LONGACRE, RONALD LANGACKER és mások írásaira alapozott.

Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése című kötetében jelentette meg MTA doktori értekezését (BÉKÉSI 1993). Osztatlan filológia című könyve irodalmi szövegek egy-egy helyének értelmezése a kettős szillogizmus metodikájával (BÉKÉSI 2001). Különleges kötete a pályatársakat idézi: Nyelvész mestereim. Tudománytörténeti adatok és emlékek (BÉKÉSI 2016). Nem akármilyen a névsor: Balázs János, Bálint Sándor, Bánréti Zoltán, Benkő László, Bolla Kálmán, Deme László, Fabricius-Kovács Ferenc, Grétsy László, Hadrovics László, Inczeffi Géza, Cs. Jónás Erzsébet, É. Kiss–Kiefer–Siptár, Klemm Imre Antal, Klemm Antal, Kocsány Piroška, Máté Jakab, Nyíri Antal, Péntek János, Petőfi S. János, Rácz Endre, Rozgonyiné Molnár Emma, Szabó József, Szabó Zoltán, Szépe György, Török Gábor.

3.3. Logikai, retorikai és jogi megközelítésről. Az angolszász logikai kutatásokban AVI SION (1990/1996) és JONATHAN DOLHENTY (é. n. [2001]) az összetett szillogizmusok tárgyalásában jutnak el a *double syllogism* fogalmához. A szerzők egymástól függetlenül olyan összetett kijelentések logikai elemzését végezték el. A jogi szövegek számítógépes elemzése érvényes EDWARDS-ACKROYD tanulmányában (az angolszász precedensjog alkalmazásában).

Külön is szólnunk kell az entüméma és a kettős szillogizmus rokon vonásairól és különbségeiről. A hasonlóság a „retorikai szillogizmus” vagy rövidített szillogizmus két-két tételnyi volta és a kettős szillogizmus (gyakran) kéttételes megfogalmazása között nyilvánvaló: mindkettő felhasználja a *premissa maior* általános tudását. A különbségek között feltűnő a konverzációs implikáció jelenségében is megragadható: BARTHES nem tesz különbséget explicit és implicit kijelentések között; a kettős szillogizmusban mindez nem lényegtelen körülmény.

RUZSA IMRE az entüméma és a logika szillogizmusai között jelentős különbséget lát: „Az ’enthimematikus következtetések’-et a logika is ismeri, de azért szigorúbban bánik velük, mint akár a retorika-stilisztika, akár a szövegnyelvészet. A logika ragaszkodik ahhoz, hogy a következtetés enthimematikus formájában is a logikai szerkezetből és a logikai szavak jelentéséből folyjék; illetőleg ahhoz, hogy az ’elhallgatott premisszá’-ról számot tudjunk adni” (RUZSA 1984: 63–66, 73–74).

3.4. A kutató stílusa. A nyelvészeti szövegépítés hagyománya a monográfiákban, tanulmányokban szacikkokban a nominális stílust kedveli, azaz kerüli a tartalmas igék alkalmazását. Ennek (is) köszönhető, hogy legkiválóbb nyelvészeink egy része a szövegekben nem könnyű olvasmányokkal szolgál az érdeklődőknek. BÉKÉSI IMRE e tekintetben kivételnek számít: stílusa könnyed, gördülékeny – egyszerűen jól ír.

4. Békési Imre, a kutatásszervező, a vezető. Az 1970-es évek közepétől a Tudományos Minősítő Bizottság tagjaként, az MTA I. osztályának közgyűlési képviselőjeként, a Nyelvtudományi Bizottság tagjaként, a Magyar Akkreditációs Bizottság tagjaként közvetlen résztvevője a tudományos minősítéseknek, kandidátusi, majd doktori és habilitációs eljárásoknak. Több száz filológus, nyelvész mondhatott neki köszönetet értékes tanácsaiért, tapintatos bírálatáért, a szakmai életútjának egyengetéséért: értékekre koncentráló személyiségként négy évtizeden keresztül dolgozhatott együtt a magyar filológia kutatóival.

Tanszékén 18 év alatt öt (az irodalmárokkal együtt tíz) tudományos minősítés, a Főiskolán nyolc egyetemi tanári cím, tizenöt sikeres habilitáció született. Szelíden készítette munkatársait újabb és újabb teljesítményekre. Műhelymunkában, 1984-ben köszöntötték Inczeffi Géza születésének századik évfordulóját, 1994-ben Bárczi Géza centenáriumát. Ha valakiben látott fantáziát, segítette a tudományos minősítésig, az MTA doktora címig, az egyetemi tanári kinevezésig. A magyar felsőoktatás tantervi fordulóján számíthattak rá: egyaránt tagja volt a Grétsy–Békési-, a Szalamin–Békési-, a Hunyady-bizottságnak.

Nem könnyű időszakokban, két turnusban volt intézményének első számú vezetője. Segítette munkáját a korábbi eredményes tudományos bizottsági munkája, a munka- és bérügyben szerzett tapasztalata, sajátos módon tanítói képzettsége is. A rendszerváltozás volt az első próba: legfőbb eredménye a méltánytalanul mellőzött kollégáinak rehabilitálása. A második próba a Bokros-csomaggal kezdődött, a szegedi tanítóképzés újraindításával zárult. Mindkét megbízása után rendben adta át utódjának a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola pénzügeit.

Sikert hozott Békési Imrének a Főiskola II. sz. épületének visszaadása, a Hattyas utcai laktanyába költöztetés, a gyakorlóiskolák összevonása, a főiskolai kiadó létrehozása, megszervezése. Több mint egy évtizedig szerkesztette a főiskolai actát (AAPSZ). BÉKÉSI IMRE teremtette meg PETŐFI S. JÁNossal, majd VASS LÁSZLÓVAL a Szemiotikai Szövegtan című periodika húsz kötetét (1990–2012), több évtizedig dolgozott a Magyar Nyelv szerkesztőbizottságában. Alapító tagja az SZTE doktori iskolájának. A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányának 35 évig tagja, a szegedi csoportot huszonöt évig vezette.

5. A hiteles személyiség. Egyénisége erős, hangja halk volt: figyelni kellett a mondataira. (Jellemző a Darvasi Lászlónak adott interjú címe: „A gondolat halk”.) Sosem tartott frázisokból előadást: a ballagás, az évnyitó, a diplomaosztás mind-mind arra szolgált a számára, hogy az értelmiségivé válásban nyújtson útmutatást a hallgatóinak. Az interjúban újságíróknak válaszolva a mondatai aktuális témákra is reagáltak, a felsőoktatás, általánosabban a kulturális közélet alapvető problémáiban is eligazították az olvasókat. Nem volt hajlandó megbékélni a felsőoktatásból mindegyre pénzt elvonó szemlélettel.

A szerveződő Szegedi Tudományegyetem előkészületeiben a JATE és a SZOTE rektora egyenrangú félként tárgyalt vele: elfogadták az elvét, hogy az átszervezésben érték ne mehessen veszendőbe. Több évtizedig eredményesen vett részt a SZAB munkájában; a Szegedért Alapítvány tudományos-művészeti kuratóriumát huszonöt évig vezette; a határainkon túli hallgatók szegedi képzése érdekében hozta létre Sütő Andrással és Szőkefalvi-Nagy Bélával együtt a Juhász Gyula Alapítványt.

6. A kiemelkedő teljesítmény. A díjak, kitüntetések sorra-rendre tanúskodtak Békési Imre érdemeinek elismeréséről. Az állami kitüntetések a Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjéig emelték. A Szegedi Tudományegyetem 2004-ben Pro Facultate díjjal, 2012-ben Klebelsberg Kunó-díjjal jutalmazta. A kultúra civil közösségei adományozták számára többek között a Déry Tibor-díjat (1996), az Implom József-díjat (2008). Szeged városa Pro Urbe díjjal (2006), a Szegedért Alapítvány pedig fődíjával jutalmazta (2018); a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem díszdoktorává fogadta (2006). – Kötetek jelentek meg Békési Imre tiszteletére: Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése (ROZGONYINÉ MOLNÁR – GALGÓCZI – NAGY L. szerk. 1996); Békési Imre (BOLLA szerk. 1999);

A mondat: kaland. Hetven írás Békési Imre tiszteletére (GALGÓCZI–VASS szerk. 2006); (A)miért főiskola a tanárképző(.)? (Tandi szerk. 2006).

7. Örökség. Kalocsai éveiről (1936–1955, 1958–1963) írta Arcok a gyerekkorból című kötetét (Papp György kitűnő illusztrációival; Szeged, 2009). Ajánlása: „Szüleim, tanítóim, barátaim emlékének”. Szegedi éveiről (1955–1958, 1963–) a Szeged című folyóirat 2021. májusi számában szóltunk (33. évf. 29–34).

Darvasi Lászlóval folytatott beszélgetésében olvasható: „igenis felelősségünk van az általunk használt szavakért. Ahogy alakul, változik életünk, egyre pontosabban kell fogalmaznunk. És ez pontosabb, differenciáltabb gondolkodást is igényel” (A gondolat halk. Délmagyarország, 1992. május).

Békési Imre öröksége kötelezi utódait a gondolatmeneteinek folytatására, a tudományos, művészeti, intellektuális és humánus értékek feltétel nélküli tiszteletére. Kulcsszavai: céltudatosság, értékörzés, megbecsülés, teljesítmény, tisztelet.

Hivatkozott irodalom

- BÉKÉSI IMRE 1975. Egy konstrukciótípus megjelenési formái. *Magyar Nyelvőr* 99: 424–438.
- BÉKÉSI IMRE 1977. A szövegszerkesztés helye és szerepe az anyanyelvi nevelésben. *Magyartanítás* 20: 154.
- BÉKÉSI IMRE 1973. Élő nyelv és nyelvészet a főiskolai képzésben. In: KÖVES JÓZSEF szerk., *Az általános iskolai tanárképzés 25 éve*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1973: 163–174.
- BÉKÉSI IMRE 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉKÉSI IMRE 1986a. *A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÉKÉSI, IMRE 1986b. Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus. In: HEYDRICH, W. – PETŐFI, S. J. Hg., *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Papiere zur Textlinguistik 51. Buske Verlag, Hamburg. 163–173.
- BÉKÉSI IMRE 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2001. *Osztatlan filológia*. Tiszatáji Alapítvány, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2010. *A kettős szillogizmus értelmezése és alkalmazásai*. JGYF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2016. *Nyelvész mestereim. Tudománytörténeti adatok és emlékek*. Szerk. B. FEJES KATALIN. Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó, Szeged.
- BENYIK GYÖRGY szerk. 1998. *Példabeszédek. Szegedi Bibliikus Konferencia, 1997*. SZTE Kiadó, Szeged.
- BOLLA KÁLMÁN szerk. 1999. *Békési Imre*. Magyar Nyelvész Pályaképek és Önvallomások 59. ELTE Fonetikai Tanszék, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ 1979. Rádióhírek fogalmazásáról. In: R. MOLNÁR EMMA – GALGÓCZI LÁSZLÓ – NAGY L. JÁNOS szerk., *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése*. JGYF Kiadó, Szeged. 81–89.
- DOLHENTY, JONATHAN é. n. [2001]. *Introduction to Logic. Deductive Argumentation. Kinds of Categorical. Syllogisms*. <http://www.radicalacademy.com/philindex3.htm> (2021. 05. 31.)
- FABRICIUS-KOVÁCS FERENC 1974. Nyelv és kultúra, nyelvtan és irodalom. *Magyar Nyelvőr* 98: 459–473.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ szerk. 2006. *A mondat: kaland. Hetven írás Békési Imre tiszteletére*. JGYF Kiadó, Szeged.

- KOZMA ZSOLT 2002. *Jézus Krisztus példázatai*. Iránytű Alapítvány, Kolozsvár.
- MÁRTONFFY MARCELL 2001. *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NAGY L. JÁNOS 1990. A megnyilatkozás nyelvi értékei. *Szemiotikai Szövegtan* 1: 29–34.
- NAGY L. JÁNOS 2020. A kettős szillogizmus működése kanonizált szövegekben. In: SZÖNYI ETELKA szerk., *Biblia: korok, módszerek, kontextusok. Írások Benyik György 68. születésnapjára*. JATEPress, Szeged. 481–491.
- PORZIG, WALTHER 1962. *Das Wunder Der Sprache*. Francke Verlag, Bern.
- ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA – GALGÓCZI LÁSZLÓ – NAGY L. JÁNOS szerk. 1996. *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- RUZSA IMRE 1984. *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SION, AVI 1990/1996. *Future logic: Categorical and conditional deduction and induction of the natural, temporal, extensional, and logical modalities*. CreateSpace & Kindle – Lulu, Geneva.
- TANDI LAJOS szerk. 2006. *(A)miért főiskola a tanárképző(.)?* JGYF Kiadó, Szeged.

NAGY L. JÁNOS
Szegedi Tudományegyetem

Péntek János 80 éves

2021. július 14-én tölti be 80. életévét PÉNTEK JÁNOS, a magyar nyelvtudomány kiemelkedő személyisége, az erdélyi magyar tudományosság büszkesége, nagykövete s jó ideje már doyenje is, a kolozsvári iskola emblematikus alakja, fontos könyvek és tanulmányok írója, a tudományos közélet lankadatlan szereplője, a kisebbségi magyar lét hiteles képviselője, tudós leírója és elemzője, az anyanyelvet mindig méltósággal és bátorsággal vállaló, nagyra becsült ember, kolléga és barát. Emberséges volta, morális tartása például szolgál. Az olvasók jól tudhatják: számos méltató írás jelent meg róla. Maga is többször nyilatkozott – az utódok számára okulásul szolgáló – kor- és tudománytörténeti tényektől befolyásolt, alakított életútjáról, tudományos pályája alakulásáról. 70. évfordulója alkalmából köszöntő könyvvel ajándékozták meg tisztelői. 2015–2016-ban megjelent az a kétkötetes, Történesek a nyelvben a keleti végeken című tanulmánygyűjtemény, amely az ő változatos tematikájú írásait tartalmazza. Ennek a tartalomjegyzéke önmagában is kedvescínáló az olvasáshoz, olyan színes és változatos a kínált paletta. PÉNTEK JÁNOS írásait olvasni azonban nemcsak szakmai szempontból jár többrendbeli haszonnal. Érdemes rámutatni írásmódjának stílusára is, amely az írások mindenkori témájától függően az igényes olvasónak a maga emelkedett választékosságával, nem ritkán költői, olykor a pátosz felé hajló voltával esztétikai örömet is nyújt. Egyik könyvének *A nyelv ritkuló légköre* a címe. Mikor először olvastam, a találó metafora megragadott. A cím utalás a tőle emlegetett, a kisebbségek körében gyakori „megfélemlített anyanyelvhasználat” következményére (gondoljunk a hazai német kisebbség 1945 utáni sorsára). A moldvai példa világosan mutatja: „[a] moldvai magyarok kétnyelvűsége a két nyelv kölcsönös szóbeliségében évszázadokon át fennmaradhatott, amikor azonban az egyik nyelv jogi státusában és standardként a másik fölé emelkedik, megállíthatatlanná válik a nyelvcsere” (2015–2016. 1: 25).

A kalotaszegi körösfői családi háztól messze út vezetett a kolozsvári egyetemi katedráig és az erdélyi magyar tudományos és közéletben betöltött vezető különböző szerepkörökig, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagságának elnyeréséig, az elismeréseit kifejező kitüntetések soráig. „Saját pályámat, melynek szintén megvoltak a kedvező pillanatai és a stagnálás vagy akár a reménytelenség időszakai, három tényező alakította. Az egyik, hogy Körösfőn, Kalotaszegen születtem, olyan nyelvi környezetben, közösségben, amely sem a nyelvet, sem a hagyományt nem muzeális értéként őrizte, hanem azt kereste, hogyan tudja általa megújítani életét” (2015–2016. 1: 195). Egész életpályájára vonatkozó megállapítása, hogy „[m]indenképpen kellett némi optimizmus és megszállottság (netán mazochizmus is) ahhoz, hogy az ember kisebbségi magyar léte mellett szakmaként is a magyarságtudományt válassza” (2015–2016. 1: 194). Hetvenévesen írta: „Sok tekintetben egyedül maradtam saját nemzedékemből, ezért is kellett és kell többet vállalom, jóval nagyobb (szak)területen, szélesebb körű elkötelezettséggel, mint amennyit jól, jó lelkiismerettel el lehet végezni” (2015–2016. 2: 334). Mert „akik kívül vannak a tudomány nemzeti intézményrendszerén, óhatatlanul túlságosan is sok mindennel foglalkoznak. Ezzel magam is így vagyok” (2015–2016. 1: 27). A kolozsvári egyetemen 2008-ban szűnt meg a státusa: „Kegyesztett lettem, és amint lehetett, kihasználták az alkalmat, hogy megszabaduljanak tőlem” (in: BOLLA szerk. 2009. 3: 283). A „Nyugtalan számvetés hetvenévesen” találó fejezetcím jól fejezi ki azt az állapotot, amelyben a közösségéért és anyanyelvéért is felelősséget viselő tudós élte és éli életét. A nyugtalanság oka a magyarság erdélyi sorsa. Ezzel összefüggésben a szakma tekintetében például az, hogy „saját nemzedékemből nagyon kevesen voltunk, még kevesebben maradtunk meg, maradtunk itthon az átmenet időszakára” (2015–2016. 1: 10–11). Mindeme tények ismeretében még nagyobbak látjuk egyébként is kiemelkedő munkásságát. Az idézett tanulmánygyűjteményt olvasva hiteles képet kapunk PÉNTEK JÁNOS különböző tematikájú írásaiból, s érezkelhetjük, hány területen szólalt meg a szakmabelieknek szánt írásoktól az erdélyi magyar szülőket megszólító körleveléig. Nem túlzás azt mondanunk, hogy PÉNTEK JÁNOS az erdélyi magyar nyelv ügyének, tehát az erdélyi magyarságnak a mindenes szolgáloja. A kisebbségi kétnyelvűségről rengeteg tapasztalata van, hiszen ebben a közegben él, ezt is kutatja. Ezzel kapcsolatban fogalmazott így a szülőknél írt körlevelében: „[a] két nyelv ismeretének, a kétnyelvűségnek akkor van [...] haszna, ha mindkét nyelvben magas szintű, és ha annak alapja az anyanyelv” (2015–2016. 2: 19).

A születésnapi köszöntőnek nem feladata az ünnepelt munkásságának részletes méltatása. Amilyen hatalmas PÉNTEK JÁNOS eddigi, publikált formában elérhető tudományos teljesítménye, eleve lehetetlen is volna – a terjedelmi korlátok illendő betartásának iratlan szabályáról nem is beszélve – számba venni legfontosabb eredményeit. S akkor nem is szóltunk széles körű tudománysszervezői, utánpótlás-nevelő, tudáspolitikai és tudományos ismeretterjesztő tevékenységéről. Ars poetica szerűen, a tudomány művelői számára elvi fontosságú elvárásként fogalmazta meg, hogy „a tudományos vizsgálatban nincs helye sem az óvatoskodásnak, sem a lojalitás kinyilvánításának, sem az ellenszenvnek, sem a féltésnek. A lehetőségek szerint elfogulatlanok kell lennie” (in: BOLLA szerk. 2009. 3: 281).

Nagyrészt az ő nevéhez fűződik az utóbbi évek két kiemelkedő erdélyi nyelvtudományi alkotása. Röviden essék szó róluk! PÉNTEK JÁNOSnak – aki dialektológusként és etnobotanikusként indult a pályán – köszönhető nagyrészt, hogy 2016–2018-ban megjelent

a legarchaikusabb magyar nyelvjárási régióknak, a moldvainak a régóta remélt, várt háromkötetes szótára (A moldvai magyar tájnyelv szótára). Ez a magisztrális szótár tartalmazza mindazokat a moldvai magyar nyelvjárásokból/nyelvhasználatból származó szavakat, amelyeket korábban följegyeztek. A nagyrészt történeti, tehát nem friss gyűjtésű anyagot tartalmazó szótár ily módon eminensen leletmentő munka. Magától értődik, hogy tele van közmagyar szemmel nézve ismeretlen szavakkal. Közelebről nézve feltűnik a jelentésbeli regionalizmusok sokasága (a szótár ezért szemantikai, kognitív vizsgálatokra fokozottan érdemes). Követendő lexikográfiai újítást vezetett be a magyar dialektológiában PÉNTEK JÁNOS azzal, hogy a szokásos onomasziológiai rendezőelv (tehát a szavak betűrendje) szerinti szórajstromozását külön kötetben kiegészítette a fogalmi elrendezésen alapuló szemasziológiai szólistával. Körösfői gyermekkori emlékeinek köszönhető néprajzi érdeklődéséből következett, hogy az utóbbi kötetet gazdag és színvonalas, szemet gyönyörködtető, néprajzi szempontból különösen is jelentős fénykép- és rajzmelléletek sokaságával tette még értékesebbé. Ha bárki föllapozza a három kötetet, a benne látható sok-sok kitűnő, a moldvai népéletéről tájékoztató fénykép és ábra önmagában is vonzó lehet a hagyományos népi kultúra iránt érdeklődők számára. De meggyőződhet arról is, mennyi energiát, időt kellett a szerkesztőnek ráfordítania, míg az utolsó pontot is kitéhette munkája végére (ami ez esetben a bevezető fejezet lezárását jelenthette). Érdemes idéznem következő mondatait: „Több mint másfél évtizede élek egy szómúzeum bűvöletében, a moldvai magyar szavak múzeumában. A kolozsvári tanszék, amellyel egész életem összekapcsolódik, maga is egy szómúzeum, ennek egyik tárlója az a sokfiókos szekrény, amelyben a moldvai szavak cédulái állnak, és amelyekből *A moldvai magyar tájnyelv szótára* összeállt. [...] a figyelmes olvasó, a szótárt forrásként használó kutató a betűk rendjében megtalálja a régi szavak kincseit, a tárgyi és szellemi kultúra nyelvi lenyomatait, a mély értékeket őrző népi vallásosság vallomásait, a lélek nyelvi rezdüléseit, a finom érzékenységet. Az a nyolc évszázad, amely e magyar nyelvváltozat mögött áll, és különösen az elmúlt másfél évszázad kemény asszimilációs nyomása, szintén tükröződik a szótár anyagában” (2019: 16). Kell ennél beszédesebb ajánlás a szóban forgó opushoz?

A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) című, BENŐ ATTILÁVAL társszerzőségben született könyv (2020) magas színvonalú, mintaszerű, a maga nemében enciklopedikus jellegű szociolingvisztikai összegzés, méltó lezárása a KONTRA MIKLÓS szerkesztette *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozatnak. Címe alapján kizárólag nyelvi kérdésekkel foglalkozó könyvre gondolhatnánk. A kötet azonban ember (társadalom) és nyelv egymást feltételező összefüggéséből kiinduló, az (erdélyi) magyar anyanyelvű közösség történetét és jelen állapotát is sokoldalúan bemutató szociolingvisztikai szintézis. Bizonyosságul, egyszersmind tájékoztatásul megemlítek néhány témakört a kötetből: a magyarok megetelepődése Erdélyben, néprajzi tájak, reformáció és anyanyelvűség, államiságból államnélküliségbe, lélekszám, nyelvhasználati szinterek, kisebbségpolitika az oktatásban, a magyar nyelv a felsőoktatásban, névjog, a földrajzi nevek szabályozása, tanulók, pedagógusok, könyvkiadás, hitélet, elitkultúra, a szépirodalom nyelve, szaknyelvek, leépülés a 20. században, a közélet magyarnyelvűsége, kétnyelvűség, a nyelvek presztízse, kontaktusnyelvészeti kérdések, nyelvi tervezés, a magyar nyelv a kibertérben. A könyv olvastán természetesen az óhaj: jó lenne, ha eljutna mindenkihez, akit érdekel Erdély, az ottani magyarság és anyanyelve. A könyv friss, hiteles forrás a sok tudománytalansággal találkozó nagyközönség számára is! Adatainak hitelességével

és sokaságával, tárgyilagos leírásával hozzásegít a valóság talajára állítani azon olvasóit, akik illúziókat is táplálva gondolnak az erdélyi magyarok helyzetére. Hozzásegít tehát a józanabb önismeret kialakításához. Nem rejti véka alá azt sem, hogy bizony „térbeli kiterjedtségében és arányaiban [...] kimutatható a magyar népesség folyamatos nyelvcsereje és asszimilációja” (2015–2016. 1: 23).

PÉNTEK JÁNOS a nyelvi változatosság kitűnő ismerője, kutatója és támogató hirdetője: „a nyelvben minden változatnak megvan a maga szerepe, és csak ebben a teljességben igazodhat a beszélő és a közösség igényeihez, közlési szándékaihoz. Ezért fontosak a hagyományba visszanyúló és a regionális nyelvi tartalékok, a nagy nyelvi tömbök és a szórványok egyaránt, a szépirodalom mindig inspiráló nyelvi mintái, a szaknyelvek precíz terminusai. Ezek mind hozzátartoznak a nyelv gazdagságához, funkcionális teljességéhez” (2015–2016. 1: 25) – mondta 2014-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhangzott ünnepi előadásában, melynek ezt a találó, szokatlanságával is figyelemfelhívó címet adta: *Nyelvünk táji változatosságának dicsérete* (i. m. 185). A szórványban élőkéről pedig azt az igazságot mondta ki: „a beszélő – utolsó közösségi kötelékeként, korábbi azonosságának utolsó jegyeként is – a maga nyelvjárásában marad meg, ameddig megmarad” (2015–2016. 1:190). Sokat tanulhatunk írásaiból az erdélyi (romániai), illetőleg általában is a kisebbségi nyelvi sorsról és következményeiről. Több írásában is foglalkozik a nyelvmegtartás és az identitás kapcsolatával. Véggkövetkeztetése: „a Kárpát-medencei magyar identitásnak nagyon fontos eleme a nyelv. Ebből következik, hogy az identitásmegőrzésnek alapvető feltétele a nyelvmegtartás” (2015–2016. 1: 347).

A szokottnál talán gyakoribb, tőle vett idézetekkel egy célom volt: hitelesen hozzájárulni az embernek és a tudósnek a jellemzéséhez.

Ő indította újra a kolozsvári egyetemen a néprajz szakot, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottságának elnöke (2007 és 2014 között), a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára (1990 és 2017 között), akit a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével és Bethlen Gábor-díjjal tüntették ki, a Debreceni Egyetem díszdoktora, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet alapítója (2001), az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének vezetője, 2009 óta a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteletbeli tagja, folyóiratunk nemzetközi tanácsadó testületének is tagja, mindig szívesen látott szerzője... A sort folytathatnám.

Amikor most köszöntöm őt a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében mint tiszteletbeli tagunkat, pályatársunkat, egyúttal köszönetet is mondok neki mindazért, amit a magyar nyelv sokoldalú kutatása és az erdélyi magyarság, illetve az ottani magyar nyelv vizsgálata és fenntartása érdekében tett és tesz. Szívből gratulálunk lenyűgöző teljesítményéhez, és kívánunk neki változatlan lendületet és további sok sikert. Ő tudja legjobban, hogy ez elsődlegesen közérdekből fontos. Ezért, kedves János, nyomatékos kívánságunk születésnapodon: ad multos annos!

Hivatkozott irodalom

- BOLLA KÁLMÁN szerk. 2009. *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások*. 3. [K. n.] Budapest. (A Péntek Jánosról szóló fejezet: 278–305.)
- PÉNTEK JÁNOS 2015–2016. *Történekek a nyelvben a keleti végeken*. 1–2. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

PÉNTEK JÁNOS szerk. 2016–2018. *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. I/1. A–K és I/2. L–ZS: Moldvai magyar –közmagyar rész. II. Közmagyar – moldvai magyar rész. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

PÉNTEK JÁNOS 2019. A hűség próbája: megmaradás a nyelvben. *Honismeret* 2019/1: 13–16.

PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár–Budapest.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Voigt Vilmos 80 éves*

Voigt Vilmost, az ELTE professzor emeritusát, azaz VV tanár urat még éppen köszönthette a Magyar Szemiotikai Társaság 2020-ban, a járványveszély miatti korlátozások bevezetése előtt személyesen, barátok gyűrűjében a Petőfi Irodalmi Múzeum Károlyi éttermében. Tudom, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság is tervezett ünnepi ülést, de ezt már nem tarthattuk meg. Ezért ezzel az írással köszöntöm a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében is.

Hadd kezdjem személyes emléikkel! Előtte van az első találkozásunk, éppen 40 éve, amikor fölvételiztem néprajz szakra. Akkoriban, ha egy kétszakos bölcsész kiváló eredménnyel tanult, belső felvétellel fölvehetett egy harmadik szakot. Ez volt a szándékom. Tálasi István professzor, a Tártyi néprajzi tanszék éppen akkor leköszönő vezetője elbeszélgetett velem, és azt mondta, rendben, de kell még Voigt Vilmos tanár úr ajánlása is, aki éppen akkor vette át a Folklore tanszék vezetését. Átmentem a könyvtárba, ott Winkler Zsuzsa néninél érdeklődtem, hogy hol találom Voigt tanár urat. Én vagyok az, mondta Voigt tanár úr, aki ott ült, és éppen aláírt valamit. És szó nélkül aláírta a felvételi-met is. Nem fölvételiztetett. Semmit se kérdezett. Ha megtette volna, lehet, hogy másként alakul a sorsom, s a most következőket se írhattam volna le.

Voigt Vilmos tanár úrral 80. születésnapja kapcsán 52 perces film készült: A Mount Everest tetjén – sokféle azonosság. Voigt Vilmostal beszélget Verebélyi Kincső, rendezte: Tari János. Ezért életrajzát csak jelzésszerűen ismertetem: 1940. január 17-én Szegeden született. 1963-ban végzett az ELTE néprajz szakán, s ettől kezdve a tanszék gyakornoka, tanársegéde, docense, majd professzora, húsz éven át tanszékvezetője, a Néprajzi Intézet igazgatója, a Magyar és összehasonlító folklorisztikai doktori iskola alapítója. 2010-ben vonult nyugdíjba, azóta professzor emeritus. Voigt Vilmost a világ szinte minden részén ismerik antropológusok, folkloristák, nyelvészek; számos nemzetközi és magyar szervezet választott vagy tiszteletbeli tagja: International Association for Semiotic Studies, Folklore Fellows, European Centre for Traditional and Regional Cultures,

---

* Első változata elhangzott 2020. február 12-én a Magyar Szemiotikai Társaság által a Petőfi Irodalmi Múzeum Károlyi éttermében tartott köszöntésen. A további, finn és észt köszöntések a Szemiotikai Tájékoztató 2020/1. számában olvashatók: <http://www.szemiotika.hu/feltoltes/2020/02/szemtaj2001.pdf> (2021. 05. 31.)

Finn Irodalmi Társaság, Finnugor Társaság, Kalevala Társaság, Societas Uralo-Altaica, Porthan Társaság, Európai Néprajzi Társaság (SIEF), Nemzetközi Népmesekutató Társaság (ISFNR), Lengyel Szemiotikai Társaság, Reguly Társaság, Magyarságtudományi Társaság, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság, valamint Magyar Szemiotikai Társaság. Fontosabb kitüntetései: Ortutay Gyula-emlékérem, Scheiber Sándor-díj, Finn Oroszlán Lovagrend lovagi fokozata, Európai Folklór Érem, Pro Universitate (ELTE), Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje, a Bukaresti és a Tartui Egyetem díszdoktora, MTA Eötvös József koszorúja, Laureatus Academiae cím...

Annak a nyelvésznek, aki közelebről nem ismeri Voigt Vilmos tanár urat, úgy hátróznám meg, hogy olyan ő a néprajzban, folklorisztikában, mint Szépe György tanár úr a nyelvészetben. Nem véletlen, hogy mindvégig jó barátok is voltak, és még a szemiotika művelése is összekapcsolta őket. Voigt Vilmos tanár úrról a legjellemzőbb mondás szakmai körökben: „amiről VV tanár úr nem írt, az nem is létezik”. (Egyes források szerint Pusztay Jánostól származik a mondás.) Valóban mindannyiunkat, akik ismerjük, kedveljük, szeretjük őt, lenyűgöz az a széles, enciklopédikus tudás, amely a 20. század második felének progresszív értelmiségét annyira jellemezte. Voigt Vilmos tanár úr érdeklődésének, ismeretanyagának és ennek kreatív alkalmazásának nincs határa: számára szervesen összekapcsolódik a néprajz, a folklór és a kulturális antropológia (nem véletlen, hogy az ELTE BTK kulturális antropológia képzése is a néprajzi intézetből indult útjára), az irodalom és a művelődéstörténet, a vallástörténet, a nyelvészet, az esztétika, a műfajelmélet, a hermeneutika, a szemiotika vagy éppen a hálózattudomány, no meg persze a tudománytörténet, ami nélkül nincs tudományos haladás. De egy tudományon belül is vannak kitüntetett témái: például a skandinavisztika vagy az orosz folklór és művészettörténet. Nem kötelezte el magát egyetlen tudományos irányzat mellett sem, de láthatóan nagy hatással volt rá a 20. századi modern nyelv- és irodalomtudomány, strukturalizmus, szemiotika.

Azonban nem vált soha pusztá formalistává, legalább annyira érdeklődött a funkcionalista, pragmatista irányzatok iránt. És persze mindez sok-sok kultúrában és nyelvben. Magam legalább hat nyelven hallottam Voigt tanár urat megszólalni, könnyedén váltott egyikről a másikra, holott maradhatott volna mindig csak az angolnál. Külföldön talán ezért is értékeli sokszor jobban, mint idehaza, mert tudása mellett egyszerre előzékeny és rokonszenves az, hogy a hozzájuk legközelebb álló nyelven, esetleg éppen anyanyelvükön szólalt meg. Egyszer a világ egyik legeldugottabb részén, Mikronéziában jártam, és egy lehetetlen, alig megközelíthető szigeten lévő titokzatos kővárost kerestem fel (Ponape szigetén Nan Madolt), és erről beszámoltam egy vallásszemiotikai konferencián. Biztos voltam benne, hogy senki, soha nem hallott róla, így bármit mondhatok, újdonságként fog hatni. Az előadás után visszaültem a hallgatóság soraiba, Voigt Vilmos tanár úr mellé, aki nyomban további két amerikai publikációra hívta fel a figyelmemet. Ezen megdöbbentem. Pedig nem kellett volna, mert nála természetes az, hogy a világ bármely részéről legyen szó, rögtön hozzátesz valamilyen mitológiai, vallástörténeti, folklorisztikai vagy egyéb művelődéstörténeti adatot.

Voigt Vilmos tanár úr már nyelvészeti szakdolgozatomhoz is adott tanácsokat – emlékszem egy néprajzi tanulmányi kiránduláson az autóbuszon mellém ült és felhívta a figyelmemet témám antropológiai nyelvészeti vonatkozásaira. A néprajz szakot elvégezvén rögtön adott szövegkutatási feladatot, megkért, hogy legyek az újrainduló Magyar népköltési gyűjtemény munkatársa (meg is jelentek akkoriban a 16–19. kötetek).

Később együttműködésünk az 1990-ben alakult Magyar Szemiotikai Társaságban teljesedett ki, amelynek Voigt Vilmos volt az alapító elnöke, s ezt a tisztséget máig betölti. (Magam pedig titkárként, főtítkárként segítem a munkát.) A társaság Voigt Vilmos révén széles körű szemiotikai kapcsolatrendszerrel ápol a világ szinte minden részén létező szemiotikai szervezetekkel (kiemelten a finnekkal, észtekkel, németekkel, osztrákokkal, románokkal, de amerikaiakkal, franciákkal is), és 1998-ban indított könyvsorozata (Magyar szemiotikai tanulmányok) 2021-ben az 55. kötetnél tart. Szerintem ma már nem lenne magyar szemiotika, ha Voigt tanár úr az 1990-es évek elején nem szorgalmazza és támogatja a társaság létrejöttét.

Voigt Vilmos tudományos és publikációs tevékenysége felmérhetetlen. Munkásságát szerzőként és szerkesztőként 2018-ban 75 kötet jegyzi. A Debreceni Egyetem Néprajz tanszéke 70. születésnapjára megjelentette bibliográfiáját (2010). Ebben 1960–2009 között 2194 tétel található. A Voigt Vilmos könyvészete 2. kötet 2015-ben jelent meg ugyancsak Debrecenben. Ez a második kötet a pótlásokkal együtt 2473-ra növelte Voigt Vilmos tanár úr publikációnak számát. És 2015-öt követően sincs megállás.

Valószínűleg nincs olyan filológus, aki ne ismerne legalább egy Voigt Vilmos-kötetet. De hogy munkásságának mennyire fontos időszaka az elmúlt 15 év, néhány (többnyire valóságban is) súlyos kötettel jellemezném. Teljesen átdolgozta, legalább háromszorosára bővítette a *Bevezetés a szemiotikába* című alapvető munkáját. Az első kiadás 1977-ben jelent meg a Gondolat Könyvkiadónál. A második kiadást 2008-ban jelentette meg a Loisir Kiadó. Azután megszületett Szegeden az *Alkalmazott nyelvészeti mesterfűzetek* sorozatában három mestermunkája: *Jeltudomány* (2011), *Etnoszemiotika* (2013), *Jelek és vallások* (2015). Megjelentek legfontosabb témáinak összefoglalói: *Az európai folklór* (Kornétás, 2006), *Negyvenöt év a szerelem kertjében* (Mundus, 2014), *Aquinói Szent Tamás és a mágia* (L'Harmattan, 2014), *Az európai folklór a középkor végéig* (Loisir, 2015).

Elkészült egy „csonka” trilógiája a vallástudományról: *Bevezetés a vallástudományba: A vallási élmény története* (Timp, 2004), *A vallás megnyilvánulásai* (Timp, 2006). (De biztos akad még a tarsolyában egy kötetre anyag!) A sok közül egyik kedves témájában, a mesekutatásban írt tanulmányaiból ugyancsak egy vaskos kötet állt össze: *Meseszó. Tanulmányok meséről és mesekutatásról* (MTA–ELTE, 2007-2008). Tudjuk, hogy a Világirodalmi lexikonban számos szócikk tőle származik. De hogy ezek egy külön, ugyancsak súlyos kötet is kiadnak, még csak nem is sejtettük: *A folklorisztika alapfogalmai* (Argumentum, 2014). Továbbá elkészült két válogatás filológiai-szemiotikai munkásságból: *Finnugrisztika – filológia – folklorisztika* (Debreceni Egyetem, 2018), *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről* (Gondolat, 2019). És tudunk róla, hogy műhelyében még további nagy munkák formálódnak. S hogy egy kevésbé ismert területen is milyen mélyreható és hézagpótló munkát végzett, mutatja egyik összefoglalója: *Óizlandi irodalom és kultúra* (ELTE, 2016). Én egyébként a nyelvészeti szövegten és stilisztika számára alapvetőnek tartom *A folklór esztétikájához* (Kossuth, 1972) és *A folklór alkotások elemzése* (Akadémiai, 1972) című korábbi munkáit.

Voigt Vilmos egyik legfőbb jellemzője az intellektuális kíváncsiság: mindenről tudni, mindent értelmezni, összekapcsolni, mindennek magyarázatát keresni. Ahogy már említettem, mindannyiunkat, akik kedveljük, szeretjük, lenyűgöz ismeretanyaga. S akadnak, akik azért nem kedvelik, mert vagy irigylik érte, vagy egyszerűen kisebbségi érzésük van ennek kapcsán. Én személy szerint biztosan nem tudok annyit, mint ő, és ez bennem

nem kisebbségi érzést kelt, hanem tiszteletet, és sarkallást: lehet még többet tudni; és egyébként sem szégyen folyamatosan tanulni. Voigt tanár úr másik jellemző tulajdonsága: sajátos iróniája. Ez egyeseket zavar, pedig az irónia intellektuális jelenség. Az irónia (különösen az önirónia): felülemelkedés. Azt jelzi, hogy annyira azért nem kell komolyan venni magunkat és a világot. Pontosabban: nagyon komolyan kell tanulni, dolgozni, de semmit sem kell túlértékelni. Hogy egyesek mennyire szeretik magukat túlértékelni, azt tudjuk. Ők nehezen viselik az iróniát. Aki nem érti Voigt tanár úr stílusát, különösen iróniáját, az talán azt sem veszi észre, hogy a tanár úr mennyire törődik másokkal.

Engem is megdöbbsent, hogy mennyi rendezvényre megy el – nemcsak szerepelni, hanem másokat meghallgatni. A Magyar Néprajzi Társaság vagy a Magyar Szemiotikai Társaság programjain „magától értetődően” jelen van, de én azt is tudom, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság programjait is szorgalmasan látogatja. És még mennyi helyen bukkan föl, amiről nem tudhatok, mert én nem jutok el ennyi rendezvényre. Ugyancsak fontos jellemzője, hogy pályája kezdetétől rendszeresen ír ismertetéseket, kritikákat – pedig ez a leghálátlanabb műfaj a világon, mert sehol sem jegyzik; ha dicséret van benne, az a szerzőn kívül senkit sem érdekel, ha kritika, akkor pedig következik a megsértődés. Voigt tanár úr azért ír százával, ezrével ismertetéseket és kritikákat, mert a tudományos közélet, kommunikáció elengedhetetlen részének tartja az ismeretek terjesztését és a reflektálást. Ezt a tevékenységét követni se nagyon lehet, én például több évvel egy könyvem megjelenése után találtam rá egy ismertetésre egy egészen eldugott helyen. Az ismertetés bizony odafordulás, odafigyelés, hatalmas empátia. Különösen manapság, amikor naponta kiderül, hogy a kollégák alig ismerik egymás műveit, hivatkozni pedig csak arra hivatkoznak, amire/akire „kötelező” hivatkozni... Érdemes ebből a szempontból megnézni Voigt Vilmos hivatkozásait!

Valamit még hozzá kell tennem, mert ezt az emberi oldalát kevesen ismerik. Sokat utaztam vele külföldi és hazai konferenciákra. Voigt tanár úr mindenkire odafigyel, de soha nem mond rossz véleményt másokról. Ha sejtetően nem a legjobb a véleménye, vagy eltereli a szót, vagy elhallgat, vagy esetleg alig láthatóan (nem bántóan) legyint. Egyszer éles helyzetben tapasztaltam konfliktuskezelő módszerét. Nagy vihar tört ki két ember között egy konferencián, éles szavak röpködtek, óriási volt a turbulencia. Ekkor Voigt tanár úr felállt, és a konferencia eredeti témájához kapcsolódó nyugodt, hosszú fejtegetésbe kezdett. Mindenki elhallgatott, kicsit talán azt várva, hogy mire fut ki ez a hosszú hozzászólás. Semmire nem futott ki. Mire végére ért, már lecsillapodtak a kedélyek, és mindenki nyugodtan ment kávézni.

Meg kell említeni Voigt Vilmos iskoláját. Mások jobban értenek hozzá, én talán úgy határozom meg, hogy szerves folytatója az Ortutay Gyula által alapított budapesti folklór iskolának – erős szövegkutatói, szövegkritikai jelleggel, de nagyon nehéz lenne csak egyiket jelzővel jellemezni. A lényeg, hogy van Voigt-iskola, sok-sok tanítvány, doktorandusz (és doktor), akik tanáruknak, mesterüknek tartják. Én is tanár úrnak szólítom a mai napig, ahogy itt is tettem, s kívánok ezen a helyen is boldog születésnapot!

BALÁZS GÉZA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Partiumi Keresztény Egyetem

Fábián Zsuzsanna 70 éves

Fábián Zsuzsanna a magyarországi italianisztika egyik legismertebb és legelismertebb személyisége, lexikográfusként a „betűrendbe rendezett világegyetem”¹ kutatója. Családi indíttatásból – a köztiszteletben álló tudós, Fábián Pál professzor lelkétől lelkezett – és a sors akaratából korán megnyilvánult a bölcsészettudományok és a nyelvek iránti vonzalma. 1968 és 1973 között az ELTE olasz–német szakán folytatott tanulmányai kitűnő minősítésű befejezése után előbb rövid ideig az Akadémiai Kiadó Szótárszerkesztőségében dolgozott, ahol – a Kosztolányi Dezső Szótárat lapozgatok című írásában leírtakhoz hasonlóan – gyorsan megtapasztalta, hogy a szótárnál nincs „gazdagabb, élőbb, lelkesebb valami”, mert benne van a múltunk, a jelenünk és a jövőnk, benne van az életünk, a halálunk, egyszóval benne van a sorsunk. Fokozatosan tudatosult benne, hogy a szótár a hétköznapi emberek számára is szimbolikus értékű, fontos kiadvány, igazolva ezzel Constantin-François Volnay (1757–1820) francia filozófus, orientalista, akadémikus máig igaz mondását, amely Pierre-Claude-Victor Boiste 1800-ban Párizsban kiadott *Dictionnaire universel de la langue française* című híres szótárának címlapján olvasható: „Egy nemzet első számú könyve nyelvének szótára.” A szótárak „lapozgatása”, tanulmányozása és szerkesztése során elsajátította azt a hatalmas lexikográfiai és metalexikográfiai tudást, amelyet sajnos a magyarországi nyelvész-társadalom egy része – némileg szembenézve a nemzetközi irányadó áramlatokkal, talán a kellő ismeretek vagy a társadalmilag azonnal hasznosuló eredmény, sikerélmény megtapasztalásának hiányából fakadóan – a mai napig nem értékelt megfelelően.

A szavak, a szólások, a nevek és a szótárak szeretete, vonzása elkísérte több évtizedes oktatói és kutatói pályáján, ami érintette az olasz leíró nyelvészet több területét, a lexikológiát, a lexikográfiát, a vonzatkutatót, a frazeológiát, a névtant, a szociolingvisztikát, valamint az olasz–magyar kapcsolattörténetet. 1973 és 1988 között előbb a JATE (ma SZTE) Olasz Tanszékén, majd azóta az ELTE Olasz Tanszékén diákok hosszú sorát vezette be – a tanársegédi fokozattól az egyetemi tanári fokozatig jutva – a nyelvészet, azon belül is elsősorban a lexikológia, a frazeológia, az onomasztika és a lexikográfia rejtelmeibe. Lelkiismeretes oktatói, oktatásszervezési munkája mellett több szótárt – útszótárt, vonzatszótárt, szólásszótárt stb. – írt vagy szerkesztett, és jól ismertek e gyakorlati tapasztalaton alapuló elméleti, metalexikográfiai tanulmányai is. Az utóbbi években ő a magyar felelőse a firenzei Crusca-Akadémia által koordinált, nagyszabású projektnek (Osservatorio degli Italianismi nel Mondo, OIM), amelynek célja az olaszból nyolc európai nyelvbe átkerült „italianizmusok” elektronikus adatbázisban való bemutatása. Az anyanyelvével és az idegen nyelvekkel való elmélyült, igényes kapcsolat számára egyszerre nagy odaadással üzött kenyéradó foglalkozás és felüdülést hozó varázslatos időtöltés. Mert Kosztolányinak a *Nyelv és lélek* című tanulmánykötetében megfogalmazottakkal együtt vallja ő is, hogy „a nyelv varázsa [...] éppen az, hogy telis-tele van emberi tartalommal, letűnt nemzedékek életével, okos és ostoba emberek szellemével, akik az indulat hevében nyűtték és

¹Anatole France határozta meg így a szótárt *La Vie littéraire* című, 1921-ben megjelent művében.

rontották szavait, s úgy hagyták ránk, az érzés megindító szeszélyével együtt. [...] Minden szó ereklje. [...] Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk rajta beszélni, mert hasonlít hozzánk: éppoly eleven és gyarló, mint mi. Édes hibái többet érnek a tökélynél. Jellemezhetjük vele magunkat, kik szintén hibákkal vagyunk teljesek. Szólásai körülhatároltak, de rugalmasak is, annyira tágíthatók és szűkíthetők, hogy lelkünk egész gazdagsága beléjük fér.”

Fábián Zsuzsanna lelke különösen gazdag, hisz abban nem egy, hanem három nyelv szavai, szólásai, nevei is kölcsönös vonzalomban férnek meg egymással. E vonzalmát mindennél jobban mutatja az elmúlt évtizedekben készült több mint 226 tudományos publikációja és 635 hivatkozása, itthon és külföldön tartott több tucat előadása, 7 vendégtanári meghívása (Turku, Róma, Firenze, Padova, Udine), társasági tagságai (Magyar Nyelvtudományi Társaság, Modern Filológiai Társaság, Associazione Internazionale di Studi di Linguistica e di Letteratura Italiana, Società di Linguistica Italiana, MTA Köztisztület, MTA I. osztálya Nyelvtudományi Bizottsága Szótári Munkabizottsága), szerkesztőbizottsági tagsága (Rivista Italiana di Onomastica, Nuova Corvina, Névtani Értesítő). Munkásságát több kitüntetéssel ismerték el: Kiváló munkáért (1985), Széchenyi Professzori Ösztöndíj (2000–2003), „ELTE Pro Universitate Emlékérem” arany fokozat (2010), Magyar Érdemrend tisztikeresztje polgári tagozata kitüntetés (2020).

A fenti gondolatok vezérfonala a *vonzás*, *vonzódás*, *vonzalom* fogalmak köré szövéődött. A lexikológián, a lexikográfián, a frazeológián túl ünnepeltünk vonzódási köre az utóbbi időben egyre inkább a névtan irányába szélesedett ki. A nevek világának kutatása izgalmas és vonzó nemzetközi kutatási távlatokat nyitott számára. A nyelvtudomány egyik legantropomorfbabb területén folytatott igen aktív kutatásai során tudatosan tartja szem előtt Goethe örökbecsű sorait:

Az embereknek nevet adtok,	Ihr sucht die Menschen zu benennen
És a nevekkel nagyra vagytok,	Und glaubt am Namen sie zu kennen.
Pedig a lélek zugain	Wer tiefe sieht, gesteht sich frei,
Valami mindig <i>anonim</i> .	Es ist was Anonymes dabei.

Köszöntésem végén fontosnak tartom elmondani még, hogy Fábián Zsuzsannához ötven éves ismeretség, szoros szakmai együttműködés és – ami mindezeknél fontosabb – őszinte barátság fűz, akinek műveltsége, széles körű tájékozottsága és nyitottsága mindig lehetővé teszi, hogy a nyelvészeti kérdéseken túl az élet megannyi kérdéséről is mély eszmecsereket lehessen folytatni. Amikor megköszönöm neki több évtizedes kollegialitását, segítőkészségét és barátságát, 70. születésnapja alkalmából egyben őszinte szívvel kívánom, hogy mindannyiunk örömeire és megelégedésére még nagyon sokáig éljen és alkosson erőben, egészségben a szótárak, szólások, nevek és az olasz kultúra vonzásában. PER MOLTI ANNI ZSUZSA!

BÁRDOSI VILMOS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Az Érdy-kódex Szent Anna-fejezete

Betűhű közlés jegyzetekkel, olvasattal és értelmezéssel

2. rész*

439a

Ha¹⁷ azeert az wr Isten dýcheerettre m
eltonak .¹⁸ ýteelte . mýnewel ýnkab az zen
tòktwíl es zent angýaloktwíl . týztòl
-tette : kýròl zent pal wgý mond *Corin*
5 Qui¹⁹ gloriatur in domino gloriatur
ha ký dýchekòdýk . wr istenben dých
ekòggýeek . Mert nem az . akký enn
enmagat dýcheerý . meg²⁰ býzonwlta
tot . De kýt wr isten dýcheer . mýnt
10 dýchòseegees zent Anna azzont .
Neegýed . malazos newezetesseegh .
kýròl wgý mond . zent Ieronimus do
ctor . Meltan wr isten zýleýeenek
zýleýe newezetetek Annanak . . Mert
15 az Anna magýaraztatýk . istený ma
lazthnak : awagý bodog feldnek .
mert wr istennek zent malazttýaw
al tellýes vala . . Azert mýndden týz
tòssegre melto . Annak felette . mert
20 ez nemes feldý termeezetből . valaz
tateek ký . az nemes erekseeg . kýből
az ýgassagh . awagý býzonsaag ký
tamada : Ez zent gýòkerből alkotta
teek az dauid kwchýa . kýwel para

* Az első részt l. Magyar Nyelv 117: 118–126. DOI: <https://doi.org/10.18349/Magyar-Nyelv.2021.1.118>

¹⁷ A felső margón, középen az ívfűzet száma rubrummal: **31**.

¹⁸ A *nak* betűkapcsolat és a tagolójel jelölt marginális betoldás.

¹⁹ A scriptor a sor elején üres helyet hagyott, minden bizonnyal a pontos locus (1Kor 1,31) későbbi beírása céljából.

²⁰ Az *e* után megkezdett betű (talán *l*) nyoma.

- 25 dýchom kapwya meg nýtateek
 Ez leen az nemes vezzò zaal : kÿnek
 Az zeep vÿraga leen . . es vÿragan
 -ak . eedes mennÿeÿ gymòlche Cristus
 Numerÿ xvij . Et Isaÿe xj : : =
- 30 Wgÿ olwastatÿk ez zent Azzonrol h
 ogÿ hwz eztendeeg volt nemtelen
 kÿben es mÿndden nemzetseeghÿ
 kethseegben estenek : vala²¹ . hogy Isten pa
 rancholattÿa mÿyat atkozot vona
- 35 Mÿeert soha ñermeke nem lenne
 De kÿ twdhattÿa wr istennek tÿt
 kos tanacchaat . . Wgÿ talallÿon zÿt
 ÿrasban hogÿ . Neegÿ azzonÿallatok
 voltanak eellÿen nemtelenek sok
- 40 ÿdeÿglen / kÿktwÿl wr isten akara
 ttÿa zerent nagÿ chodalatus es zent
 seeges magzatok zarmaztanak
 Elsew mondatÿk Samuel proffÿetan
 ak Annÿa : kÿ olÿ zent eeletwÿ vala
- 45 hogÿ ÿmachaganak mÿatta nÿeree . az²²
 zent²³ magzatot . Masodÿk . kÿs thobia
 snak annÿa . thobie x . harmadÿk

Ha azért az Úristen dicséretre méltónak ítélte, minével/minyével inkább az szentöktől és szent angyaloktól tisztöltette, kiről Szent Pál úgy mond Corin (5) Qui gloriatur in domino gloriatur. Ha ki dicseködik, Úristenben dicseköggyé, mert nem az, akki ennenmagát dicséri, megbizonultatott, de kit Úristen dicsér, mint (10) dicsőséges Szent Anna asszont. Negyed malasztos nevezetesség, kiről úgy mond Szent Jeronimus doktor: Méltán Úristen szilejének szileje nevezteték Annának, mert (15) az Anna magyaráztatik isteni malaszt-nak, avagy bódog feldnek, mert Úristennek szent malasztjával tellyes vala. Azért minden tisztösségre méltó annak felette, mert (20) ez nemes feldi természetből választaték ki az nemes erekség, kiből az igasság avagy bizonság kitámada. Ez szent gyökérből/gyökérből alkottaték az Dávid kúcsja/kucsja, kivel para(25)dicsom kapuja megnyittaték. Ez lén az nemes vesszőszál, kinek az szép virága lén, és virágának édes mennyei gymölcse Kristus Numeri xvij. Et Isaie xj. (30) Úgy olvastatik ez szent asszonról, hogy húsz esztendég volt nemtelen, kiben is minden nemzetségi kétségben estenek vala, hogy Isten parancsolattya miatt átkozott vóna, (35) miért soha gyermeke nem lenne. De ki tudhattya Úristennek titkos tanácsát? Úgy találjon [találjok 'találjuk?'] Szentírásban, hogy négy asszonyállatok voltak ellyen nemtelenek sok (40) ideiglen, kiktől Úristen akarattya szerént/szerént nagy csodálatus és szentséges magzatok származtanak. Első mondatik Sámuel prófétának

²¹ A szó jelölt marginális betoldás.

²² Az a e-ből javított betű, de a javítás fordított irányú is lehet.

²³ A sor előtt a margón locus: . I . R j .

annya, ki oly szent életű vala, (45) hogy imáccságának miatta nyeré az szent magzatot. Második kis Tóbiásnak anyja Thobie X. Harmadik

439b

Raguelnek feleseege . Es sara azzonnak
 Annya . thobyé vij . Neegyed vala . ffa
 nőelnek leanya . Az nagy ydeyw veen
 5 kÿ Cristus Iesusth eerdemlee lathny . m
 ykoron az templomban ffele vÿweek . luc ij
 zent yrasnak byzonsaga zerent . ezek m
 ynd zenthseeges Azzonyallatok voltan
 ak . es malazosok : De mynd ezeketh n
 10 aggyal felewl mwlaa . Dÿchóseeges
 zent Anna . azzon<na> Ioachÿm nak felese
 ge kÿtÿwl nem / chak . nagy dragalatus
 zentök tamadanak²⁴ : De meeg Az aldot
 zentöknek zente . kÿtÿwl . es . kÿ myat m
 15 ynden zenthseeg vagyon : tamada ez vÿ
 lagra . . azeert meltossagus leen ew newe
 zetÿ zerent : =
 Ewtód . meltossagus nemzetesseeg . kÿról
 wgy monda Idwezeytenk Luc vj . M
 yndden ffa az ew gymelcheen ysmerte
 20 tÿk meg . . Et Math vij . Myndden yo
 ffa yo gymelchóket teremt : Azert yteelte
 tÿk ygazan . hogÿ az felette zeep es yo
 gymelchnek . felette dragalatus faÿa
 leegÿen : De kezdettewl foghwa . soha nem
 25 volt Sem leezen oly ember . kÿnek eell
 yen zenthseeges magzatÿ lenneenek : thwd
 nya yllÿk . Cristus Iesus . ew zent zÿle
 az harom Mariaak . . es . nyolcz az zent
 apostolok közzöl . kÿk oly nagyok eerdem
 30 mel . oly hatalmasok zemeellyel . oly
 bewseegósók dÿchóseeggel . hogÿ hozÿayok
 hasonlatos²⁵ meennÿen felden nem leele
 ttetÿk : kÿból ygaz yteelet adatÿk hoÿ
 35 Anyak közöt sem leelettetÿk . azzonwnk
 twl meg valwan . ew hozÿaa feldön²⁶

²⁴ A harmadik *a* *n*-ből alakított betű.

²⁵ A *h* javított betű.

²⁶ Az *ó* *e*-ből javított betű.

- meennyen hasolatus :
 Hatod . kŷwalthkeppen valo nemesseeg .
 kŷnek bŷzonsagara lattŷok hogŷ ez vŷla
 ghŷ neepok : Anneewal nagŷobban dŷche
 40 kŷdnek . es tŷztŷltethnek . mŷg Nagŷob ne
 messeegbŷl tamattanak : ha mŷkoron ze
 gheenseegre ŷwt . meeg sem haggŷa az
 nagsaghnak newezetŷt : Azonkeppen . mŷ
 nemew nemes gyŷkerezetbŷl tamada zent
 45 Anna . azzon . Doctorok reea felelnak mond
 wan . . hogŷ kezdettewl foghwa . zŷletetŷk²⁷

Ráguelnek felesége és Sára asszonnak anyja. Thobie vij. Negyed vala Fánuelnek leánya, az nagy idejű vén, ki Kristus Jézust érdemlé látni, m(5)ikoron az templomban felvívék. Luk. ij. Szentírásnak bizonsága szerént/szerënt ezek mind szentséges asszonyállatok voltak és malasztosok. De mindezeket naggyal felől múltá dicsőséges (10) Szent Anna asszon, Joachimnak felesége, kitül nemcsak nagy drágalátus szentők támadának, de még az áldott szentőknek szente, kitül és ki miatt minden szentség vagyon, támada ez vi(15)lággra, azért méltóságus lén ő nevezeti szerént/szerënt. Ötöd méltóságus nemzetesség, kiről úgy monda Idvezejténk Luc vj. Minden fa az ő gyimelcsén ismerte(20)tik meg. Et Math vij Minden jó fa jó gyimelcsöket teremt. Azért ítéltetik/ítéletetik igazán, hogy az felette szép és jó gyimelcsnek felette drágalátus fája legyen/légyen. De kezdettől fogva soha nem (25) volt, sem leszen/lészen oly ember, kinek ellyen szentséges magzati lennének, tudnia illik Kristus Jézus, ő szent szile, az három Máriák és nyolc az szent apostolok közzöl/közzöl, kik oly nagyok érdem(30)mel, oly hatalmasok személlyel, oly bŷségŷsök dicsŷséggel, hogy hozjájok hasonlatos mennyen, felden nem lelettetik. Kibŷl igaz itélet/ítélet adatik, hogy anyák közzŷt sem lelettetik asszonunk(35)tŷl megválnván ŷhozjá feldŷn, mennyen haso(n)latus/hasollatus. Hatod: kiváltképpen való nemesség, kinek bizonságára lattŷok, hogy ez világi népek annéval/annyéval nagyobban dicse(40)kŷdnek és tisztŷltetnek, míg nagyobban nemességbŷl támtattanak, ha mikoron szegénségre jut, mégsem haggŷa az nagságnak nevezetit. Azonképpen, minemŷ nemes gyŷkerezetbŷl támada Szent (45) Anna asszon? Doktorok reá felelnak mondván, hogy kezdettől fogva sziletetetik,

440a

- Nem volt olŷ nemesseeg . oly bodogh ne
 -mzetsseeg kŷben reeze nem volna : kŷról
 nŷlwan emlekŷzŷk zenth Mathe ewange
 lista kenŷweenek elssew reezeeben . fŷfel
 5 zamlalwan : Cristustwl / es az zŷz maria
 twl . foghwa mŷnd Adam atŷankŷgh

²⁷ Idegen kéz a k-t fekete tintával gh-ra javította.

- zent²⁸ lucach kedeeġ le zalwan . Adamrol
 mynd az zÿz mariaÿgh . Semÿ meltosa
 got hattra nem haġÿwan . testh zerenth .
 10 Ha azert dÿchekòdnÿ akar . zent Anna
 azzon . ew nemzetssegheebòl . ÿgazan tehe
 tÿ . es bÿnneel²⁹ kÿl : Ha kÿ ezeketh be
 nem veennee : Nagÿobat leelwÿnk . tekee
 nche meg . Atÿa mÿnden hato wr istenn
 15 ek ÿoghÿara ÿlew . Arannÿaat . es mÿ
 nden meg alhat raÿtta . mert hozÿaa h
 asonlatus nemzetw nem leelettetyk /
 Heted : tÿztòsseeggel valo zolġaltataas .
 az az hogÿ Anÿa zent egÿhaz mynd ez
 20 zeles vylagon nagy tÿztòsseeggel zolġallia
 az ew neweenek emlekòzetÿt es ÿnnep-
 eet . kÿnek³⁰ ereÿt vehettÿek : mert ha
 bÿneÿbòl kÿ tertt zentòknek ÿnnepeeth
 ÿllÿk tÿztòlnÿ es ÿllenÿ . Meneewel
 25 ÿnkaab howa semÿ bÿn nem feerkòzòt
 pelda nekewnk Azzonÿwnk zÿz maria
 nak bÿnneel kÿl valo foganattÿa es
 zÿleteese . zent Anna azzonnak . zenthsee
 ges meheeben :
 30 Nÿolczad . gymòlchòzeesnek zaporasaga .
 thwdnÿa ÿllÿk . Senkÿ nem volt sem
 leezen kÿ ollÿan zeep ÿllatw . es dragala
 tus aÿandekokat kÿldòt vona . Menÿben
 atÿa mÿndenhato wr istennek . mÿnt zèt
 35 Anna azzon . kÿre semÿ . bÿzonsagot nem
 ÿllÿk keresnewnk . kÿt zemeÿnkkel latw
 nk . es hÿzwnk
 Kÿlenczed . lelkÿ vÿgazt alas . Ozerelmes
 atÿamffÿaÿ³¹ ha aÿo³²tatussaggal³² meg gon
 40 dollÿok : menezzer hanzor olwadot el
 zÿwe lelke ez zent Azzonnak : lathwan
 hogÿ ennÿ zenthseeġes malaztossaggal zer
 ette vona . Az meenybelÿ wr isten ewteth
 Oh mÿnemew lelkÿ eedesseeġe volt akkoron

²⁸ Az esetleg javított betű.

²⁹ Az első *e* után megkezdett betű – valószínűleg *l* – nyoma.

³⁰ Az első *k* javított betű.

³¹ Az első *a* javított.

³² Az *o* grafémakapcsolattal egy az *o* betű fölött megjelenő szokatlanul hosszú kettős ékezetet jelöljük (l. később is, főleg az *ájtatosság* szóban).

- 45 lathwan testÿ zemeÿwel az ew eedes zeep
zÿz leanyaat . Istennek annyawa valasztot
nak lenny . lathwan . az³³ ew zÿz meehenek
mennÿeÿ ekes gÿmelccheet . istennek fÿyan
ak lenny . Oh mÿnemew vÿgaztalasa volt

nem volt oly nemesség, oly bódog nemzetség, kiben része nem volna. Kiről nyilván emléközik Szent Máté evangelista kenyének első részében, fel(5)számlálván Kristustól és az Szíz Máriától fogva mind Ádám atyánkig. Szent Lukács kedég leszállván, Ádám-ról mind az Szíz Máriáig semmi méltóságot hátra nem hagyván test szerént/szerént. (10) Ha azért dicseködni akar Szent Anna asszon ő nemzetségéből, igazán teheti, és binnél kíl [’bűn nélkül’]. Ha ki ezeket be nem venné, nagyobbat lelünk: tekéncse/tekéncse meg Atya mindenható Úristenn(15)ek jogjára ilő [’ülő’] aranyát, és minden megállhat rajta, mert hozjá hasonlatus nemzetü nem lelettetik. Heted: tisztösséggel való szolgáltatás, azaz hogy Anyaszentegyház mind ez (20) széles világon nagy tisztösséggel szolgállya az ő nevének emléközetit és innepét, kinek erejít vehettyek [’vehetjük’], mert ha bineiből kitért szentöknek innepét illik tisztolni és illeni, mennyével/mennével (25) inkább, hová semmi bín nem férközött. Példa nekönk Asszonyunk Szíz Máriának binnél kíl [’bín nélkü’] való foganattya és sziletése Szent Anna asszonnak szentséges méhében. (30) Nyolcad: gyimölcsözésnek szaporasága, tudnia/tudnya illik, senki nem volt, sem lészen/lészen, ki olyan szép illatú és drágalátus ajándékokat kildött vóna mennyben Atya mindenható Úristennek, mint Szent (35) Anna asszon. Kire semmi bizonságot nem illik keresnönk, kit szemeinkkel látunk és hiszünk. Kilenced: lelki vigasztalás. Ó, szerelmes atyámfi! Ha ájojtatussággal³⁴ meggon(40)dollyok, menészer/menyészer; hánszor olvadott el szíve, lelke ez szent asszonnak, látván, hogy ennyi szentséges malasztossággal szerette vóna az mennybeli Úristen ötet! Oh, minemő lelki édessége volt akkoron, (45) látván testi szemével az ő édes, szép szíz leányát Istennek annyává választottnak lenni, látván az ő szíz méhének mennyei ékes gÿmelcsét Istennek fiának lenni. Oh, minemő vigasztalása volt

440b

- Wr istennek zent ffÿaat . zÿz leanyawal
eegyetembe ÿllethny . öelgethny es apol
gathny : kÿhöz hasonlatus dolgokat sok
leelhet aÿo”tatus zÿw ember .
- 5 Tÿzed . tekeelletes <nyassaa> nÿaÿassaag
kÿnek býzonsagara wgÿ olwastatÿk
hogÿ : loachÿm es Anna . mÿnd ketten
ÿgazak valanak es isten felök . meg

³³ A szó interlineáris betoldás a megfelelő hely fölé.

³⁴ Az egyik lektor véleménye szerint az aÿo ”tatussággal” szóban, az o után látható dupla ékezet j hagértékü, de ennek rendszeres és alapos körüljárása még további vizsgálatot kíván. (Nem zárható ki ugyanis, hogy az o” grafémakapcsolat hosszú ó-ra utal.)

- 10 zeghetetlen járwan es elween wr
 istennek parancholatýban / Es mynd
 den ýozagokat harom reezre ozthwan
 eggýket³⁵ az templom eppewletýre . es egý
 hazý neepeknék . Masýkat . zeghenýek
 nek . harmadýkat . ewnen eeletekre
 15 tarttýaak vala . . ýme meely bodogh
 eeletben foglaltaak vala ennen mago
 kath . Oh aldot wr isten vallýon ta
 lalhatný ee mastaný ýdóben eellýen
 rend belý morhas neepeket .?. Nem tw
 20 dom . De výzon ellen meeg . az deezmaat
 sem fýzetýk ýgazan meg : **kerdees**
 tamadhat honnan . Es mýnemew ýe
 les teetemeenýekból eerdemlótte ezeket
 zent Anna azzon hogý enný zamta
 25 lan istený malazttal . es týztósseegekkel
 zeretesseek³⁶ wr istentewl . Rea felel
 nek zent doctorok es Neegý ýeles oko
 kath talalnak hozýaa . Elsew . monda
 týk wr isten parancholatýnek³⁷ zeghe
 30 tetlen bel tellyeseyteese . Masod wr
 Cristus Iesushoz valo . bwzgosagos aýo”
 tatussaga . harmad : Azegenýekhez
 valo . nagý kegýesseeges ýrgalmassaga
 Neegýed . Az ew eeleteenek thwdnýa
 35 ýllyk . zýzesseegenek . hazassaganak es
 ózwegýseegeenek . ýdózerent valo týzta
 ssaag tartasa . Vn wersus .
 Sunt tria grata deo . Necnon homini to mdo
 Seruus fidius . vxor casta . verus amicus .
 40 Týzen eeggýed . parancholat zerent valo
 kenýerghees . Az az . Mýkoron / ýgazan
 hýzýók hogý az teb zentók nagý alaz
 atus kenýergheessel nýerýk megh
 wr istentewl Amýt akarnak keerný
 45 De zent Anna azzon . mýnt Cristusnak
 zerelmes tetaýa . wgýan eröss paran-
 cholattal . mýnt az ew eedes zýleýe
 ees . mondwan : EEgýebet nem akarok
 hogý leegýen . awagý el mwllýeek

³⁵ Az *et* betűkapcsolat utólagos betoldás sötétebb tintával a szóközbe.

³⁶ A *k* g-ből javított betű.

³⁷ A *-nek* rag *e*-je feltehetően tollhiba.

Úristennek szent fiát szíz leányával egyetembe illetni, ölelgetni és apolgatni [‘csókolgatni’], kihöz hasonlatus dolgokat sok [‘sokat’] lelhet ájojtatus szíű/sziű [‘szívű’] ember. (5) Tized: tekéllates nyájasság, kinek bizonságára úgy olvastatik, hogy Joachim és Anna mindketten igazak valának és istenfélők, megszeghetetlen járván és élvén Úr(10)istennek parancsolatiban. És minden jószágokat három részre osztván, egyiket az templom épöletire és egyházi népeknek, másikat szegényeknek, harmadikat önnen életekre (15) tartják vala. Íme, mely bódog életben foglalták vala ennenmagokat! Oh, áldott Úristen, vallyon találhatni-e mastani időben ellyen rendbeli morhás [‘gazdag’] népeket? Nem tu(20)dom. De viszonzellen még az dézsmát sem fizetik igazán meg. Kérdés támadhat, honnan és minemő jeles tétémenyekből érdemlőtte ezeket Szent Anna asszon, hogy enynyi számta(25)lan isteni malasztal és tisztösségekkal szerettessék Úristentől. Reá felelnek szent doktorok, és négy jeles okokat találnak hozzá. Első mondatik: Úristen parancsolatinak szeghe(30)tetlen beltellyesejtése. Másod: Úr Kristus Jézusához való buzgóságos ájojtatassága. Harmad: a szegényekhez való nagy kegyességes irgalmassága. Negyed: az ő életének, tudnia(35)illik szizességének, házasságának és özvegyiségének idő szerént/szerént való tisztasság tartása. Vn wersus sunt tria grata deo. Necnon homini to mdo seruus fidius vxor casta verus amicus. (40) Tizenegyed: parancsolat szerént/szerént való kenyergés, azaz mikoron igazán hiszjők, hogy az tebb szentők nagy alázatus kenyergéssel nyerik meg Úristentől, amit akarnak kérni. (45) De Szent Anna asszon mint Kristusnak szerelmes tetája [‘nagyamájja’], ugyan erős parancsolattal, mint az ő édes szileje es, mondván: Egyebet nem akarok, hogy legyen, avagy [‘? ’minthogy’] elműllyék.

441a

Es az ew kegyes Aranyok nem tehetý
 hogý ewket meg ne halgathnaa .
 Týzen kettódyk . meennýeý es dýchó
 seeges týztóletesseeg . kýt pelda zerent
 5 meg býzonoýthatwnk : Ez vylagý
 kýralnak . mýkora . Iambor azzon fe
 leseege vagyon . Es annýa . ees vaçon
 Nem chak az kýralne azzonnak tee
 znek Az orzaagbelý wrak týztóssee
 10 gót De meeg az ew azzon annýaat
 ees felette týztólyk es parancholatt
 ýaat halgattýaak mýnd felseeges
 azzonnak . Azonkeppen . meennýek
 nek orzagaban : mýnd az zentek . zýt
 15 angýalok nagý týztósseegót teeznek
 mýnt ollýan felsseeges zent azzon-
 nak . nýlwan lathwan es ýsmerw
 een hogý ew³⁸ ollýan nagý erdemes

³⁸ Az e o-ból javított betű.

- 20 O azeert zerelmes atyamffyaÿ . en ta
nachommal valazÿatok . mÿnd nÿa
ÿan Azzonÿwl . Anyaÿwl es otal
mwl : Dÿchõseeges zent Anna azzo
-nt . es kÿwalt keppen valo zolgalatt
al dÿcheeryeetek eeÿel es nappal . . kÿ
- 25 nek mÿatta nem chak ewnekÿ leez
tek kedweeben . De mÿnd az ew ara
nnÿanak wr Iesus Cristusnak . mÿnd
az ew zerelmes leanÿanak Azzonÿ
wnk zÿz marianak . nagy kedweth
30 teeztek . Keerwÿnk azeert ma es ho
ranak mÿndenkoran . O Bodogssagos
o zenthssseeges . o mÿndden³⁹ tÿztõsseegre
melto zent Azzonÿwnk . veegÿ zar
nÿad alaa . veegÿ otalmad alaa .
- 35 mÿnket zegheen bÿnes wnokaÿnak
ffÿaÿdat leanÿdat : es gÿarlo bÿnes
zolgaÿdat . ma es halalwnknak ÿde
ÿn . kÿ vagÿ aldott mÿnd erekkee . Amÿ .

És az ő kegyes aranyok nem teheti, hogy őket meg ne hallgatná. Tizenkettődik: mennyei és dicsőséges tisztöletesség, kit példa szerént/szerént (5) megbizonojtatunk ez világi királnak, mikoron jámbor asszon felesége vagyon és annya es vagyon. Nemcsak az királné asszonnak tesznek az országbeli urak tisztössé(10)göt, de még az ő asszonanyját es felette tisztölik és parancsolattját hallgattÿák mind [’mint’] felséges asszonnak. Azonképpen mennyeknek országában, mind az szentek, szent (15) angyalok nagy tisztösségöt tesznek mint olyan felséges szent asszonnak, nyilván látván és ismervén, hogy ő olyan nagy érdemes. Ó, azért szerelmes atyámfia! Én ta(20)nácsommal válaszjátok mindnyájan asszonyul, anyájul és ótalmul dicsőséges Szent Anna asszont, és kiváltképpen való szolgálattal dicsérjétek éjjel és nappal, ki(25)nek miatta nemcsak öneki lesztek kedvében, de mind az ő arannyának, Úr Jézsus Kristusnak, mind az ő szerelmes leányának, asszonyunk Szíz Máriának nagy kedvet (30) tesztek. Kériünk azért ma és hórának mindenkorán, ó, boldogságos, ó, szentséges, ó, minden tisztösségre méltó szent asszonyunk, végy szárnyad alá, végy ótalmad alá (35) minket, szegén bines unokáinak fiaidat, leányidat/leánidat és gyarló, bines szolgálaidat ma és halálunknak idejin, ki vagy áldott minderekké! Amen.

Hivatkozott irodalom

- BAKONYI DÓRA 2004a. Grafémák és fonémák az Érdy-kódexben: e’, ee’, e”, ee”. In: BÁRCZI ILDIKÓ szerk., *Plaustrum seculi I. – Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*. Eötvös Kiadó, Budapest. http://sermones.elte.hu/?az=317tan_plaus_dora (2021. 03. 12.)
- BAKONYI DÓRA 2004b. *Nyelvészeti vizsgálatok az Érdy-kódex első kezével kapcsolatban*. Budapest. (kézirat)

³⁹ A második *d* *e*-ből javított betű.

- BAKONYI DÓRA 2014. *Az Érdy-kódex 220 lapjának kritikai szövegkiadása és elemzése a kézazonosítás nyelvészeti módszereivel*. Doktori [PhD] disszertáció. Kézirat. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- BAKONYI DÓRA – LUDÁNYI BRIGITTA 2005. Az Érdy-kódex feltételezett két kezének és a Jordánszky-kódexnek összehasonlító vizsgálata a sorvégi elválasztás alapján. In: BÁRCZI ILDIKÓ szerk., *Plaustrum seculi II*. http://sermones.elte.hu/?az=324tan_plaus_dorabrigi (2021. 03. 12.)
- BÁN IMRE 1976. *A Karthausi Névtelen műveltsége*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1989. A kéziratok szövegelméletek. A kódexek. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 45–48.
- DIENES ERZSÉBET 1957. Az Érdy-Kódex kétbetűs magánhangzói és Suhajda Lajos tanulmánya. *Néprajz és Nyelvtudomány* 1: 111–124.
- DIENES ERZSÉBET 1963. A nyílt rövid *e*-vel hangzó egytagú és többtagú szavak az Érdy-kódexben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 7: 59–70.
- DIENES ERZSÉBET 1977. A kvantitátsjelölés rendszerének néhány kérdése az Érdy-kódexben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 21: 47–69.
- DIENES ERZSÉBET 1979. A zárt hosszú *é* és az *á* hangok megjelölésének rendszere az Érdy Kódexben. *Magyar Nyelv* 75: 421–437.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE közread. 2018. *Három körösztyén leány: Az első magyar nyelvű dráma*. A magyar nyelvű átiratokat készítette, és a tanulmányt írta DÖMÖTÖR ADRIENNE. A latin szöveget átirta, fordította, és a latin nyelvű változatokkal kapcsolatos jegyzeteket írta SZENTGYÖRGYI RUDOLF. Balassi Kiadó, Budapest.
- ÉrdyK. = *Érdy codex* 1–2 [1524–1527]. Kiad. VOLF GYÖRGY 1876. M. T. Akadémia Könyvkiadói Hivatala, Budapest.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2019. Gróf Széchy Mária, a „murányi Vénusz” záloglevele. *Magyar Nyelv* 115: 505–510. DOI: 18349/MagyarNyelv.2019.4.505.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. Egy vitatott nyelvemlék a XVI. század végéről. Dimenzionális nyelvészeti esettanulmány. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. [ELTE BTK] Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 185–195.
- JUHÁSZ DEZSŐ – TERBE ÉRIKA 2018. 16. századi magyar nyelvű folyamodványok a Pozsonyi Kamara levéltárából. *Magyar Nyelv* 114: 372–383. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2018.3.372.
- KOROMPAY KLÁRA 2019. Ómagyar szövegek, mai olvasók: az ún. népszerű kiadás kérdései az Apor-kódex zsoltároskönyve kapcsán. In: HAADER LEA – JUHÁSZ DEZSŐ – KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF – TERBE ÉRIKA szerk., *Forrás kutatás, forráskiadás, tudománytörténet III*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Fiugor Intézet, Budapest. 251–261.
- LUDÁNYI BRIGITTA 2004a. Kétbetűs magánhangzók az Érdy-kódexben. In: BÁRCZI ILDIKÓ szerk., *Plaustrum seculi I. – Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*. Eötvös Kiadó, Budapest. http://sermones.elte.hu/?az=316tan_plaus_brigi (2021. 03. 12.)
- LUDÁNYI BRIGITTA 2004b. *Nyelvészeti vizsgálatok az Érdy-kódex második kezével kapcsolatban*. Budapest. (Kézirat.)
- MADAS EDIT 1985. *A Néma Barát megszólal: Válogatás a Karthausi Névtelen beszédeiből*. Magvető Kiadó, Budapest.
- MADAS EDIT 2009. Az Érdy-kódex. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár nyelvemlék-kiállításának katalógusa*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 340–341.
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI 1980. *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest.

MünchK. Olv. = *A Münchheni kódex olvasata. Nyíri Antal és munkatársai betűhű kritikai szövegkiadása alapján.* Az olvasatot és a szójegyzéket készítette: Mészáros András és H. Tóth Tibor. Fekete Sas Kiadó – Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány – Magyarságtudató Intézet. Budapest. 2020.
TOLDY FERENC 1859. *Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől.* Szent István Társulat, Pest.

LUDÁNYI BRIGITTA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Számunk szerzői

DR. BALÁZS GÉZA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Mai Magyar Nyelvi Tanszék; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, balazs.geza@gmail.com – DR. BÁRDOSI VILMOS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék, bardosi.vilmos@btk.elte.hu – DR. BÜKY LÁSZLÓ, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, buky@hung.u-szeged.hu – KICSIS SÁNDOR ANDRÁS, kicsis@freemail.hu – DR. KISS JENŐ, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, kisraba@gmail.com – LUDÁNYI BRIGITTA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, brigitta.ludanyi@gmail.com – DR. MARKÓ ALEXANDRA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék, marko.alexandra@btk.elte.hu – DR. MÁRKUS ÉVA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar, Idegen Nyelvi és Irodalmi Tanszék, markus.eva@tok.elte.hu – DR. MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS, molnarz03@gmail.com – DR. NAGY L. JÁNOS, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Humántudományi Intézet, Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, nagy@jgypk.u-szeged.hu – NÉMETH DÁNIEL, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, nemeth.sz.daniel@gmail.com – DR. NÉMETH MIKLÓS, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, nicola@hung.u-szeged.hu – DR. PÉTER MIHÁLY, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, petermihaly28@gmail.com – DR. PETHŐ JÓZSEF, Nyíregyházi Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, petho.jozsef@nye.hu – DR. SÁNDOR ANNA, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, sandor.dol.anna@gmail.com – DR. SCHIRM ANITA, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, schirmanita@gmail.com – DR. SENG TORU, Budakeszi / Chita (Japán), szengat@hotmail.com – DR. SZILI KATALIN, Eperjesi Egyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Intézete, szilikatalin5@gmail.com – DR. C. VLADÁR ZSUZSA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék, vladar.zsuzsa@btk.elte.hu.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG SOROZATÁNAK KIADVÁNYAI

239. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II. Tanulmánykötet. Szerk. Korompay Klára, Stemler Ágnes, Terbe Erika, C. Vladár Zsuzsa. 2014.
242. Heltai János Imre: Nyelvcseré és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. 2014.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG NYELVEMLÉK-SOROZATA

A nyelvemlékek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel

- Pozsonyi Kódex. 1520. 2004.
- Tihanyi Kódex. 1530–1532. 2007.
- Török Bálint deákjának, Martonfalvai Imrénének naplótöredéke (1555) és emlékirata (1585). 1986.
- Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje. 1991.
- Kézírtos magyar nyelvtanok. Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. XVII. és XVIII. század. 1998.
- Terbe Erika: Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei. 1538–1575. Régi Magyar Levéltár 3. (DVD-melléklettel). 2010.
- Dömötör Adrienne – Varga Mónika szerk.: „Könyörüljön tenagságtok rajtunk!” 50 irat a XVI. századi jobbágylevelezésből. Eckhardt Sándor kiadásának felhasználásával. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Magyar Nemzeti Levéltár, 2018.

A TÁRSASÁGNÁL KAPHATÓ EGYÉB KIADVÁNYOK

A teljes lista olvasható a Társaságunk honlapján: www.mnyt.hu

- A Magyar Nyelv egyes régi példányai (1914-től).
- A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–XI. kötet. Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította: Murádin László. Szerk. Juhász Dezső. 1995–2010.
- Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Közzéteszik Hajdú Mihály és munkatársai. 1–10.
- Mazurka Károly: Szuhogyi palóc tájszótár. Szerk. N. Fodor János. 2008.
- Szathmári István: A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005). Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó. 2015.
- Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar névkutatás a 21. század elején. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015.
- Bölskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. 2017.
- Slíz Mariann: Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról. 2017.
- Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár (1343–1359). 2017.
- Vargha Fruzsina Sára: A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. 2017.
- Bárh M. János: Név földrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében. 2018.
- Haader Lea – Juhász Dezső – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf – Terbe Erika – Vladár Zsuzsa szerk.: Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III. 2019.
- Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Tulajdonnevek és szótárak. 2020.